Neşreden:
Cevdet R. YULARKIRAN

REŞİT PAŞANIN HATIRALARI

(Sivasta Harekatı Milliye başlangıcından Sivas Kongresi ve Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar)

SATIŞ YERİ: Muallim Ahmet Halit Kitabevi
1 9 3 9

— " *TAN* „ *tarafından tefrika edildikten sonra kitap halinde basılmıştır.* —

Tan matbaası

MÜKADDEME

Merhum Reşit Paşanın bıraktığı notlar, hatıralar ve vesikalar üç kitap halinde intişar edecektir.

BİRİNCİ KİTAP Makedonya ve Rumelide geçen hayatına ait olacak ve meşrutiyet inkılâbını çevreledikten sonra 31 mart vak'asının ortadaki akislerini ihtiva edecektir.

İKİNCİ KİTAP Mütarekeden sonra ve Sivas valiliğine tayininden itibaren Harekâtı Milliyenin Sivasta başlamasına, Sivas kongresine ve birinci Büyük Millet Meclisinin açılışına kadar olan zamana ait olacaktır.

ÜÇÜNCÜ KİTAP Bu iki devrenin haricinde kalan müteferrik hâdiseleri teşkil edecektir.

Bu devirlere ait yazılacak tarihe bir kaynak ta olabileceği düşüncesile ve esasen merhumun bunların neşri için hayatında iken beslediği arzusunu da yerine getirerek, bugün, Tan gazetesnide tefrika edilmiş olan ve birinci Büyük Millet Meclisinin küşadına ve ona tekaddüm eden Sivasta Harekâtı Milliyenin başlangıcına ve Sivas kongresine ait olan kısımlar kitap şeklinde sayın okuyuculara sunuldu.

C. R. Y.

Umumi Harpte neler yaptığınızı ve bize içten, dıştan neler yapıldığını hatırlatmak istemem. Dört yıl süren o hengâme Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yalnız son yapraklarını değil, en heyecanlı sayıfalarını da ihtiva eder. Türk unsuru bu dört yılın bütün ağırlığını omuzlarında taşıdı. Çökmeğe mahkûm bir devleti zindeleştirmek hulyasile malını, canını - hayrete değer bir ısrarla ve eşsiz bir cömertlikle - ortaya attı. Sekiz, on cephede - yarı aç, yarı çıplak - dövüştü. Altı yüz yıldanberi ayni topraklar üzerinde ve ayni bayrak altında kardeş kardeş yaşadığı milletlerden ihanet gördü, pusulara uğradı, tuzaklara düştü. Müttefiklerinin bile zamanzaman hamyazelerini çekti ve sonunda hulyalarının hemen hepsini kaybederek, mukadderata boyun eğdi.

Ben tarihin seyrini değiştirecek sahnelerle dolu olan bu kanlı facianın ilk perdeleri oynanırken, Kastamonuda vali idim. Bir milletin nasıl eridiğini, içtimai muvazenenin derece derece nasıl bozulduğunu orada gözümle görüyor, hastalanacak kadar üzülüyor ve vilâyeti felâketti iktisat buhranlarına karşı - imkân dairesinde - korumak için didinip duruyordum. Babıâli ise nihai zafer kuruntusile mal ve can namına ele geçirilebilecek herşeyi feda etmek siyasetini güdüyordu. Bir bakımdan bu siyaset doğruydu. Çünkü - doğru, iğri - bir kere harbe girildikten sonra zafer perisini - ne pahasına olursa olsun - yakalamak ve meramımıza göre onu râm eylemek gerekti. Fakat bu mesut neticeyi alkışlıyacak eller de ortada mevcut kalmak lâzımdı. Yurtdaşsız bir yurtda nihai zaferin zevkini kim hissedecekti?..

Hatırıma, o elemli günlerde hep Pyrrhus geliyordu. Epirin bu şöhretli hükümdarı - malûm olduğu üzere - Roma ordularını İtalya topraklarında iki defa mağlûp etmiş, fakat kendi ordusunun yarısını da bu zaferler uğrunda kurban vermişti. İkinci harbin sonunda ölülerle örtülü sahayı dolaşırken veziri Kinyasa yüzünü çevirdi:

— Dostum, dedi, iki zafer daha kazanırsak, yurdumuza yalnız başımıza döneceğiz!

Umumi Harpte, bizim vaziyetimiz bu sözü hatırlatacak biçimdeydi. İktisadi buhran ise, gerçekten dayanılmaz bir haddi bulmuştu. Emzikli çocuklara şeker verilemiyor, ölülere kefen bulunamıyordu.

Halbuki - çalıp çırpma zihniyetinden uzak ve bilgiye müstenit - makul bir idare sistemi kurularak bu buhranlar azaltılabilirdi. Babıâli, devlet adamlığı kabiliyetinden mahrum kimselerle dolu olduğu için, bu imkânı görmek şöyle dursun, son güne kadar böyle bir lüzumu bile hissetmedi.

Bununla beraber eli ve eteği temiz kalmış kimseleri iş başından uzaklaştırmaktan - o Babıâli - çekinmedi. Meşrutiyet inkılâbındaki müsbet hizmetlerime rağmen beni de - serkeşlik isnat ederek - işten çıkardı.

Abdülhamit de, boyundan veya huyundan hoşlanmadığı kimseleri azlederdi, sürgüne gönderirdi. Meşrutiyet, birçok fenalıklar gibi, bu keyfî hareketlere de nihayet vermek için ilân ettirilmişti. Halbuki inkılâptan sonra, devlet gemisinin dümenini ellerine alanlar, Abdülhamit rotasından ayrılmadılar, memurların haklarını ve vazifelerini tayin eden bir kanun yapmaktan çekindiler, çünkü öyle bir kanun, "Siyaseten,, hoşa gitmiyen - bir memurun azline mâni olacaktı.

Lâkin İttihat ve Terakki cemiyeti yine başkaydı. Cemiyetin hükûmeti, cemiyete mensup memurlarını kolaylıkla fedadan çekinmiyordu. Cemiyet ise, bu suretle eza gören kardeşlerinin gönlünü almaktan geri kalmı-

yordu. Nitekim dahiliye nazırı sıfatiyle beni azleden rahmetli Talât Bey (Paşa) cemiyet lideri sıfatile, hatırımı okşamayı ihmal etmedi, beni Ergani sancağından meb'us çıkarttı, yeni kurulan bankalardan birinin idaresine de âza seçtirdi.

İşte harbin son safhalarını bu suretle meb'usan meclisi sıralarında takip etmek fırsatını elde etmiş bulunuyordum. Fakat bu fırsat - her Türk meb'us gibi - beni de derece derece çoğalan ıstıraplı bir uyanıklığa sevketti. Devletin - Babıâli ağzıyle ve teranelerini o ağıza göre tanzim eden gazetelerin dilile boyuna yapılan propagandalara rağmen - inhilâl ettiğini grüyorduk.

Bir gün bu hakikati hükûmet te itiraf etti, nihai zafer tekerlemelerini bıraktı, harbi ve memleketi idarede gösterdiği aczin bütün cezalarını başkalarına devrederek çekildi. Dört harp yılı ağızlarını açmıyan, hükûmeti biç yoktan sebepler icat edip, alkışlıyan meb'uslardan bir kısmı şimdi galeyana gelmişlerdi. İş başından ayrılan hükûmet aleyhine - siyasî edebiyatta nümune teşkil edecek-nutuklar söylüyorlar, ateşler püskürüyorlar, kıyametler koparıyorlardı. O arada İttihat ve Terakki cemiyeti ve hükûmeti hakkında taşıdıkları gayzı masum Türk milletine teşmil etmek istiyen insafsız meb'uslar da görülüyordu. Bunlar, o milleti ölüme mahkûm görerek, hançerelerinin olanca kuvvetile iftiralar düzüyorlardı, meb'usan meclisi kürsüsünden bütün cihana seslerini duyurmıya çalışıyorlardı.

Bu adamlar, dört uzun harp yılı içinde neredeydiler, şimdi kanlarını dökmek istedikleri ricalin fenalıklarını o zamanlar niçin tenkit etmemişlerdi?.. Buralarını şu sayıfalarda araştırmak manasızdır. Yalnız siyasi ahlâksızlığın Osmanlılık camiası denilen yarı vehmi, yarı sun'i teşekkül arasında nekadar kökleştiğine işaret etmiş olmak için bu satırları yazdım.

Bana gelince: Talât gibi, Enver gibi siyasi, idari ve

askeri bakımdan sayısız hatalar işlemiş, fakat namuslarına ve millî şereflerine kir bulaştırmamış şahsiyetlerin yarattıkları felâketin her türlü elemini başkalarının vicdanına ve irfanına yükleyerek memleketten savuşmalarını doğru bulmuyordum. Onlar ihtilâl kahramanları idi. Eserlerinin yıkıldığını veya yıkılmak üzere bulunduğunu görür görmez mertçe ölmeği göze almalıydılar. Belki ilk fırsatta hatalarını millete affettirmek için yurddan uzaklaştılar. Ne yazık ki meş'um kinler kendilerini takip etti ve öldürdü.

Bu kin, Türklerden de bir zümreyi istilâ etmişti. İttihat ve Terakki erkânına ve efradına - gayri Türklerle, muharip düşmanlarla beraber - onlar da hücum ediyorlardı. Ayan meclisinde Ahmet Rıza Beyle Damat Ferit, gazete sütunlarında da Hürriyet ve İtilâf liderleri Diran Kelekyanların, Zehrapların, âliye divanıharbi mahkûmlarının kanlarını dava ediyorlardı. Talât Paşanın ve arkadaşlarının - imkân bulunduğu surette - linç edilmesini istiyorlardı.

Çok müteessirdim, çok ıstırap çekiyordum, Mondrosta imzalanan mütarekede imparatorluğun inkırazını tesbit eden bir vesika mahiyeti görüyordum. Zaten Suriye, İrak, Hicaz ve Yemen elden çıkmıştı. Kilikya adile anılmağa başlanan Adana havalisi işgal altındaydı. Asırlardanberi bir kelimeden başka bir şey olmıyan, yani tarih ve coğrafya bakımından müsbet bir hakikat ifade etmiyen "Vilâyatı Şarkiye,, klişesi birçok ağızlarda siyasi bir mefhum çeşnisi vermekteydi. Umumi Harp gûya ilk çağların, Kurunuulânın Anadolu haritasındaki isimleri ihya etmek için açılmış gibi Orta Kapadokya, Pontos gibi adlar da atılmıştı. Türk vatanında bu isimler manalaştırılmak ve coğrafi bir hüviyete erdirilmek isteniyordu.

Bu vaziyette Türklerin iç ve dış düşmanlarını tanımaları, elele vermeleri, kanadı, gagası kesilerek kuşa

benzetilmiş olan vatanı yeni ve tamamile haksız bir yağmadan korumaya çalışmaları lâzımken şu ve bu haris adamlar kendi hırslarını, kendi hınçlarını yurdun menfaatine, hattâ yurdun hayatına tercih ederek siyaset havasını boyuna bulandırıyorlardı, ve memlekette sefil bir anarşi yaratmağa çalışmak suretile düşmanların ekmeğine tereyağı sürüyorlardı.

Türk olmıyanların Türk yurdunu bölüşmek istemelerini - nekadar gücümüze giderse gitsin - tabii görmek lâzım gelir.; fakat Hürriyet ve İtilâf, Sulh ve Selâmet, Taalîilislâm, Muhipler cemiyeti gibi teşekküllerin yabancı kuvvetlere dayanarak iktidar mevkiine çıkmıya ve o mevkii yabancı menfaatlerin husulüne âlet etmeğe çalışmalarını havsalaya sığdırmağa imkân yoktur. Yıkılmış bir yurtda düşman eli, düşman eteği öperek mevki sahibi olmanın ve o mevkii yine ayni eli, ayni eteği öperek korumıya çalışmanın ne zevki vardır ki, kerli ferli beyler, paşalar ve hocalar, o yola dökülmüşlerdi. Türk milletini meb'usan ve âyan meclislerinde, türkçe çıkan gazetelerde itham ederek emellerine ermeğe çalışıyordular.

Bu gaflet ve bu körükörüne ihanet çirkâbı - biribirine karışan lâğımlar gibi - kol kol açılıp yayılıyor ve dalga dalga kabarıyordu. Meclis koridorları kin, hırs ve entrika kasırgalarile altüst olup duruyordu. İşte bu vaziyette - Talât Paşanın ikinci halefi olan - Sadrazam Tevfik Paşa, meb'usan meclisini dağıttı. Ben de her türlü siyasi faaliyetten uzaklaştım, vicdanımı ve idrakimi hasta eden vatani elemlerle başbaşa kalarak bir köşeye çekildim, faciayı geriden seyre daldım.

Her kafadan bir ses çıkıyor gibiydi. Hınç ve ihtiras haykıran ağızlara kulağımızı kapayarak, ruhumuzu yurdun selâmeti, Türklüğün hayrı için çırpınan yüreklere açtığımız vakit o yüreklerde - zayıf veya müphem olsa bile - birtakım emellerin yer aldığını görüyorduk. Mese-

lâ Vilâyatı Şarkiye Müdafaayı Hukuku Milliye Cemiyeti adile bir teşekkül vardı.

Anavatandan zorla koparılacağı muhtemel görülen yerleri böyle bir akibetten korumak için çalışmak istiyordu. O kuvvette değilse, daha başka ufak tefek cemiyetlerin de talihsiz vatanın yüzünü güldürmek ülküsüyle faaliyete geçtikleri duyuluyordu.

Lâkin bu teşekküllerde fikir birliği, program birliği ve hareket birliği yoktu. O şekilde ki, mütareke devrinin ilk aylarında göze çarpan vatanseverlik hamleleri her telinden başka bir beste dökülen garip bir saz ahengine benziyordu. Bu da gayet tabiîydi. Zira saz usta bir san'atkârın elinde değildi ve bütün tellerini ayrı kudrette. ayrı hassasiyette parmaklar idare ediyordu.

Peki amma âkibet ne olacaktı? Medeniyete parlak hizmetlerde bulunmuş, bir değil, birkaç kıt'anın siyasi muvazenesinde asırlarca hâkim bir rol oynamış, insanlığa şeref ve gurur veren yüksek hasletlerin en kıymetlilerine malik olmak haysiyetile tarihte ün almış olan Türkler, gözü ve ruhu doymaz bir düşman, zümresinin yardımile içli dışlı tufeylilerin elinde sürünmeğe mi mahkûm kalacaklardı?

Bu suali gözlerim yaşara yaşara her gün tekrar ediyordum. Ne yazık ki. hâdiselerin lisanından duyduğum cevap yürek ferahlatacak mahiyette değildi. Onun için realitelerden nefret ederek, hayal âlemine kapanıyordum. Türk yurduna selâmet ışığı dökecek güneşi o âlemde arıyordum. Bu sırada, Süleyman Nazifin meşhur Arslan hikâyesi intişar etti. Hâdisat gazetesini, Şark vilâyetlerinin hukukunu müdafaa cemiyetine organ yapmış olan bu pek heyecanlı edip, o kara günlerin hakikatini bu hikâyede şu suretle icmal ve temsil ediyordu.

Mısırın — A'rabi Paşa vakasından sonra ve Abdülhamidin miskin politikası yüzünden — İngilizler tarafından işgali sırasında Kahire kalesinde ihtiyar bir

arslan varmış. Kendi kadar yaşlı ve paslı bir zincirle, çürük bir halkaya bağlı olarak sessiz sessiz son günlerini yaşıyormuş. İşgal ordusu kumandanı bir gün kaleye çıkar; tüyleri düşük, gözleri sönük, boynu bükük arslanı görür ve bir çöl şahinşahının bu âciz vaziyetinden neşelenerek yanında taşıdığı iri boy köpeğe hemen emir verir:

— Hop, hop!..

Köpek te arslanı gözüne kestirmiş olacak ki, efendisinin emrini duyar duymaz atılır, ihtiyar hayvancağızın bir yanını ısırır ve geri çekilir. Arslan bu zebunküşlüğe karşı sadece homurdanır, kımıldamaz. Köpek te şevke gelip ikinci bir hücum daha yapar, hayvanın bir yanını daha ısırır. Arslan yine homurdanmakla iktifa eder. Fakat köpeğin üçüncü saldırışında, teninin her yanından süzülüp gitmiş ve yalnız ruhunda kalmış olan kuvvetini toplıyarak, yerinden fırlar, yine o kuvvetin yardımiyle zincirini bir hamlede koparıp — hayretinden paçalarını şırıl şırıl ıslatmıya girişen — köpeğe saldırır, bir pençe savurarak onu hakladıktan sonra, kale duvarına sıçrar. çöl istikametine doğru uzun uzun haykırır ve kendini kale hendeklerine bırakır!..

Hikâye yerinde ve zamanında yazılmıştı. İhtiyar değil, fakat yorgun bir arslana benzetilen Türk milleti de boyuna hücuma, taarruza maruz kalıyordu. O yiğitlerden yiğit, o bahadırlardan bahadır, o kahramanlardan kahraman milletin -dört yanının düşmanlarla çevrilmiş olmasına rağmen- nihayet cibilli kudretini göstereceğine şüphe yoktu. Lâkin ne vakit ve ne suretle?..

İşte bu istifhama açık ve nurlu bir cevap bulmak kolay değildi. Günler ise, ağır hâdiselerle mahmul olarak geçiyordu. Fecaat bir aralık son haddi buldu. Babıâli, hürriyet ve itilâf fırkasının karargâhı haline geçti. Damat Ferit o fırkaya istinat eder görünerek, ilk kabinesini kurdu, mevki hırsıyle bütün vatanı bir pula satmakta tereddüt etmiyecek kimseleri etrafına topladı.

Ölüye sille atanlardan değilim. Affı imkânsız hatalarından, şahsî ihtirası yurt şerefine tercih etmekte tereddüt etmediğinden dolayı, ebedî mücrim olarak tarihe intikal etmiş olan hürriyet ve itilâf fırkası aleyhine de söz söylemek istemem. Yalnız "Osmanlı camiasına dahil muhtelif milletler arasında hak ve vazife bakımından bir itilâf zemini hazırlamak,, maksadile teşekkül eden bu fırkanın, o milletlerden çoğu o mevhum camiadan ayrıldıktan, yani Osmanlı İmparatorluğu inhilâl edip te, ortada yalnız Türklerle meskûn topraklar kaldıktan sonra, nasıl bir maksat ve proğramla, varlığını muhafaza ettiğini suale lâyık bulurum.

Sadık Beyler, Hoca Sabriler, Şeyh Zeynelâbidinler rum, ermeni, arnavut ve arap yoldaşlariyle birleşirken bütün bu milletlere mutlak bir hürriyet ve Osmanlı namı altında da siyasî imtiyazlar vaadediyorlardı. Fırkanın adını teşkil eden iki kelimeden biri, itilâf kelimesi ancak bu mânayı ifade edebilirdi. İttihat ve Terakki, kendisine rakip olarak ortaya çıkan bu fırkanın memleketi inhilâle uğratmasından — haklı olarak — endişe ettiği için, ona karşı daima sert, daima haşin davrandı. Fakat Umumi Harbin doğurduğu vziyet, hürriyet ve itilâf fırkasının hakikî maksadına aşağı yukarı uygundu, çünkü Suriye, Hicaz, Irak ve Yemen Osmanlılıktan ayrılmış bulunuyordu. Arnavutluk ise, daha evvel iftirak etmişti. O halde hürriyet ve itilâfın iktidar mevkiine gelmesine veya getirilmesine nasıl bir siyasî zaruret âmil oluyordu? Yoksa bu fırka, şu acı vaziyette de proğramına sadık kalarak öz Türk toprakları üzerinde Puntos, Kapadokya ve Kilikya gibi teeşkküllerin vücut bulmasına mı çalışacaktı?

Meşrutiyet devrindeki fırkacılığın içyüzünü bilenler, Damat Ferit kabinesinin kurduğu hürriyet ve itilâf kabinesinden başka türlü bir iş beklemiyordu, yahut o sırada bu fırkaya —proğramlarındaki sarahat bakımından— başka bir hizmet yakıştıramıyordu. İzmirin işgali ve iş-

gal ordusunun içeriye doğru hulûl hazırlıklarına girişmesi de — bu hâdiseden hürriyet ve itilâfçıların mesul olmadığı malûm bulunmasına rağmen — fırka hakkında beslenen menfi kanaatlerin tekemmül etmesine sebep olmuştu.

Sezilen ve vukuundan korkulan âkıbet gerçekleşiyor muydu?.. İzmirden sonra, söz gelimi, Trabzon ve onun ardından — yine söz gelimi — Erzurum böyle "Emrivâkiler„ le yâd ellere mi düşecekti?. Her vatanseverin kafasında, muhakkak ki, bu sual vardı ve Türk vatanını yağmalamayı düşünenlerden gayri herkes, yarının ne olacağını düşünüp matem tutuyordu.

İşte bu sırada ve İzmir faciası yüzünden bütün gönüllerde ıstırap kaynaştığı bir esnada şu haber kulaklarda çınladı:

— Mustafa Kemal Paşa teşkilât yapacakmış!..

Bu meşhur askeri yakından, fakat vesikası bol ve her satırı aydın bir tarih sayfası gibi tanıyordum. Meşrutiyet İnkılâbından önce onun birçok methiyelerini dinlemiş, 31 Mart İsyanını takip eden Hareket Ordusu hamleleri sırasında ayni methiyelerin yeni baştan ağızlara düştüğünü görmüş, Trablus Garp ve Balkan Harpleri cereyan ederken, ondan hayranlıklarla bahsedildiğini işitmiş ve nihayet Anafartalar kahramanı sıfatiyle bütün dünyada ünlendiğini öğrenmiştim. İstanbul, Büyük Harp günlerinde düşman eline düşmemesini Mustafa Kemal Paşaya medyundu. Fakat bu zat, en büyük devletlerin elele vererek, bölüşmek istedikleri ve hattâ İzmir yolu ile bölüşmeğe başladıkları bikes memleketi, ne gibi teşkilât ile ve ne suretle kurtarabilecekti?..

Samimi olarak söylüyorum: Bu suale cevap aramadım. Çünkü dimağımda bambaşka bir ilhamın ışığı pırıldıyordu ve içimde Anadoluya gitmek ihtiyacı yüz göstermiş bulunuyordu. Bu ihtiyaç, o mübarek hıtta'da vatanın istikbaline ait vazifeler görmek düşüncesinden

doğmuş değildi. Böyle bir iddia, bugün gülünç görünür. Fakat İstanbuldan uzaklaşmakta hayır görüyordum ve bunu düşünürken bile vicdanıma bir haz yayıldığını seziyordum.

Acaba bu düşüncede, bu sezişte ben yalnız mıydım?.. Muhakkak ki hayır. Zira o devirde İstanbulda bulunup ta Anadoluya hasret çekmiyen - sütü bozuk olanlar müstesna - tek bir Türkün bunlunmadığına emin idim. Ne çare ki oraya gitmek, sadece nâhoş yüzlerden, seslerden uzak kalmak demekti. Yoksa Anadoluda oturmakla vatan kurtarılmış olmazdı ve mukadder görünen felâketler vatansever olanları orada da bulabilirdi.

Buna rağmen bir yolunu bulup İstanbuldan savuşmayı emel edinmiştim, gece ve gündüz bu mevzu üzerinde kafa patlatıyordum. Nihayet İttihat ve Terakki erkânından biri bana fikir kılavuzluğu yaptı, emelime ermek yolunu gösterdi. Bu zat şöyle diyordu:

— Devlet idaresini şimdi ellerinde tutanlar kendilerine yâr olacak sekiz on ehliyetli insan dahi bulamıyacak bir mevkidedirler. Bütün valileri, mutasarrıfları, nahiye müdürlerini bir çırpıda değiştirmek isterler. Ordu kumanda heyeti üzerinde de derece derece ayni değişikliği yappmayı düşünürler. Lâkin ellerinde adam yoktur. Onun için mütekaitlere başvuracaklardır. Halbuki yaşını başmı almış, dinlenmeğe hak kazanmış ve dinlenmek zevkini,de tatmış olan mütekaitler arasından askerî, mülkî, malî, adlî bütün bir devlet kadrosunu dolduracak elemanlar bulmak imkânsızdır. Onun için sadrâzam da, yoldaşları da hayret içindeler, belki de fütura düşmüşlerdir. Onlara, münasip suretlerle kendinizden bahsettirebilirseniz mutlaka meramınıza nail olur, bir vilâyete vali tayin olnursunuz.

Harbin en dağdağalı günlerinde Kastamonu valiliğinden infisal ettirilmiş, bir müddet açıkta bırakılmış bulunmaklığımın böyle bir teşebbüsü kolaylaştıracağını da

ittihatçı dostum ilâve ediyordu.. Fakat cemiyetin namzedi olarak mebus seçilmiş bir adama hürriyet ve itilâf fırkasının itimat göstereceğini ben bir türlü umamıyordum. O sebeple dostumun öğütlerinde umumi bir kıymet görmedim, İstanbuldan uzaklaşmak ihtiyacını içimde besliye besliye bir tesadüfün lûtfunu beklemeğe koyuldum.

İttihatçı dostum, fikrinde ısrar etmeği seven kimselerdendi. Kendi mülâhazalarında benim isabet görmediğimi anlayınca sözden işe geçti, bir zamanlar İttihat ve Terakki klüplerinde alkışçılar kâhyalığı yapan, yani fırkanın her hareketini alkışlıyanların başında bulunan ve şimdi - zamanında hatırlanmış bir hısımlık yardımile- hürriyet ve itilâf umumî merkezinde hatırlıca yer alan Zeynelâbidin efendinin abdestlerden sonra eline peşkir tutan bir zatı ele aldı ve onun ağzile beni, hizmetinden istifade olunur, tecrübeli bir idare adamı olarak fırka liderlerine tanıttı.

Artık beni arayan arayana. Sadrâzam müstesna olmak üzere bütün nazırlar, umumî merkezdeki liderler selâm üstüne selâm, ihtiram üstüne ihtiram yollıyarak kendilerile "teşriki mesai„ etmekliğimi rica ediyorlardı. İttihatçı dostum, meğer yerden göğe kadar haklı imiş ve rüyalarında buğday ambarı görmek suretile boş midelerini tatmin edip dururken ansızın devlet idaresini ellerine alan bu devletliler gerçekten gaflet nümuneleri imiş. Fakat bize düşen bu gafletten istifade etmek, meramımızı yürütmek idi.

İşte Sivas vilâyeti valiliğine bu suretle tayin olundum. 11 Haziran 335 tarihinde de Sivasa ulaşarak işe başladım!..

Bir idare âmiri için her şeyden önce gerekli olan cihet "Asayiş„ dir. İdarenin temelini de zaten asayiş teşkil eder. Çünkü bir idare mıntakasında sükûn ve emniyet olmazsa çalışmak imkânı da yok demektir. Böyle bir vaziyette idare makinesi âdetâ felce uğrar.

Mondros mütarekesi bu asayişe dikkat zaruretini katmerleştirmişi. Çünkü mütarekenamenin bir maddesinde: "asayiş dolayısiyle lüzum görülürse,, Türk topraklarının herhangi bir parçasının işgal olunabileceği sarahatle yazılı idi. Şu halde benim, Sivas vilâyeti asayişile candan meşgul olmaklığım yalnız idari değil, vatani de bir vazife oluyordu. O tarihte sancaklar bugün olduğu gibi vilâyet adile anılıyordu. Ve her vilâyete bağlı birkaç sancak bulunuyordu. Amasya,. Tokat ve Şarki Karahisar livaları da Sivas vilâyetine bağlıydı. Bu suretle vilâyetin bir milyona yakın nüfusu vardı.

Ben mutasarrıflara ve kaymakamlara birer telgraf çekerek, vilâyet jandarma kumandanına da bir tezkere yazarak asayiş vaziyetini sordum. Aldığım cevap akla durgunluk verecek mahiyette olup vilâyetin eşkiya karargâhına çevrilmiş olduğunu gösteriyordu.

Milli mücadelenin başlamak üzere bulunduğu sırada Anadolunun nasıl bir vaziyette bulunduğu anlaşılabilmek için — Beni derin bir elem içinde bırakan — o cevapların bir hulâsasını işte yazıyorum:

Amasya kazası: Daray nahiyesinde Çerkes İbrahimin beş, Fındıklıda Rum Atanaşın yirmi, Karaağaç köyünde Kostinin yirmi, Abacı Lefterin yirmi kişilik çeteleri.

Lâdik kazası: Yüzde yirmisi İslâm, üst tarafı Rum olmak üzere üç yüz mevcutlu çeteler.

Tokat sancağı: Merkez kazasında siyasi çete yok.

Erbaa kazası: Hacıbey karyeli Lefterin, Kozlucaalan köylü İstilin, Kırkharman köylü Anastaşın, Karamuklu Karlok köylü Pavlosun kırk kişilik çeteleri.

Merzifon kazası: Gürcü Ahmedin - Gürcü ve Türk karışık - altı kişilik bir çetesi.

Gümüşhacıköy kazası: Maden mıntakesında Hampo ve Küçük Hampo ile Kadıköylü Angilosun idare ettikleri kırk kişilik bir Rum çetesi.

Havza kazası: Havzalı Adriyanın on beş mevcutlu çetesi.

Köprü kazası: Arsadoklu İlya ve Minanın on sekiz, Çakırın, İkipinarlı başka bir Anastaşın idare ettikleri - en az yirmi, en çok kırk mevcutlu - çeteler vardır.

Sıvas sancağında Yenifer kazası: Çerkes Kara Mustafanın beş kişilik çetesi.

Hafik kazası: Otuz kişilik bir Ermeni çetesi.

Darende kazası: Ufak mikyasta çarık hırsızları.

Tenos kazası: Boğazlıyan dağlarından inerek köy basan ve yine o dağlara dönen elli kişilik bir Ermeni çetesi.

Divriği kazası: Siyasi çete yoksa da Kasım oğlu İsmail, Süleyman oğlu İzzet, Hamuçlu Ali, Zurnacı Hüseyin çetelerinin yol kesenlik yaptıkları.

Görülüyor ki vilâyet hudutları içinde en azından beş yüz haydut vardı, bunların çoğu siyasi maksatla şekavet yapıyordu ve hepsi Rus, Osmanlı, Avusturya, Alman, İngiliz tüfenkleri taşıyordu. Mütasarrıflar ve kaymakamlar bana verdikleri cevaplarda — sanki dil birliği yapmışlar gibi — bu haydutların Rum olanların jandarma müfrezeleri tarafından sıkıştırılmaları takdirinde civar Rum köyleri halkının hemen birer silâh yakalıyarak çetelere yardıma koşuştuklarını ve bu suretle faik kuvvetler karşısında kalan müfrezelerin geri çekilmek mecburiyetine düştüklerini yazıyorlardı. Telgraf başında mütasarrıflarımı, kaymakamlarımı ayrı ayrı bir kere daha dinledikten, jandarma kumandanlarının da mütalealarını aldıktan sonra dahiliye nazırına şu telgrafı yazdım:

"Vilâyet dahilinde bugünün en mühim meselesi olan âsayiş ve inzibat hakkında nazarı dikkati asafanelerini celbetmeği vazifei memuriyet ve lâzimei hamiyet tanıyorum: Âsâyişi en ziyade bozuk olan mahal Amasya sancağıdır. Bu livanın müstakil Canik sancağile hemhudut olmasından dolayı müteaddit siyasî Rum çeteleri mevcut

olduğu gibi bunlara mukabil müsellâh asker kaçaklarından müteşekkil İslâm çeteleri de vardır. Katli nüfus, gasbü garet, dağa adam kaldırmak, ya kasden veya kayitsizlik yüzünden hapishanelerden firarlar Amasya sancağı için her gün görülen vakalardır. Âsâyiş ve inzibatın teminile mümasil hâdiselerin izalesi hakkında ciheti askeriye ve mülkiyece şimdiye kadar tedbir alınmakta ihmal ve tekâsül vukuu inkâr olunamamakla beraber bu halin devam edip gitmesine en ziyade sâik olan şey vesaiti inzibatiye ve takibiyenin keyfiyet ve kemiyetçe noksan olduğuna kanaati kâmile hâsıl ettim.

"Beş on gündenberi yüz gösteren şekavet vakaları faillerinin kovalanıp tutulması için yaplıan tebligata karşı jandarma kadrosunun noksanı, mevcut efradın bu gibi işlerdeki kabiliyetsizlikleri ve iki üç aydanberi aylık alamamaktan ileri gelme şevksizlikleri ileri sürülerek cevap verilmesi bunun en bâhir delilidir.

"Vilâyet jandarma alayı kadrosu esas itibarile 1452 piyade ve 480 süvariden ibaret olup bugünkü mevcudu ise 936 piyade ve 350 süvariden ve bunların çoğu da hiçbir işe yaramıyan bakaya ve firarî efrat ile kısmen gönüllülerden ibarettir. Hapishane ve posta muhafızlığı, emirberlik, yazı işleri gibi muhtelif hizmetlere ayrılan miktar tenzil olunduğu takdirde mevcut 523 piyadeye ve 205 süvariye maksur kalıyor ki arzettiğim kabiliyette bulunan bu efrat ile bir milyona yakın nüfusu bulunan, üç livaya, yirmi iki kazaya, altmış nahiyeye bölünmüş bir vilâyet âsâyişinin ne dereceye kadar temin olunabileceği teemüle şayandır. Fakat bir taraftan açlığın, bir taraftan türlü türlü emellerle, maksatlarla kargaşalıktan istifade etmek istiyen muhtelif âmillerin tesirile şirazeden çıkarak fevkalâdelik kesbetmiş olan mahallerde bu kadro ile iş görülmek kabil değildir. Nisbeten sükûn ve asayiş bulunduğu zannolunan Kastamonu ve Konya gibi civar vilâyetlerden alınacak kıymetli efrat ile kadro ihtiyaç de-

recesinde genişletilir veyahut buraca işe yarar zabit ve efrat tedarik olunabilmek için aylıkların - zamlarile beraber - her ay verilmesi temin edilir ve kadronun genişletilmesi mümkün olmadığı takdirde şimdiki noksanının tamamlanması için maaş ve zabit meselesi temin edilmekle beraber takip işlerinde meleke kazanmış muktedir zabitler kumandasında tam mevcutlu iki bölük asker daimî suretle jandarmaya kuvvetüzzahr olarak tayin ve izam buyurulur ise âsâyiş meselesinin başarılabileceğini ve aksi takdirde bu vesait ile hiçbir şey yapılmak imkânı olmadığını anladım. Arzettiğim asker meselesi için kolorduya veyahut mülhakattaki fırkalara müracat hususu hatıra gelirse de askerin terhisinden dolayı bunların da mevcudu sıfıra indiği gibi şimdiye kadar vücutlarından âsâyiş itibarile hiçbir istifade temin edilemediği de bugünkü halle meydanda bulunduğundan buralardan fazla bir şey beklemek fikrimce abes olur. Binaenaleyh maruzatımı lâyık olduğu ehemmiyetle telâkki buyurarak harp musibet ve âfetlerinden zaten pek ziyade müteessir ve mutazarrır olan bu havali ahalisinin mal ve can ve namuslarının muhafazası çaresinin bir an evvel istikmali zımnında icap edenlere emri kat'î verilmesini sureti mahsusada arz ve istirham eylerim.,..

Sivas Valisi

,, REŞİT

Bu telgrafıma Babıâliden hiçbir cevap gelmedi, ben, bir milyon yurddaşın malı tehlikededir, canı tehlikededir, namusu tehlikededir, diyorum. Dahiliye nazırı susuyor. Neden!.. İşte Osmanlı idaresinin, Babıâli zihniyetinin sırrı buradadır. O idare ve o zihniyet "Kös dinlemiş olmak,, meselinden ilham ve kuvvet alırdı, günü akşamlamaktan başka bir şey düşünmezdi. O derecede ki "Yangın var, biraz su,, diye bar bar bağırsanız aldırış eden olmazdı. Osmanlı tarihini sahife sahife kaplıyan isyanların,

karışıklıkların bir "Hiç,, den çıkıp "Herşey,, haline gelmesi de hep bu yüzdendir. Otlar tutuşurken kayıtsız kalınarak ateş saçağa sardıktan sonra telâş gösterilmesindendir.

Fakat vazife ve mes'uliyet hisleri ve düşünceleri taşıyan bir valinin bu sessizliğe karşı sessiz kalmasına imkân yoktu. O sebeple sesimi derece derece yükselterek dahiliye nezaretine ikinci, üçüncü ve dördüncü bir telgrafla dert yanmaktan çekinmedim, «Devlet mefhumile âsâyişsizlik mefhumu yanyana gelemez. Eğer bir devletimiz ve onun bir hükümeti varsa vilâyetlerin âsâyişi mutlaka düzelmelidir. Yoksa halkı aldatmaktan vazgeçip hakikati ilân etmelidir. Tâ ki ahali, şekavete karşı kendi kuvvetile müdafaa imkânlarını arayabilsin» dedim. Esefle söylüyorum, cevap alamadım.

Dahiliye nazırlığını o sırada Ali Kemal Bey idare ediyordu. Meşrutiyetten sonra her dilde yer alan «Hamiyet» kelimesini bu zatın daha evvel sık sık kullandığını, yani hamiyetten fazlaca dem vurduğunu biliyordum. Böyle bir nazırın hamiyete dokunması pek tabii bulunan şu asayiş vaziyeti ile alâkalanmaması, Çağlayan âyanına sudan bir kâğıt yazılmak kabilinden olsun bana cevap vermemesi nedendi!..

Bu, birkaç gün sonra, anlaşıldı ki Mustafa Kemal Paşa meselesi diye İstanbulda büyük bir dağdağa baş göstermesinden imiş. Malûm olduğu ve bu hatıra defterinin baş taraflarında da işaret olunduğu üzere Mustafa Kemal Paşa, üçüncü ordu müfettişi yapılarak — Damat Ferit ile avenesinin zamınca — İstanbuldan uzaklaştırılmış, müşarünileyhin şahsında birçok ümitler besleyen bir kısım vatanseverlerin kanaatince ise kendisi, Damat Feritle arkadaşlarını kündeden atıp Anadoluya can atmış bulunuyordu.

İsabetin Mustafa Kemal Paşayı sevenlerin kanaatlerinde olduğunu hâdiseler teyid etmekteydi. Çünkü mü-

şarünileyh Samsuna ayak basar basmaz bütün Anadoluyu, devlet mukadderatını kara bulutlar altına sürükliyen vâkıaları tahlil etmek suretile tenvire başlamış, Müdafaai Hukuk ve Reddiilhak cemiyeti adı altında bir teşekkülün her tarafa da budak salmasını - çarçabuk - temine muvaffak olmuş ve halkın ruhuna umumi bir hamle istidadını aşılamaya koyulmuştu. Benim Dahiliye Nazırına sesimi duyurmak, vilâyet asayişi hakkında Babıâliyi tenvir etmek için didindiğim, çırpındığım günlerde meğer o nazır ve arkadaşları Mustafa Kemalin kendileri için bir tehlike teşkil ettiğini sezmişler ve ondan kurtulmak çarelerini aramaya germi vermişler imiş.

Ârâya post düşüncesi, mevki endişesi, ikbal sedirinden düşmek korkusu girince o devletlilerin Sivas vilâyetini değil, bütün yurdu unutuverdikleri anlaşılıyordu. Ben bu vaziyette Mustafa Kemal Paşanın Amasyadan - umum sırasında Sivasa yolladığı - tamim ile intikal ettim.

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine:

Vatanın tehlikei inkısamını ayanen gösteren safhanın hûnin icraatı vicdanı milliyi bir emeli halâs etrafında ve müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak teşkilâtı namı altında, — seri bir surette — toplamaya başlamıştır. Yalnız mitingler ve saire gibi tezahürat büyük gayeleri hiçbir vakitte kurtaramaz ve ancak sinei milletten bilfiil doğan kudreti müşterekeye istinat ederse rehakâr olur. Fakat şüphe götürmiyen bir hakikattir ki bu acı safhayı bu kadar mühlik surette izhar eden ve en müessir âmil maalesef payıtahtımızdaki muhalif cereyanlar ve Anadolunun saf ve mukaddes âmili milliyesini muzır bir şekilde infirada uğratan siyasî ve gayri resmî propagandalardır. Kuvayi milliye bugün için böyle yanlış yollara sevk ile dağıtmanın mücazatını vatanımız aleyhinde ve pek mebzul surette görmekteyiz. Binaenaleyh İstanbulun işbu muhalif cereyanları artık Anadoluya ve âmal ve his-

siyatı milliyeye hâkim değil, tabi olmak mecburiyeti vatanıyesidir ve payıtaht düveli itilâfiye tarafından tahlıye edilinciye kadar bu mecburiyetin mutlak olduğu kanaatindeyim ki bu hal bittabi zatı devletlerince de takdir buyurulur. Melfuf arizamda tasvir olunan vaziyet bugün seri ve umumi bir milli kongrenin in'ikadını icap ettirmektedir. Bu davet her tarafa tamim edilmiştir. Devletin inkisamı mevzuubahs olduğu bir sırada düşman propagandasile baş veren Kürdistan istiklâli gibi cereyanlar dahi bilmuhabere taraftarlarını celp ve hilâfeti saltanat etrafındaki gayei müşterekemize davet ve tamamii mutabakat suretile lehülhamd lehimize dönmüş ve kongreye davet olunmuştur. Bu milli ve hayati mesele için zatı devletleri gibi vatanperver ve sahibülkelim mütefekkirlere tevecüh eden fedakârlık bilhassa pek büyüktür. Bu gaye felâhı millî istihsal edilinceye kadar âcizleri Anadoludan ve sinei milletten ayrılmıyacağıma ve bu noktada nihayetine kadar bir ferdi millet gibi çalışacağıma millete karşı mukadderatım namına söz verdim. Hiçbir kuvvet bu azmi milliye mâni olamıyacaktır. Bu kararı âcizânem umum Anadoluda re'sükârda bulunan mes'ul ve kıymettar umum arakdaşlarımın ıçtihad ve kanaati müşterekesine istinat etmekte olduğunu da ilâveten arz ile ihtiramatı mahsusai kalbiyemi teyit eylerim efendim hazretleri.

22: Haziran 1335
Üçüncü Ordu Müfettişi Yaveri Fahrii Hazreti Şehriyari Mirliva
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşanın «Melfuf ariza» dediği talimatname de şudur:

Adet 194 Amasyadan — 22/6/335.

1 — Devletin tamamiyeti, milletin istiklâli tehlikededir. Hükûmeti merkeziyemiz İtilâf devletlerinin tesir ve murakabesi altında mahsur bulunduğundan deruhte etti-

ği mesuliyetin icabatını ifa edememektedir. Bu hal, milletimizi madum tanıttırıyor. Milletin istiklâlini yine milletin azmi ve kararı kurtaracaktır. Milletin halü razını derpiş etmek ve sadayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve mürakabeden azade bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vaki olan teklif ve arzuyu millî üzerine Anadolunun bilrücuh en emin mahalli olan Sivasta millî bir kongrenin serian in'ikadı takarrür etmiştir.

Bunun için tekmil vilâyatı Osmaniyenin her livasından ve fırka ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürati mümkine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir. Her ihtimale karşı bunun bir sırrı millî halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lâzımdır.

2 — Vilâyatı şarkiyemiz namına on temmuzda Erzurumda inikadı mukarrer kongre için vilâyatı mezkûrenin müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetlerinden müntehab âzâlar zaten yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyatı sairemizin murahhasları da Sivasa vâsıl olabileceklerinden Erzurum kongresinin âzası da tensip edeceği zamanda içtimaı umumiye dahil olmak üzere Sivasa hareket edecektir.

3 — İşbu mevadda göre murahhasların Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetleri ve belediye riyasetleri ve suveri saire ile intihap olunarak hareket ettirilmeleri hakkındaki delâleti aliyei vatanperverlerini ve isimlerile zamanı hareketlerinin telgrafla işarını rica ederim.

Üçüncü Ordu Müfettişi Fahri Yaveri Hazreti
Şehriyari Mirliva
Mustafa Kemal

Mustafa Kemal Paşanın bu yazılarını ne suretle te-

lâkki ettiğimi. müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetlerinin Sivas şubesi hakkındaki kanaatimi ve bu münasebetle Sivasın dahili siyaset bakımından vaziyetini yazmadan önce müşarünileyhe karşı Babıâlinin açtığı harbin ilk vesikasını kaydetmek isterim. Şifre telgraf olarak bütün Anadolu vilâyetlerine ve o arada Sıvasa gönderilen bu emirnamenin sureti şudur:

İstanbul 23/6/335
No. 84.

«Mustafa Kemal Paşa büyük bir asker ve gerçekten vatanperver olmakla beraber siyaseti zamane o derece agâh olmadığı için - fartı hamiyyetü gayretine rağmen - memuriyeti cedidesinde asla muvaffak olamadı. İngiliz fevkalâde mümessilliğinin talep ve israrile azledildi ve azlinden sonra yaptıkları ve yazdıkları ile de bu kusurlarını daha ziyade meydana vurdu. Reddi ilhak cemiyetleri gibi Karesi ve Aydın havalisinde İslâm halkı nâhak yere kırdırmaktan ve fakat bu vesile ile ahaliyi haraca kesmekten başka bir iş görmiyen emirsiz, saygısız ve gayri kanuni teşkil edilen bazı heyetler için ötedenberi çektiği telgraflarla da hatayi siyasisini idareten arttırdı. Müşarünileyhin İstanbula celbi harbiye nezaretine ait bir vazifedir. Lâkin dahiliye nezaretinin size emri kat'isi artık o zatın mazul olduğunu bilmek, kendisile hiçbir muamelei resmiyeye girişmemek, umuru hükûmete taallûk eden hiçbir talebini isaf etmemektir. Bu talimat dairesinde hareket etmekle ne gibi mesuliyetlerin mündefi olacağını takdir buyuracağınızdan bu mühim ve vahim dakikalarda - memur, ahali - her Osmanlıya terettüp eden en büyük vazife sulh konferansınca mukadderatımıza dair karar verilirken ve beş senedir yaptığımız cinnetlerin hesapları görülürken artık aklımızı başımıza devşirdiğimizi göstermek, akilâne ve müdebbirâne hareketlere imtisal etmek, fırka, mezhep, ırk ihtilâflarını gözetmeksizin her

ferdin hayatını, malını, ırzını siyanetle nazarı medeniyette bu memleketi bir daha lekelememek değil midir?»

Dahiliye Nazırı
Ali Kemal

Sivas vaziyetine ve Mustafa Kemal Paşanın yazılarına sözü nakletmezden önce dahiliye nazırının şu telgrafındaki bir nokta üzerinde durmak isterim: Ali Kemal Bey,, her ferdin hayatını, malını, ırzını siyanet etmek medeniyet âlemine karşı borcumuzdur, demek istiyor. Halbuki bu iş, Avrupa ve Amerikanın takdirini, âferinini kazanmak için değil, adâleti seven büyük bir milletin hükûmet adamları olduğumuz için bizi candan alâkalandırır. Nitekim ben de - medeniyet âlemini düşünmeden - ancak bir Türk memuru sıfatile o mevzuu hararetle ele aldım. Uzun ve yanık telgraflar çekerek Ali Kemal Beyden yardım istedim. Ona, böyle bir yardım yapılmazsa bir milyona yakın nüfusu olan şu mühim vilâyette âsâyişin teminine, masum halkın canını, malını ve ırzını korumıya imkân olmadığını anlattım. Fakat o, menfi bir cevap olsun, vermedi. Bütün işarlarıma kayıtsız kaldı.

Halbuki şu telgrafnamede: "Her ferdin hayatını, malını, ırzını,, siyanetle mükellef olduğumuzdan bahsediyor. Arzettiğim kayıtsızlıkla bu alâkayı telif etmek mümkün müdür?.. Bir vilâyet valisinden asayişsizliğe dair boyuna şikâyetler alan, fakat harekete geçmiyen bir nazırın, herhangi bir sebeple halkın hayatından, ırzından bahsetmesi gülünç değil midir?..

Bununla beraber bu telgrafname Üçüncü ordu müfettişliği mıntakasındaki valileri, hattâ bütün Anadolu idare âmirlerini müşkül bir mevkie sokuyordu. Hele ben örs ile çekiç arasında kalmış oluyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, benim vilâyetimin merkezinde ve benim gözümün önünde bir ihtilâl meclisi toplamak, kongre namı altında bir kıyam derneği kurmak istiyordu ve bu-

nu her tarafa ilân etmekten çekinmiyordu. Kanuna göre benim bağlı bulunduğum yüksek bir makam, yani dahiliye nazırlığı ise Mustafa Kemal Paşa ile temas etmekten beni menediyordu.

Her iki tamim, hemen hemen aynı günde elime gelmişti. Biri öbürünün tamamile zıddı bir zihniyetten mülhem olan bu yazılardan hangisine itaat, imtisal ve inkiyat etmek lâzımdı?.. Bir hükûmet adamı sıfatile bu suale verilecek cevap basittir. Çünkü memur, kanun dairesinde, ancak âmirini dinler, onun gösterdiği istikamette hareket eder.

Fakat, kanun esas bakımından, milli arzuların ve ihtiyaçların ifadesi demektir. Acaba elimde bulunan iki tamimden hangisi milletin günlük ihtiyacına daha uygundur? Biz Anadolu valileri, Dahiliye nazırı Ali Kemal Beyin emri üzerine Mustafa Kemal Paşa ile münasebeti kesersek ve onun memleketi kurtarmak maksadile yapmak istediği işlere engel olursak millete kazanç mı temin etmiş oluruz, zarar mı?..

İstanbuldan henüz ayrılmış, Anadolunun siyasi çeteler elinde inim inim inlediğini ve Babıâlinin bu vaziyete göz yumageldiğini görmüş olan bir vali için bu noktaları uzun uzun düşünmek lâzımdı. Hâdiseleri tahlilde samimî olmayı sevdiğimden bu sırada mevkiimi dahi hesaba katmaktan geri kalmadığımı itiraf ederim. Ben, tesadüfe hamlolunmasını daha doğru bulduğum bir gaflet eseri olarak Hürriyet ve İtilâf fırkası tarafından Sivasa vali gönderilmiş bir adamdım. Mal ve mülk namına hiçbir şeyim yoktu. Aylığımla geçiniyordum. Dahiliye Nazırının emirlerine - kanunsuz hareket ederek - itaat etmediğim takdirde azlolunmaklığım muhakkaktı. Böyle bir akibete uğrarsam Mustafa Kemal Paşadan nasıl bir muamele ve yardım görebilirdim?.. O Mustafa Kemal Paşa ki Erzurumda bir kongre toplanmasını evvelce temin etmekle

iktifa etmiyerek Sivasta da bir ihtilâl meclisi açılmasını istiyor, bunun için bize emirler veriyor. Lâkin azlolunduğundan bihaber bulunuyor.

Söylediğim gibi - her bakımdan - vaziyet nazikti. Çok düşünmek gerekti ve böyle bir uzun mülâhaza silsilesi yürütmek için de Mustafa Kemal Paşanın telkinlerine karşı Sivas muhitinde uyanan alâkayı, Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin, halka taallûk itibarile, kıymetini, İstanbul hükûmetinin istinat ettiği Hürriyet ve İtilâf fırkasının Anadoludaki itibarını ve 1908 ihtilâlinde olduğu gibi, bu sefer de millete rehberlik edeceği anlaşılan ordunun vilâyetimde hissettirdiği kuvveti ölçmek icap ediyordu.

Millî mücadelenin ne gibi şartlar altında başladığını kavramak istiyenlerin de bu hakikatleri bilmesi iktiza eder. O sebeple Sivasa adım atalıdanberi geçen on bir, on iki gün içindeki müşahedelerimi açıkça kaydetmek isterim:

İstanbuldan ayrılırken Hürriyet ve İtilâf fırkası liderlerinden birkaçı beni uğurlamıya gelmişler ve içlerinden birini fırkanın düşüncelerine tercüman yaparak onun ağzile şu sözleri söylemişlerdi:

Siz bizim babamızsınız, Sivas vilâyetini bu kanaatle elinize verdik. Orada oğullarınızı (Hürriyet ve İtilâfçıları demek istiyorlar) tenvir ediniz, irşat ediniz, nizam ve intizam altına sokunuz.

Bir köprü başında bulunuyordum. Öbür yakaya selâmetle geçmek için "hay hay,, demek lâzımdı. Fakat Sivasa gelince bu tavsiye hatırımdan çıkmıştı, kanunun ve vicdanın bana yüklediği vazifelerle meşgul oluyordum. Ve olmak istiyordum. Bir ziyaret, beni bir an için İstanbulda yapılan o tavsiye ile ilgilendirdi, ayni zamanda Hürriyet ve İtilâfın Sivas ayarı ve Sivastaki itibarı üzerinde incelemeler yapmaklığıma vesile verdi.

Ziyaretime gelen zat vilâyetin eski evrak müdürü Ellezi oğlu (İlyas zade) Halil Beydi ve kendini bana şu suretle takdim etmişti:

— Hürriyet ve İtilâf fırkasının Sivas şubesi reisi!.

Bana, İstanbuldan ayrılırken tahmil olunan babalık aklıma geldi, bu hatırlayışla gözüm "ilk oğul,, olarak karşıma çıkan kimseye dikildi. Lâkin gözümle beraber burnum da faaliyette idi, bir şeyler ve nahoş şeyler duyuyordu. Evet, öyle idi. Zira Ferit Paşa kabinesinin - yabancı devletlerden sonra - istinat ettiği yegâne dahilî kuvvetin Sivas mümessili sarhoştu ve sözlerine keskin bir ufunet te karışıyordu.

Tahammül gerekti. Nefsimi zorladım, güler yüz gösterdim. Sağ tarafıma geçip hayli lâubali bir tavırla oturarak, daha doğrusu işgal ettiği koltuğa yarı uzanan Halil Beyle konuşmağa koyuldum. O, hoş beşten sonra sözü İttihat ve Terakki cemiyetine intikal ettirerek bu cemiyet mensuplarının şiddetle takip edilmeleri, ezilmeleri ve imha olunmaları lüzumundan bahsetti. Kısaca sordum:

— Neden?.

Hürriyet ve İtilâfçıların kanaatlerini tebellür ettirerek şu cevabı verdi:

— Hürriyet ilân ettik, dediler, eski hayratı da berbat edip bütün hürriyetimizi elimizden aldılar. Sopayla intihap yaptılar. Kendi meclislerine bile danışmadan harp açtılar, milyonlarca vatan evlâdını vatan hudutları dışında öldürttüler. Bağdat düşerken onlar Galiçyada Avusturya topraklarını müdafaa ettiler. Bir yandan da hırsızlığa germi verdiler. Mağazaları resmen soydular, eski devirlerin müsaderelerine taş çıkarttılar. (Rèquisition'u böyle tefsir ediyordu) Zelili celil, celili zelil eylediler. Ayağı baş, başı ayak yaptılar. Arap kavmi necibini incittiler, bizden soğuttular, dama oynar gibi, soğuk kanlılık içinde tehcirler yapıp on binlerce insanı kıtadan kıt'aya

aşırdılar. Nihayet mülkün dörtte üçünü elden çıkardılar. Sonunda milyonları dercep edip savuştular. Pirincin taşını ayıklamak işini bizim fırkanın omuzuna bıraktılar.

Sakin sakin şu suali kendisine tevcih ettim:

— Memlekette kanunun hâkim olmasını lâzım görüyor musunuz?

— Tabii!.

— O takdirde devlet idaresinde hata veya suç işliyenler divanıâlîden başlıyarak mevkilerine, vazifelerine göre derece derece mahkemelere tevdi olunur. Varılacak neticeye göre cezaları verilir.

Sarhoş politikacı, bir kahkaha savurdu:

— Hay aklınla yaşa muhterem paşa, dedi, İttihatçılar kanun tanıdılar mı ki biz de onlara kanun dairesinde muamele yapalım!.

Ve Hasan Fehmilerin, Ahmet Saminlerin, Zekilerin, bilmem kimlerin komiteci zihniyetile davranılarak katlolunduklarını hatırlattıktan sonra ciddi bir tavır aldı:

— Siz, dedi, Fosfor Mustafa Paşaya Erzurum müftüsünün verdiği cevabı bilir misiniz?

— Hayır.

— Lûtfen dinleyiniz, öyle ise!..

Ayağını ayağının üstüne attı, koltukta biraz daha uzandı ve anlattı:

— Fosfor Mustafa Paşa, İttihatçılar gibi dluorta iş görürdü, sağını solunu düşünmezdi. Erzurum valisi iken de derebeyvari davrandı, şunu hapsetti, bunu sürdü, istediğine dayak attırdı, bütün vilâyeti titretti. İşte bu adam bir gün Erzurum müftüsile konuşuyordu. Sözün akışına uydu, müftüye sordu:

— Kabirde sual cevap varmış. Münkir - Nekir adlı iki melek gelip ölülere bir şeyler sorarlarmış. Doğru mu?

Müftü Efendi hiç düşünmeden cevap vermiş:

— Doğrudur, hem de bu sual, cevap pek ağırdır Paşa

Hazretleri, ama sizin için böyle bir geçit noktası yoktur. Münkirle Nekir, efendimizi kabirde rahatsız etmiyecek-lerdir.

— Neden?

— Çünkü ölülerin mezarda sorguya çekilmeleri imanlarının veya imansızlıklarının anlaşılması, imanlı olanların cennete, imansızların da cehenneme yollanmaları içindir. Zatı âlinizin makamı, cehennem olduğundan sual melekleri tarafından imtihana çekilmenize haçet kalmıyacaktır. (1)

Halit Bey, kendine pek zarif görünen bu hikâyeyi anlattıktan sonra bir kahkaha parlattı, pastırma ve sucuk kokularile karışık alkol ufunetini burnuma döke döke hükmünü tekrarladı:

— İttihatçıları da mahkemeye vermek zaittir. Onlar sorgusuz morgusuz ipe çekilmelidir.

Hem idrakimi, hem burnumu pislikten kurtarmak için muhavereyi kısa kesmek istiyordum. Onun için bu garip adamla münakaşa kapısı açmak istemedim ve sözü değiştirerek sordum:

— Fırkanızın Sivas vaziyeti nasıldır. Klübünüzde kaç kişi mukayyet. Halkın size karşı düşüncesi ne şekildedir? Seviliyor musunuz, alâka görüyor musunuz?

Halit Bey, şöyle bir düşündü ve sonra karikatürize edilmiş bir On dördüncü Louis biçimine girdi ve gülünç bir çalımla şu acip sözleri söyledi:

— Hürriyet ve İtilâf fırkası da, halk ta, Sivas ta şu

---

(1) Fosfor Mustafa Paşa Abdülmecit devrinde Harbiyede erkânıharp zabiti olarak çıkmış, Abdülâziz ve Abdülhamit devirlerinde şöhret alıp müşirliğe ve seraskerliğe yükselmiş muhterem bir şahsiyettir. Uzun yıllar Harbiyede hocalığı ve Topoğrafya, Hazinetülhesap adlı eserleri vardır. Reşit Paşanın Halit Beyden naklettiği bu fıkranın uydurma bir şey olması pek muhtemeldir.

gördüğünüz fakir insandan ibarettir. Ben düşünürüm, söylerim. Fırka mührünü, halk ta kalıbını basar!

Ve koynundan bir kese, kesenin içinden at nalına yakın büyüklükte bir mühür çıkarıp bana gösterdi:

— Mühür, dedi, kimdeyse, Süleyman odur. İnşallah bu Süleyman sizden hoşnut olur, siz de Süleymandan memnun kalırsınız. Şimdilik Allaha ısmarladık!

Fakat odadan çıkmak üzere iken geri döndü. Ellerini masanın bir kenarına dayadı, ağzını da - ne azaptı Allahım - kulağıma yaklaştırdı:

— Mustafa Kemal Paşanın, dedi, İttihatçılığı hortlatmak için didinip durduğunu elbette biliyorsunuz. Enverler, Talâtlar kaçarken onu yerlerine vekil bıraktılar, emrine de birkaç yüz bin altın verdiler. Anadoluya geçip İttihatçılığı diriltmesini emrettiler. Fakat eski çamlar bardak oldu şimdi. Kimse dolma yutmuyor. Heriflerin maskesi düştü, yüzlerinin karası meydana çıktı. Onun için aldıran yok. Herkesin kulağı Hürriyet ve İtilâfta. İtilâf devletleri de bizimle dost. Mustafa Kemal boşuna yoruluyor. Lâkin ne olsa ordu kumandanlığı etmiş bir asker. Zarar vermese bile mide bulandırır. Merkezi umumiye yazdım. Azlini istedim. Bugün, yarın onun da çanına ot tıkarlar. Sizden niyazım ondan telgraf filân alırsanız bana bildirmenizdir. İkinci bir niyazım da onun ağzını kullanan Rasim Beye yüz vermemenizdir.

Sordum:

— Rasim Bey kim?

— Eski Sivas meb'usu. İliğine kadar İttihatçı. Daha doğrusu yeni baştan mebus olabilmek için ittihatçılığa sadakat gösteriyor. Mustafa Kemalin, emrile Müdafaai hukuk cemiyeti, diye bir dirinti vücude getirmek istedi. Tek bir adam kandıramadı. Kazdırdığı mührü koynunda gezdirip duruyor.

Dayanamadım, taşı gediğine koydum:

— Mühür kimde ise Süleyman odur, demiştiniz. Demek ki Rasim Bey de bir Süleyman.

— Aramızda fark var. Ben parmağımı kaldırsam bütün Sivas ayağa kalkar. Rasim Bey, davul zurna çaldırsa kulak asan, dinliyen olmaz.

Rasim Bey, fesholunan mecliste arkadaşımdı. Temiz bir insan, lekesiz bir vatandaş olarak tanınmıştı, bütün arkadaşlarının muhabbetini kazanmıştı. Onun Sivasta bulunması, Mustafa Kemal Paşa ile temas tesis etmiş olması - ne yalan söyliyeyim - hoşuma gitti. Çünkü yalan dolan bilmez bir gençti, kendisile samimî surette hasbihal edilirdi.

Fakat serde valilik vardı. Rasim Beyi, bir vesile olmadan ziyaret edemezdim. Etrafı şüphelendirmeden onu çağıramazdım da. Halbuki içimde bu zatı hemen görmek için, âdetâ bir iştiyak ve bir ihtiyaç uyanmıştı. Gönülden gönüle yol olduğundan mı, yeni valinin nasıl bir proğram taşıdığını öğrenmeyi gerekli gördüğünden mi bilmem. Rasim Bey gecikmedi. benim bu iştiyakımı tatmin etti, yani ziyaretime geldi.

Kendisine ilk sualim şu oldu:

— Mustafa Kemal Paşa ne yapıyor, ne yapmak istiyor?

— Vatanı parçalanmaktan, devleti batmaktan, milleti esir olmaktan kurtarmak istiyor.

— Neye güveniyor?

— Türkün şahametine, cesaretine, fedakârlığına!

Rasim Bey, yirmi iki gündenberi Anadoluda bulunan Mustafa Kemal Paşanın valilere, müstakil mutasarrıflara birçok emirler ve direktifler verdiğini söyliyerek, benim bu baptaki dosyayı tetkik etmekliğimi ihtar etmişti. Kendisiyle henüz bir kere görüşebilmiş olduğum vali vekili hâkim Hasbi Efendi ya zaman bulamadığından, ya unuttuğundan bu dosyayı bana vermemiştı. Rasim Be-

yin ihtarı üezrine hâkim efendiyi çağırttım, dosyayı istedim ve aldım.

İfadelerimin karışıklığından dolayı belki bu hatıraları okuyanlarda vakaların tarihi üzerinde bir tereddüt hâsıl olacaktır. Bu sebeple izah edeyim ki, Hürriyet ve İtilâf fırkasının Sivas şubesi lideri (!) Halit Beyin beni görmesi Sivasa girdiğim günün akşamına doğrudur. Rasim Beyin ziyareti ertesi sabahtır. Ayni gün Mustafa Kemal Paşa, Havzadan Amasyaya gelmişti (12 Haziran 335). Yani Halit ve Rasim Beylerle ilk temaslarım vukua gelirken, ne Ali Kemalin mahut telgrafını, ne de Mustafa Kemalin Sivasta bir kongre akdini emreden mektubunu almış değildim.

Sadede geleyim: Benim valiliğe tayinimden önce, Mustafa Kemal Paşadan vilâyete gelmiş ve gelişi güzel bir zarf içine konulmuş olan telgrafnameleri gözden geçirdim. Bu dosya o kadar şişkin değildi ve ilk olarak şu vesikayı ihtiva ediyordu:

Sivas Vali Vekili Hasbi Efendi Hazretlerine

«İzmirin ve maalesef bunu takip eden Manisa ve Aydının işgali, müstakbel tehlikeyi daha aleni ihsas etmiştir. Tamamiyeti mülkiyemizin muhafazası için — tezahüratı milliyenin daha canlı olarak — izhar ve idamesi lâzımdır. Hayat ve istiklâli milliyi rahnedar eden işgal ve ilhak gibi hâdiseler, bütün milleti dilhun etmektedir. Teessürat zaptolunamıyor. Kabili hazmü tahammül olamıyan bu ahvalin derhal izalesini bütün medeni millet-lerle büyük devletlerin adlü tesirinden sabırsızlıkla intizar, zemininde önümüzdeki hafta zarfında ve muhtelif vilâyetlere göre pazartesi başlayıp çarşamba günü — müracaatın arkası alınmak üzere — büyük ve heyecanlı mitingler akdiyle tezahüratı milliyede bulunulması ve bunun tekmil mülhakata da teşmili ve bütün düveli muazzama mümessilleriyle Babıâliye müessir telgraflar

verilmesi ve ecnebi bulunan yerlerde ecnebilere de teslr yapılmakla beraber, tezahüratı milliyede edep ve sükûnetin fevkalâde mahfuziyeti ve hiristiyan halka karşı bir taarruz ve nümayiş ve husumet gibi etvar alınmaması elzemdir. Zatıâlilerinin bu fikirler etrafında hassas ve müessir bulunmaları cihetile işin hüsnü idaresinden ve muvaffakiyetten âcizlerinde itminanı tam mevcuttur. Neticesinin inha buyurulmasını rica ederim.

28 Mayis: 335 — Havzadan
Üçüncü Ordu Müfettişi Fahrî Yaveri Hazreti
Şehriyarî Mirliva
Mustafa Kemal

Askerlerin siyasetle iştigali yasak olduğuna göre, Mustafa Kemal Paşanın valilere, mustakil mutasarrıflara böyle telgraflar yazması dikkate şayan olabilirdi. Lâkin bütün Anadolunun bu işara uyarak muazzam mitingler tertip etmesi ve bu mitingler sonunda Avrupa medenî merkezlerine, İstanbula heyecanlı telgraflar yazılması daha ziyade dikkate lâyıktı. Çünkü bu hareket, Türk milletinin haksızlıktan bizar ve haksızlığa karşı isyana hahişkâr olduğunu gösteriyordu. Şu halde Mustafa Kemal Paşa, resmi bir yasağı dinlememiş olmakla beraber, milletin yanık hislerine tercüman oluyor ve millet tarafından da dinleniyor demekti.

Fakat Paşa, yalnız milli duygulara tercüman olmakla kalmıyordu. Gerçekten cesur ve pervasız davranıyordu. Onun, İstanbuldaki harbiye nezaretine yazıp ta bir suretini - malûmat veya ibret hâsıl olsun diye - valilere, müstakil mutasarrıflara tebliğ ettiği cevabi bir telgraf vardı ki, benim Sivasa gelişimden evvel vali vekilliği yapmış olan hâkimden aldığım dosyanın en kıymetli vesikasıydı, okurken beni heyecan içinde bırakmıştı.

Bu vesikanın suretini yazmaktan haz almak isterim. Lâkin Mustafa Kemal Paşa kullandığı lisandaki ehemmi-

yet kavranabilmek için evvelâ mevzuun nezaketini anlamak lâzımdır: Harbiye nazırı Şevket Paşa, İngiliz fevkalâde komiserliğinden sadrazam Damat Ferit Paşayı tevdi ve onun tarafından da harbiye nezaretine tebliğ olunan bir notayı Mustafa Kemal Paşaya aynen bildiriyor. Nota, Sivasta âsayişin bozuk olduğunu ve yurtlarına dönen ermenilerle islâmlar arasında bir kıtal vukua gelmesinin muhtemel bulunduğunu iddia ediyor, askerî kumandanının bu ihtimale karşı şahsan mesuliyet kabul etmesini istiyor. Mustafa Kemal Paşa, sadrazamı, harbiye nazırını telâşa düşüren bir notaya, bakınız, nasıl bir lisanla, cevap veriyor?.

Harbiye Nezareti Celilesine

C. 2: Haziran 335 şifre:

Sivas ve civarında bulunan Ermenileri ve bilâhare gelen mültecileri tedhiş edecek hiçbir hâdise olmamıştır. Ne Sivasta, ne de civarında dâii endişe hiçbir hal yoktur. Herkes sakinane iş ve güçlerile meşguldür. Bunu sureti kat'iyyede arz ve temin ederim. Binaenaleyh, İngiliz notasındaki istihbarat membaının ne olduğu âcizlerince bilinmek lâzımdır. İzmirin ve Manisanın işgali haberi müessifi üzerine ahalii islâmiyece yapılan ve anasırı hıristiyaniye hakkında hiçbir fıkri husumet tazammun etmiyen içtimalardan belki de bazılarının mütevahhiş olmaları varidi hatırdır. İtilâf devletleri milletimizin hukuk ve istiklâline riayetkâr kaldıkça ve millet, vatanın tamamii masuniyetinden emin bulundukça, anasırı gayri müslimenin duçarı haşyet olmasına hiçbir sebep yoktur ve bu batpa devlete karşı her türlü mesuliyeti taahhüt ve buna tamamiyle emniyet buyurulmasını istirham ederim. Fakat istiklâl ve mevcudiyeti milliyeyi imha ve bakayı hayatı tehlikeye isal eden işgal, suikast ve taddi gibi İzmir havalisinde görülmekte olan filiyatın zuhuratı mümasilesine karşı ne milletin heyecan ve teessüratı vicdaniyesini

ve ne de buna müstenit tezahüratı milliyeyi men ve tevkif için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremiyeceğim gibi, bu yüzden tahaddüs edecek vakayi ve hâdisatın karşısında mesuliyet kabul edebilecek ne kumandan ve ne mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur ederim.

Mustafa Kemal

İşte cesaretin aliyyülâlâsı böyle olur ve bir milleti ayaklandırmak istiyen bir inkılâpçı, kendilerinde kuvvet ve kudret hissedenlere karşı böyle ağız kullanır. Lâkin Mustafa Kemal Paşa, İngiliz notasına ve sadrazama böyle karşılık verirken neye, kime ve nerelere istinat ediyordu? O sırada tahsilât yüzde otuza düşmüştü. Malsandıkları tamtakırdı, memurlara aylık verilemiyordu. Umumî terhis münasebetile, kolordu mevcutları yüzde on nisbetindeydi. Yeni efrat alınmıyor veya alınamıyordu. Alınsa da şu parasızlıkla giydirilmeleri, yedirip içirilmeleri imkânsızdı. Her dağda, her derede birkaç çete, karargâh kurmuştu, köylüyü ve şehirliyi korku içinde yaşatıyordu. Siyasi vaziyet ise berbattı. Dünyanın en büyük ve en kudretli devletleri aleyhimizdeydi, bunlardan bir kısmı yurdun en mühim noktalarını ellerinde bulunduruyorlardı. Bir yandan da yorulmamış, yıpranmamış bir orduyu vatanın böğrüne sokmuşlardı, o vasıtayla da manevi kuvvetimiz üzerinde tazyik yapıyorlardı.

Şu vaziyette Mustafa Kemal Paşanın istinatgâhı ne olabilirdi?. Bunu, ziyaretini iade ettiğim sırada, sabık meb'us Rasim Beye sordum. Hiç düşünmeden şu cevabı verdi:

— Millete!

Tamamile aydınlanmak istediğim için, ısrar gösterdim, milletin yorgun ve bezgin olduğunu hatırlattım. Rasim Bey, hâlâ hayretle hatırladığım bir iman heyecanı ile fikrini izah etti:

— Mustafa Kemal Paşa çok büyük bir şahsiyettir. Onun her güçlüğü yeneceğine inanmak gerektir. Millete gelince, o, mânasız bir harpten bıkkındır. Fakat boynuna zincir takılmak istendiğini anlarsa, arslan kesilir, ateş kesilir, yıldırım kesilir. İşte Mustafa Kemal Paşa o arslana, o ateşe, o yıldırıma istinat ediyor.

İdrâkimin bu heyecana imrendiğini itiraf ederim. Fakat bir milyon insanın malını, canını, namusunu muhafaza ile mükellef olan bir idare âmirinin, bir valinin — o vali 1908 ihtilâline karışmış eski bir ittihatçı da olsa — anarşi, fevza dediğimiz umumî kargaşalığa rıza göstermesi kolay değildi. Onun için adımlarımı ihtiyatla atmayı tasarladım. Ayni zamanda Rasim Beyden, Müdafaai Hukuk ve Reddiilhak cemiyetleri hakkında malûmat almak istedim. Şöyle bir sualde bulundum:

— Hürriyet ve itilâf klübünün reisi hemşeriniz Halit Bey, o klübün nefsinde temessül ettiğini söyledi. Sizin cemiyet te o şekilde mi, sade bir mühürden ibaret mi?

Rasim Bey, asil bir safevtle beni hakikatten agâh etti:

— O kadar kalabalık değiliz. Fakat başta müftü olmak üzere, ulema takımı hemen hemen bizimle beraberdir. Okur yazarların, bilhassa münevver gençlerin hepsi etrafımızda toplanıyor. Milli vaziyetin ağırlığı. yurdun bölüşülmek istendiği hakikati, daha açık surette anlaşılırsa, bütün halk, hattâ hürriyet ve itilâfçıların siyasî ihtiras veya şahsî menfaat takip etmiyen takımı da bize iltihak edecektir. Çünkü dava, vatan davasıdır, istiklâl davasıdır.

İşte Sıvasa gelir gelmez, edindiğim bilgi bundan ibarettir. Birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşanın sırdaşlarından biri olarak bana tanıtılan ve onun emrile gelip el altından millî teşkilât düşüncesine uygun propagandalar yapmakla meşgul olan Miralay İbrahim Tali Beyle görüştüm. O da Rasim Bey gibi Mustafa Kemal

Paşanın dehasından ve istiklâli gaspolunmak istenen milleti ancak öyle bir rehberin kurtarabileceğinden bahsetti.

Fakat bunlar, bu sözler beni tam bir idare adamı zihniyetile hareket kararından döndüremiyordu. Ayni zamanda İstanbulun galiz bir gafletle, hain bir meskenetle vatanın haklarını müdafaada müsamaha göstereceğine de ihtimal vermiyordum. Galip devletlerin biz. — Suriye, Irak, Hicaz, Yemen, Adalar, Mısır üzerindeki hükumranlık haklarından tabiatile feragat ettirdikten sonra — haritadan kaldırmak istiyeceklerini de zanetmiyordum. Yalnız İzmirin işgali ve bu işgalin içerilere teşmili zihnimi karıştırıyordu. Lâkin bunun muvakkat bir tasallut olduğuna inanmak istiyordum.

Bu sebeple mütedil bir idare usulü takip etmeğe başlamıştım. İstanbuldan gelen emirleri infaza çalışmakla beraebr, Mustafa Kemal Paşanın istediklerini yapanlara da ilişik etmekten uzak kalıyordum. Haltâ Erzurum kongresine murahhas tayin olunan evkaf başkâtibi Ziya ve mualim Fazlullah efendilerin seçilmesine, yol masraflarının temini için para toplanmasına da ses çıkarmadım.

Fakat kimlerin, devlet aleyhine işlenmiş bir suç olarak telâkki edilmesi muhtemel bir harekete, Erzurum kongresinde Sıvası temsile — o günkü vaziyeti düşünüp söylüyorum — cüret ettiklerini de araştırmaktan geri kalmadım: Ziya Efendi, gece ve gündüz içer bir adamdı. Mert geçinmeyi sever ve mert görünmeğe yeltenirdi. Bir işret sofrasında Erzurum kongresinden bahsolunmuş ve oraya gitmenin babayiğitlik sayılacağı söylenmiş. O da «Ben giderim» deyivermiş. Fazlullah efendi şöhrete âşık Mebusluğa da müştak. Erzurum kongresinin bir takım yeniliklere- değişikliklere başlangıç teşkil edebileceğini sezmiş.

Hürriyet ve İtilâf reisi Halit B. Erzuruma gidecek adamları bu şekilde tarif etti. Rasim Beyle müftü Rauf Efendi ise, bu iki zatın namuslu, dürüst ve vatan sever

kimseler olduğunu söylüyordu. Lâkin ben, her muhtemel tehlikeyi mühimsemiyerek Erzuruma gitmeyi orada ihtilâle müncer olacak bir vaziyet ihdas etmeği göze alan bu iki Sivaslıyı bu yolda harekete zorlıyan hakiki sebebi sezmekte güçlük çekmedim. Bunlar - birçok Sıvaslılar, birçok Anadolular gibi - yurtlarının elden çıkacağını duyup heyecanlanmışlardı ve bu heyecanın tazyiki altında her tehlikeyi göze almak istiyorlardı.

Babıâli de bu Anadolu yavrularını isyana sevkedecek hataları —üstüste— işlemekten geri kalmıyordu. ● cümleden olarak harp yılları içinde askeri bir zaruretle tatbik olunan tehcir muamelesini ele almış, halktan bu muameleye karışmış oldukları haber verilenlerin yakalanmalarını, hapsedilmelerini emretmek suretile bütün Anadoluyu iğbirar içinde bırakmış idi.

Tehcir, askeri zaruretlerin muhassalası olmakla beraber usulü dairesinde kanuna istinat ettirilmişti. O halde tehciri yapanların değil, kanunu tanzim edenlerin mesul edilmeleri lâzımdı. Bu lüzum da harp yıllarındaki mebusların, âyânın ve kabinelerin divanı âliye sevkedilmelerile temin olunabilirdi. Babıâlinin bir takım Anadolu halkını, garazlı ihbarlara ve yabancı tazyiklere kapılarak, tehcir yüzünden incitmek istemesi elbette haksızlıktı. Halkın bu haksızlıktan iğrenmesi de pek tabii idi.

Kaldı ki, şarki vilâyetler halkı, kendilerinin hiçbir suretle mesul olmadıkları bu tehcir dolayısile çok ağır felâketlere hedef olmuşlar ve Rus ordularının Erzincandan, Erzurumdan, Vandan ricatleri sırasında askeri nizama bağlı, son sistem silâhlara sahip alay alay komitacıların hücumuna uğrayıp binlerce kurban feda etmek zorunda kalmışlardı. Bu facianın matemi henüz yüreklerde yanarken ve o binlerce mazlûm Türkün dul eşleri, yetim çocukları henüz göz yaşları döküp dururken Babıâlinin bir takım Türkleri tehcirden mesul tutmıya kalkışması,

ağzıma ve kalemime yakışmıyor amma söylüyorum, edepsizlikti.

Mustafa Kemal Paşa, işte bu edepsizlikten heyecana kapılmış ve İstanbuldaki vükelâ tarafından yabancılara toptan feda edilmek istendiğine kanaat getirmiye başlamış olan bir halka hitap ediyordu, onları Erzurum ve Sivas kongrelerine çağırıyordu. Bu daveti yaparken Babıâliyi halk nazarında tamamile küçültecek bir lisan ile en korkunç hakikatleri ortaya atıyordu.

Hâkim Hasbî Efendiden aldığını dosya içinde elime geçen 3 haziran 1335 tarihli bir şifre müşarünileyhin halk ile nasıl konuştuğunu ve halka neler öğretip, neler telkin ettiğini apaçık göstermek bakımından kayde lâyıktır:

Şifre: Aceledir . Havzadan
Sivas Vali Vekili Hasbi Efendi Hazretlerine

Fransa mümessili siyasisi Mösyö Dö Fransın nezdi sadaretpenahiye gelerek hukuku Osmaniyeyi konferans huzurunda müdafaa için Parise azimet edebileceklerini tebliğ eylediği dahiliye nezaretinin tebligatı resmiyesinden ve ajans neşriyatından anlaşılmıştır. İzmir vakası üzerine milletimizin gösterdiği asabiyeti miliye ve bu suretle muhafazai istiklâliyet hususunda tezahür eden azmi kat'isi neticesi olan bu mazhariyet şayanı şükrandır. Fakat buna rağenen müstevliler İzmir vilâyetinde işgalden menedilmiş değildir. Her halde milletin hukukunu müdrik ve onu çiğnetmemek için yekvücut olarak fedakârane harekete müheyya olduğu düveli itilâfiyeye karşı izhar ve isbata devam edildikçe düveli müşarünileyhimin milletimize hürmetkâr ve hukukuna riayetkâr olacağına şüphe yoktur. Sadrâzam paşa hazretlerinin konferans huzurunda hukuku Osmaniyeyi müdafaa için bezli himmet buyuracakları tabiidir. Ancak milletçe katiyen müdafaası matlûp ve mültezem olan hukuk bilhassa iki noktada kesbi nezaket etti. Birincisi: Alelıtlak devlet ve mil-

letin istiklâliyeti tammesi. İkincisi de eczayı asliyei vatanda ekseriyetin ekalliyetlere feda edilmemesidir. Bu hususta Parise mütcheyyii hareket heyetin içtihadile vicdanı millinin talebi katisi arasında mutabakatı tamme şarttır. Aksi takdirde millet, gayet müşkül vaziyette ve telâfisi gayri kabil emrivakiler karşısında kalabilir. Bu endişeyi tevlit eden sebepler şunlardır: Sadrâzam paşa hazretleri mesmu olan beyanatında bir Ermeni muhtariyeti esasını kabul etmiş olduğunu bildirdi. Bunun hududunu zikretmedi. Bundan Vilâyatı Şarkiye ahalisi bittabi müteessir ve keyfiyeti istizaha mecbur oldu. İnikat etmiş olan şûrayi saitanatta da hemen hemen heyeti umumiye istiklâli millinin muhafazasını ve mukaderatı milletin bir şûrayı milliye tevdiini talep eylediği halde yalnız hükûmetin istinat eylediği İtilâf ve Hürriyet fırkası namına reis Sadık Beyin tahriri ifadesinde İngilterenin himayesi teklif olundu. Bir Ermenistan muhtariyeti vasıtasını ve devletin bir ecnebi himayesini kabul mesailinde arzuyu milli ile hükûmeti hazıranın içtihadında mutabakat olmadığı görülüyor. Sadrâzam paşa hazretlerile beraberinde hareket edecek olan heyetin müdafaai hukuku millette takip edeceği esasat ve proğram milletçe malûm olmadıkça marül'arz noktalar da endişenâk olmaktan men'inefs edilemez. Bu suretle vilâyet ve mülhakattaki müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetlerinin heyeti mümessileleri ve henüz teşkilâtı ikmal edilemiyen yerlerde de belediye heyetleri sadrazam paşa hazretlerine ve doğrudan doğruya zâti şâhâneye telgrafnamelerle müracaat ederek istiklâli tamı millinin masuniyeti ve hukuku ekseriyeti milliyenin mahfuziyeti milletçe şartı esas olduğunu beyan ve buna nazaran gidecek heyetin müdafaa esaslarını millete resmen ve alenen iblâğı talep olunmalıdır. Milletin bu tarzı hareketile gidecek heyetin müdafaasına çalışacağı esasatın hakikaten milletin arzu ve talebi olduğu düveli itilâfiyece malûm olacak ve bit-

tabi daha ziyade ehemmiyetle nazarı dikkate alınarak heyetin vazifesini teshil eyliyecektir. Müitaleatı mesrudenin icap edenlere tebliğini zatıâlili vatanperverlerinden hassaten istirham eylerim.

Mustafa Kemal

Böyle konuşan bir ağıza karşı her temiz yüreğin açılması tabiî değil midir?

İşte Sıvasa geldiğimin ertesi günü bu bilgileri elde etmiş bulunuyordum. Mustafa Kemal Paşanın Sıvasta bir kongra açılacağını bildiren mektubile dahiliye nazırı Ali Kemal Beyin müşarünileyhle tahriri teması dahi meneden telgrafnamesini aldığım gün de kanaatim, henüz tebellür etmiş değildi. Mustafa Kemal Paşayı hem haklı, hem kuvvetli görüyordum. Lâkin o hakkın ve o kuvvetin müsbet netice verecek, galip itilâf devletlerini kararlarından döndürecek, sarayı ve Babıâliyi miskinlikten kurtaracak kadar müessir olacağını tahmin edemiyordum.

Ne yapmalıydım, yurda faydalı olacak adımı nasıl kararlaştırmalıydım?... Ben, ne dahiliye nazırına, ne Mustafa Kemal Paşaya cevap yazmıyarak, idrâkimle vicdanım arasında muhakemeler, münakaşalar yürütürken, Sıvsa Ali Galip Bey isminde bir zat geldi.. Ayağının toziyle hükûmet konağında beni görmek nezaketini veya tehalükünü gösteren bu yolcu, Elâziz vilâyet valisi olup, İstanbuldan henüz geliyordu, yanında birkaç da tâli memur bulunduruyordu.

Ali Galip Bey mülkiyeli değildi, askerdi, erkânıharp miralaylığından mütekaitti. Kendini bana takdim eder etmez, ismini hatırladım. Çünkü Balkan Harbine takaddüm eden günlerde yapılan mebus intihabında bu zat — İttihat ve Teraki kuvvetine galebe ederek, ve o kuvvetin vücude getirdiği birçok engelleri yenerek — Kayseriden kendini seçtirmek imkânını bulmuştu. Ömrü pek kısa süren o mecliste, gerçi hürriyet ve itilâfa mensup

olduğunu açıkça itiraf etmeyip, müstakil bir mebus vaziyeti takınmıya yeltendi. Lâkin hürriyet ve itilâfçı ibr ruh taşıdığını hissettirmekten geri kalmadı.

Umumi Harp yıllarında onun nerede bulunduğunu ve neler yaptığını bilmiyorum. Adı sanı işitilmez olmuştu. O sebeple ve Sivasa komşu bir vilâyetin valisi sıfatiyle yüz yüze gelince, bir hayret dakikası geçirmemek elimden gelmedi. Ayni zamanda Babıâlinin böyle siyaset ve entrika düşkünü kimselere el uzatmasını mânalı buldum.

O, ağzı kalabalık bir adamdı. Çok konuşuyor, lâkin bir şey söylemiyordu. Sözlerinin yüzde altmışı övünmekten, yüzde otuzu İttihat ve Terakki aleyhine küfürden ibaretti. Üst tarafından ise, müsbet bir mânâ ve maksat çıkarmak imkânsızdı.

Ben — biraz mütehayyir, biraz da muztarip — bu yâveleri dinlerken o, tavrını değiştirdi:

— Aman paşam, dedi, ben İstanbuldayken Mustafa Kemal Paşanın azli derdest idi. Hattâ divanıharbe sevki de düşünülüyor, konuşuluyordu. Resmi bir işar var mı?

Dahiliye nazırının telgrafını kendisine gösterdim. Dikkatle okudu, garip bir bakışla beni tepeden tırnağa kadar süzdü, sonra sordu:

— Ne yapmak fikrindesiniz?

İhtiyarsız dudaklarımdan bir kelime düştü:

— Hiç!

Ve bu cevabın birçok şüpheler uyandıracağını, komşu vilâyet valisini jurnalcılığa sevkedeceğini düşünerek hemen ilâve ettim:

— Nezaret bize sadece, o zatın azledildiğini ve kendisiyle temastan içtinap etmekliğimizi bildiriyor. Hattâ İstanbula celbinin harbiye nezaretine ait olduğunu da tasrih ediyor. O halde ne bizce, ne sizce yapılacak bir muamele olmasa gerek.

Ali Galip Bey, kopmuş bir zemberek hızıyla yerinden

fırladı, sol elinin baş parmağını yeleğinin koltuk kesimine geçirdi:

— Muhterem paşa hazretleri, dedi, her vazife mafevk makamdan tebliğ edilmez. Çok kere hâdiselerin gidişinden vazifeler vücüde gelir. Mustafa Kemal Paşa meselesi de, o kabildendir. Çünkü bu zat, her idare memurunu kendi şahsiyle alâkalandıracak ve devlet menfaati noktai nazarından halü kalini şüpheli gösterecek takımdandır. Nitekim dahiliye nezareti de onun bu vaziyetini tesbit edip, size bildirmiştir. Zatıâliniz nasıl olur da, maslahatın icabını ifade müsamaha edersiniz?

Onun telâşına, heyecanına, feveranına iştirak etmiyerek sükûn içinde sordum:

— Maslahatın icabı ne olabilir?

— Devlet aleyhine kıyam etmeyi tasarladığı sabit olan Mustafa Kemal Paşayı hemen yakalatmak, mahfuzen İstanbula yollamak. Maslahat bunu icap ettiriyor.

— Ne hakla?

Herif gazaba gelir gibi oldu, enikonu köpürdü. Lâkin yaşta ve yolda kendinden büyük bir adama karşı sert dil kullanamıyacağını, zeminin ve zamanın da böyle bir taarruza müsait olmadığını hatırlamış olacak ki gazabını çabuk yendi, sesini mülâyimleştirdi:

— Galiba, dedi, lâtife buyuruyorsunuz. Çünkü bir vali, hele sizin gibi birçok vilâyetler idare etmiş tecrübeli bir vali, şahsi şakavetler gibi, siyasi şakavetlerin de hemen giderilmesi lâzım olduğunu biz mevkide nâçiz çömezlerden duymıya ve öğrenmeğe muhtaç değildir.

— Fikrinize hiçbir suretle iştirak etmiyorum. Fakat münakaşamızı mantıki bir surette bitirmiş olmak için, iştirak eder görünerek, anlamak istiyorum: Mustafa Kemal Paşayı siz benim yerimde olsanız tevkife teşebüs eder misiniz?

— Tereddütsüz!

— Hangi kuvvetle?

— Polis, jandarma ve icabında asker kuvvetleriyle!

Bu zatın Anadoluda, harp sonundanberi, hüküm süren zihniyetin ve yurt endişesiyle gönüllerde yer alan heyecanın azametinden bihaber olduğunu görüyordum. Mustafa Kemal Paşanın otuz, otuz beş gün içinde halk tabakalarını kendi şahsiyetile nasıl alâkalandırdığını ise, komşu vilâyet valisi muhakkak ki, sezmiş değildi. Bundan dolayı, zavallı adamı tenvir etmek ve böyle fevkalâde zamanlarda çok dikkatli davranmak lâzım geldiğini söylemek istedim. 1908 İnkılâbı hazırlanırken padişahın kuvvetle itimat ettiği Şemsi Paşanın nasıl ortadan kaldırılıverdiğini ve padişahı mabut sayan Arnavutların o mabut aleyhine ne suretle döndürüldüklerini hatırlatarak Ali Galip Beye yükseklerden atmamasını, milletin düşüncelerine, duygularına, dileklerine —uzaktan olsun— alâka göstermesini ihtara hazırlandım.

Fakat ağzımı açmadan odaya hürriyet ve itilâf fırkası reisi Halit Beyle Belediye reisi Zihni Efendi, girdi. Ben iki vali arasında cereyan edecek bir münakaşayı bu efendlerin duymasını nahoş bulduğumdan bahsi kapamış göründüm, gelenleri Ali Galip Beye prezanta etmeğe kalkıştım. O, gevrek gevrek güldü.

— Beyefendiyle, dedi, otelde teşerrüf etmiştim. Burayı teşrifleri de nimet oldu. Kendisini münakaşamıza hakem yapalım.

Ve cevabı beklemedi, onlara ne konuştuğumuzu uzun uzun anlatmıya girişti. Ne yalan söyliyeyim, kızmaya abşlamıştım, Ali Galip Beyi terslemek üzerevdim. Lâkin Hürriyet ve İtilâfa candan bağlı bir vali ile o fırkayı koca bir vilâyet merkezinde temsile yeltenen bir zatın çok çapraşık bir vaziyette ne gibi cevherler yumurtlayabileceklerini, renksiz bir biçare olduğuna kanaat taşıdığım Belediye reisinin de o cevherlere karşı nasıl bir tavır takınacağını merak ettiğimden Elâziz valisinin sözü ayağa

düşürmesine ses çıkarmadım, nefsimi zorlıyarak muhavereyi dinlemeğe koyuldum.

Halit Beyin Dahiliyeden gelen telgraftan haberi yoktu. Ali Galipten müjdeyi alır almaz böbürlendi.

— Ben yazmıştım, dedi, eğer kuvvetli telkinlerimle İstanbuldakileri cesaretlendirmeseydim Mustafa Kemal Paşa mutlak ensemizde boza pişirirdi.

Ve yüzünü bana çevirerek şöyle bir ihtarda bulundu:

— Davulu biz çaldık amma parsayı siz toplıyacaksınız. Çünkü sabık ordu müfettişini yakalatmak şerefi size nasip oluyor.

Ali Galip Beye söylediklerimi bu şöhretli ayyaşa da tekrar ettim, Mustafa Kemal Paşanın tevkifi için hiçbir makamdan emir almadığımı ve böyle bir şeyin benim yanımda mevzuubahis olamıyacağını anlattım. Kızıl kıyamet işte bu zaman koptu, Halit Bey küplere bindi, benim vatana ihanetle itham edileceğimi küstah bir lisanla söylemeğe yeltendi, benden çok yukarı seviyede bir mafevk imiş gibi davranarak tekdirlere, tevbihlere kalkıştı. Ali Galip Bey de halile, tavrile onu teyid ediyor gibiydi. Bunun üezrine zati ve izafi şerefimi muhafaza etmek icap etti:

— Efendi, dedim, daha bir kelime söylerseniz sizi kapı dışarı ederim.

Ali Galip Beye de gerekli olan ihtarı yaptım

— Beyefendi, dedim, mânâsız konuşuyorsunuz. Size de bana yol göstermek, vazife vermek hakkı ve kuvveti yoktur. Mustafa Kemal Paşayı hapsetmek size lâzım ve bilhassa kolay görünüyorsa onun kendi vilâyetiniz hudutları içinde cevelân edeceği günleri bekleyiniz.

Halit Bey, vali sillesinin ne demek olduğunu sınamış kimselerdendi. Garip bir yüz ekşiliğile susuyordu. Fakat Ali Galip, yüzüne düşen tükürüğü rahmet sayanlardan imiş ki gücenecek, ve defolup gidecek yerde benimle münakaşaya girişmek istedi, vatanî vazifelerin ifasında mü-

samaha gösterenlerin uyanıklığa sevkedilmesi lâzım geleceğini söylemekten tutturarak bir takım hezeyanlara başladı.

Sözünü kabaca kestim:

-- Birbirimize dedim, rehberlik etmek hakkına malik değiliz. Onun için susalım.

Elime bir de kâğıt aldım ve kendilerini istiskal ettiğimi anlattım. Ali Galip Bey ancak bu muameleden sonra odamı terke rıza gösterebildi. Halit Bey de kendisini takip ediyordu. Galiba Allaha ısmarladık demediler. Yahut ben duymadım. Yalnız Zihni Efendinin elile tuzlama işareti yaparak onları arkalarından tezyif ettiğini gördüm. Bu zat, yine işaret usulile benim tutumumu, alkışlıyor ve elimin öpülmeğe lâyık olduğunu anlatmıya savaşıyordu.

Ona da yüz vermedim. Kaşlarımı çatarak maskaralıktan hoşlanmadığımı hissettirdim.. Fakat kabıma sığamıyacak bir haldeydim, zulmetler içinde yüzüyormuşum gibi muztariptim, bir zerre nur arıyordum ve candan bir dostla hasbihal etmek, dertleşmek ihtiyacile için için kıvranıyordum.

Bu vaziyette ne kadar kaldığımı bilmiyorum. Her halde bir iki saat dalgın dalgın oturmuşum ve tesadüf bu ya, kimse tarafından da uyanıklığa icbar edilmemiştim. Ancak ikindiden sonra benliğimi saran elem haleti zail oldu, gözüm ve gönlüm açıldı, harici eşya ile hissiyatım arasında alâka başladı. İşte bu sırada eşraftan Emir Paşa ile isimlerini şimdi hatırlıyamadığım dört kişi ziyaretime geldi.

Emir Paşa, Sıvasın eski hanedanından Mehmet Ali Efendiye - refikasından dolayı - karaebti olan bir Çerkestir. Enişte dediği Mehmet Ali Efendinin çocuğu olmadığından hayli bir yekûn tutan malı, mülkü haremine, ondan da Emir Paşaya kalmış. Fakat Emir Paşa bu umulmaz mirasın içinde yaşamayı az bularak tegallüp yo-

luna sapmak istediğinden yirmi beş yıl evvel valilerden Halil Beyin toakdını yemiş, Diyaribekire sürüle yazmış. Eslâfımdan Reşit Akif Paşa ise kendisini hazineye borcundan dolayı hapsettirdiği gibi etliye, sütlüye karışmıya tövbe edecek derecede de tazyik altında bulundurmuş.

Bu zatın paşalığı da Abdlhamit devrinde Babıseraskeri Masarifat Nazırı Sadettin Paşaya yolladığı bir halıyığın saraya kabul edilmesinden ve bir şehzade doğurup gözdeler arasına girmesinden dolayı imiş!

Meşrutiyetten sonra Emir Paşanın yine şu işe, bu işe parmak sokmıya başladığını bana söylemişlerdi. Hattâ Hürriyet ve İtilâfın ilk kuruluşundan Sıvas şubesini açan politikacının da o olduğunu duymuştum. Hâdiselerini kaydettiğim günlerde bu fırkaya alâkadar görünmek şöyle dursun, Halit Beyin şiddetle aleyhinde bulunmak yoluyla belki fırkanın aleyhinde bir vaziyet almıya meyledeyordu. Lâkin Halit Beyle geceleri birleşip kadehdaşlık ve entrika zeminleri hazırlamakta yoldaşlık ettikleri de rivayet olunuyordu.

İşte Abdülhamitten mirül'ümeralık denilen ve sahibine paşalık unvanı getirmekle beraber göğsü sırmalı bir üniforma temin edemiyen rütbeyi almış ve 1908 inkılâbından sonra Sıvasta hayli harman savurmuş olan bu zat, küçücük maiyetile odaya girer girmez telâşla sordu:

— Mustafa Kemal Paşa azil mi edildi?

— Bilmiyorum!

Bu cevabı düşünmeden vermiştim. Lâkin cevap oudaklarımdan düştükten sonra nedamet duymadım, beni sıfatsız ve salâhiyetsiz isticvaba kalkışan mirül'ümera'ya bu suretle karşılık verdiğime memnun oldum, ne yazık ki, bu memnuniyet çok sürmedi ve Emir paşanın şu sözlerile zihnim altüst oldu:

— Siz bilmiyorsunuz amma halk biliyor. Hattâ sizin gibi henüz bu işi duymıyanlar varsa duysunlar, diye duvarlara yaftalar yapıştırılıyor!

Meğer Halit Bey benden hınç çıkarmak ve İstanbula yaranmak için olacak, yanımdan ayrılır ayrılmaz Mustafa Kemal Paşanın azlolunduğuna, yakalanıp İstanbula gönderilmesinin bir gün meselesi bulunduğuna dair iki yafta yazıp şehrin kalabalık yerlerine astırmış imiş.

Emir Paşadan bu haberi alınca polise emir verdim, yaftaları arattırdım. Garip bir şey olmak üzere buldurtamadım. Onların bir iki yere yapıştırıldığı sahih idi, lâkin duvarlara asılmalarile beraber kendi eserlerinin yine kendi ellerile yok edilmeleri bir olmuş.

Acaba neden? Bu işe memur ettiğim kimseler muammanın anahtarını bulamıyorlardı. Ben de hakikati keşfedemiyordum. Çünkü yaftaları yapıştıranların biraz sonra bu münasebetsiz hareketten pişman olarak kendi eserlerini yine kendi ellerile yok etmeleri mümkün olduğu gibi İbrahim Tali veya Rasim Beyle temasta bulunup da Mustafa Kemal Paşaya yardımı kabul edenlerin de o küstahlık vesikasını ortadan kaldırmış olmaları muhtemeldi.

Emir Paşa, bereket versin, duyduğunu söyledikten ve memleketin asayişine her zamandan ziyade dikkat olunmasını lûtfen ihtar ettikten sonra gitmişti. Beni mülâhazalarımla başbaşa bırakmıştı. Vakit te zaten geçti. Hükûmetten çıktım, Kabak yazısına doğru bir gezinti yaptım ve zihnimi karşaşalıktan kurtarmaksızın evime döndüm.

Bütün düşüncem yafta işinden dolayı Hâlit Beye kanuni bir darbe indirmek esasına istinat ediyordu. Lâkin onu sıkıştırmak, polisçe isticvap ettirmek, mahkemeye vermek, İstanbuldaki Hüriyet ve İtilâf kodamanlarını aleyhime ayaklandırmak demek olacaktı. Çünkü onlar, o uğursuz politikacılar şahsi suçları da fırka hesabına kaydedecek kadar siyasi terbiyeden mahrum kimselerdi. Onun için Halide ilişmedim.

Fakat bu nâhoş hâdiseler arasında Ali Kemal Beyin

telgrafını mülhakata tebliğ etmeyi unuttum. Şu iltizami nisyan, Mustafa Kemal Paşanın azli haberini Tokat, Amasya, Şibinkarahisar mutasarrıfları ile yirmi küsur kaymakamın benden duymalarına mâni oldu. Hürriyet ve İtilâfçıların yaftalarına böyle bir mukabeleden vicdanımın mahzur kaldığını söylemekten kendimi şimdi de alamıyorum.

2

MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE YÜZYÜZE

Halit Beyle Emîr Paşanın ve arkadaşlarının beni ziyaretleri, yafta yapıştırma kepazeliği 24 Haziran 335 te vukua gelmişti. 25 haziran sabahı miralay İbrahim Tali Bey daireye geldi, ayni mevzular üezrinde benimle uzun bir muhavere ve müşavere yaptı, Sıvasın Hüdayi nâbit politikacıları, o Halitler ve Emîrler gibi konuşmaktan tabiatiyle pek uzak bulunan bu pek değerli zatın hem hekim, hem hâkim olduğunu görerek derin bir inşirah duyuyordum. Muhterem miralay bana ilkin şöyle bir mülâhaza mevzuu verdi:

— Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey bir zamanlar edebiyata yaptığını şimdi siyasiyatta yapmayı emel edinmiş galiba. Malûmya, o, Abdülhamit devrinde bir müddet İkdam gazetesinin Paris muhabirliğini yapmıştı. Göndediği mektuplarda bazan bir resim salonunun açılma merasiminde, yahut Elizede verilen bir ziyafette hazır bulunduğunu bildirir ve o merasimle o ziyafet bakkında uzun uzun tasvirler çiziktirirdi. Servetifünun edebiyatı üstatlarmdan Hüseyin Cahit Bey bir gün onun teselsül edip giden yalanlarını açığa vurdu, bütün o merasim ve ziyafet haberlerinin Fransız gazetelerinden aşırma olduğunu ispat etti. Bana öyle geliyor ki Mustafa Kemal Paşanın azlini de o uyduruyor, bir emrivâki husulüne yol açmak istiyor.

Ben böyle bir hareketin imkânsız olduğunu söyleyince hâkim hekim düşüncesini izah etti:

— Kolordu'ya böyle bir işar yok. Halbuki sizden önce kolordu kumandanlarının bu mühim haberi almaları lâzım gelirdi.

Vaziyet gözüme büsbütün karışık görünmiye başladı. Devlet adamı olarak doğmamış, devlet adamı terbiyesiyle büyümemiş ve bilâkis maceralar peşinde koşup tozmuş olan bir adamdan, İkdamın meşhur Paris muhabirinden böyle bir hareket beklemek — benim iddiama rağmen — hiç te yanlış olmazdı. Onun için İbrahim Tali Beye hak verdim, kabil ise Ankara ve Erzurum kolordularından işin hakikatini araştırmasını rica ettim.

Bu zat — evvelce de işaret eylemiştim — Mustafa Kemal Paşanın Sıvas mümessili vaziyetindeydi. Müdafaai hukuk işlerini ve teşkilâtını beraberinde bulunan topçu binbaşısı Kemal Bey vasıtasiyle idare ediyor ve ettiriyordu. Rasim Bey de kendisiyle ve Kemal Beyle sıkı sıkı temasta bulunuyordu. Fakat bunların harici ve dahili siyasetten, milletin ve memleketin mukaderatından bahsedişleriyle öbür takımın, Halit Beyin ve benzerlerinin ayni mevzuda konuşamları arasında dağlar kadar, deryalar kadar fark vardı. İbrahim Tali Bey ve arkadaşları en küçük şahsi bir menfaat endişesine kapılmadan «yarm» ı tahlil ediyorlar ve milletin yaman bir imtihan geçirmekte olduğu neticesine vararak bu imtihanın muvaffakiyetle bitmesi için her fedakârlığı yapmak lâzım geldiğini söylüyorlardı. Berikiler, düşmanların merhametine sığınmayı düşünüyorlar ve bu işi Zeynelâbidin. Mustafa Sabri ve Vasfi hocalarla Damat Feridin mükemmel surette başaracağına inanıyorlardı.

Ben de İbrahim Tali Beyle arkadaşları gibi düşünüyordum. Lâkin vali idim, isyana ve ihtilâle açıktan taraftar olamazdım, battâ Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin emirlerine uluorta karşı koyamazdım. Nitekim İbrahim Tali Beye de kanaatlerimi izhar değil ihsas dehi etmedim. Mahut telgrafı sancaklara ve kazalara tamim etmediği-

mi bile söylemedim. Yalnız yafta meselesini, Ali Galibin hezeyanlarını — teessürüme mağlûp olarak — anlattım. Zaten o da bu iki vâkıanın sıhhatini öğrenmek için gelmiş imiş. Sözlerimden memnun oldu ve ayrıldı. Meğer, Amasyada bulunan Mustafa Kemal Paşaya duyduklarını yazmıya gidiyormuş. Bunu nasıl anladığımı sırası gelince hikâye edeceğim. Şimdi hâdiselerin seyrini bozmak istemem.

Üçüncü ordu sıhhiye müfettişi miralay İbrahim Tali Beyin beni ziyaret ettiği günün ertesinde, fakat geç vakit Ali Kemal Beyin Dahiliye Nazırlığından çekildiğini haber aldım, şaşırıp kaldım. Adamcağız, Mustafa Kemal Paşanın azlini bize yazdıktan sonra acaba bu işarının sakatlığını anlıyarak mı istifa etti, yoksa böyle bir işin vukuunu iltizam edişinden ağır neticeler çıkacağını görerek mi mevkiini bıraktı?..

Benim için ne hazin haldir ki, bu mühim mevzuun münakaşasını benimle yapanlar yine Ali Galip ve Halit Beyler oldu. Çünkü onlar Ali Kemalin yıkılmaz bir kuvvet olduğuna kanaat besliyorlardı. Mustafa Kemal Paşanın azlini onun temin ettiğinde de şüpheler olmadığından herife muhabbetleri bilhassa çoğalmıştı. O sebeple istifasını inanılmaz bir hâdise gibi telâkki etmişler ve koşa koşa yanıma gelmişlerdi.

Sersemlemişlerdi. Ancak yiğitliğe kir sürmemek için yine yüksekten atıyorlardı, akıl ve hayale sığmaz şekilde konuşuyorlardı. Bu politika düşkünlerinin o sıradaki sözlerine bakılırsa Mustafa Kemal Paşayı tevkif etmek ve İstanbula yollamak evvelce vacip ise şimdi farz halini almıştı. Çünkü böyle bir muamele ile Ali Kemalin - siyasi bir sukut olduğu sezilen - istifasından doğabilecek üzüntüler - Hürriyet ve İtilâf fırkasına munhasır üzüntüler - giderilmese bile azaltılmış olacaktı.

Odamda baş gösteren bu tatsız münakaşadan son derece sıkılıyordum. Lâkin heriflerle istihza etmekten de

geri kalmıyordum. Bir aralık 3. cü ordu müfettişinin yakalanması keyfiyeti üzerinde dönmiye başladı. Ali Kemal unutulmuş ve yalnız bu meselenin münakaşasına girişilmiş idi. Ben bu fırsatı kaçırmadım, evvelki karşılaşmamızda yaptığım gibi yine ciddi bir tavır aldım, Ali Galip Beye sordum:

— Ne hakla?

O en hassas bir yerine çuvaldız sokulmuş gibi yerinden fırlarken ilâve ettim:

— Ve hangi kuvvetle!

Yine her kafadan bir ses çıkıyordu. En üst perdeden Elâziz valisinin sesi dolaşıyordu. Hiddetinden yerinde oturamaz olan Hürriyet ve İtilâfçı vali, bir takım gülünç jestler alarak bana tavsiyelerde, ihtarlarda, tehditlerde ve bazan da kendini toplayıp ricalarda bulunuyordu. Altındaki sandalyanın bile hicap duyarak ve harekete geçerek bu işi yapmasına intizar edebileceğini anlatıyordu.

Onun kısa bir sükûtundan istifade ettim. Şöyle bir sarih sualde bulundum:

— Geçen gün buyurmuştunuz ki, vilâyetim hudutları dahilinde, müsamaha etmem, bu işi yaparım. Hastalandığımı ileri sürerek sizi yerime vekil bıraksam o hülyanızı burada da tahakkuk ettirmiye çalışır mısınız?

Adamcağız hançeresinin bütün kuvetile bağırdı:

— Dediğimi vallahi yaparım, billâhi yaparım, parol donör yarım!

Halit Bey, büyük bir siyasi muvaffakiyetin şerefini kaçırmaktan korkuyormuş gibi yerinden sıçradı:

— Harput valisi, dedi, bir yana dursun. Bu işi ben bile yaparım. Yalnız siz bana küçük bir pusula ile salâhiyet veriniz. Üst tarafını düşünmeyiniz.

İçinde bulunduğumuz vaziyetin bütün Osmanlı tarihinde eşi ve örneği bulunmadığını bilmekliğime rağemn "teşbihte hata olmaz,, meselinden cüret alarak ve içi boş

kafalara inandırıcı darbeler indirmek istiyerek şu cevabı verdim:

— Alemdar Mustafa Paşayı, büyük işler düşündüğü anlaşılmış iken sadrâzam Çelebi Mustafa Paşa, hattâ Dördüncü Sultan Mustafa niçin tevkif ettirmediler de onun yatağanı altında mevkilerini kaybettiler? Görünüşte yeniçeriliğe husumet izhar, hakikatte ise İstanbulun siyasi ve içtimai rezaletlerile mücadeleyi tasavvur eden Abaza Mehmet Paşayı yine burada, Sıvas şehrinde Kalavun Yusuf Paşa, niçin tevkif edemedi? Tarihi karıştırırsak yakın sayılacak mazi içinde halkın muhabbetine ve muzaharetine güvenerek herhangi bir sebeple ileri atılanların kolay kolay mağlûp edilemediklerini görürüz. Onun için makul olalım, sükûnetle konuşalım. Bağrı yanık vatana yeni bir yara da biz açmıyalım.

Vay efendim vay. Sen misin tarihten bahseden, sen misin sükûnet tavsiye eyliyen. Artık ne İttihatçılığım kaldı, ne isyan çıkarmak istiyenlere yardakçılığım. Yüzüme karşı bu töhmetleri tekrar ede ede, tazeliye tazeliye söylüyorlardı ve muhtelif kelime kalıpları kullanarak; Gündüne hazır ol, demek istiyorlardı.

Ben bir yandan güler görünerek onları kızdırıyor, bir yandan da kendilerini yanımdan uzaklaştırmak yollarını arıyordum. İşte bu sırada Sıvas merkez telgraf müdürü alı al, moru mor bir biçimde odaya girdi, titrediği hissolunan ellerile âdeta sımsıkı tuttuğu şu telgrafı bana uzattı:

Sıvas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Şimdi Tokattan Sıvasa müteveccihen hareket olunduğunu ve zatı devletleriyle teşerrüf imkânının takarrüp ve tahakkuk etmek üzere bulunmasından dolayı samimi surette mütehassis bulunduğumu arzelerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Bu umulmıyacak haberi alır almaz ilk düşündüğüm şey, İbrahim Tali Beyin Dahiliye Nazırı hakkında söylediği sözlerdi. Hâkim hekim, gazete muhabirliğinde yalan söylemiye alışan Ali Kemal Beyin büyük bir siyasi dolap çevirmek hulyasile nezaret sandalyasında da yalancılıktan çekinmiyeceğini ve «gayri vakii» vâki göstermiye kalkışacağını söylemiştti.

23 Haziranda azledildiği bize bildirilen Mustatfa Kemal Paşanın 27 haziranda (üçüncü ordu müfettişi) unvanını kullanmakta devam etmetsi ve müfettişlik mmtakası dahilinde seyahate çıkması o hükmün doğruluğunu isbat ediyordu

İkinci düşündüğüm şey de, Harput valisi ile Hürriyet ve İtilâfın Sıvas mümessili tarafından tevkif edilmesi istenilen zatın Sıvasa gelmek suretile nefsine karşı gösterdiği itimat idi. Ben bilhassa bu düşünceden aldığım şevk ile telgrafı bir daha ve bir daha okuduktan sonra Ali Galip Beye uzattım:

— Buyurun, dedim, okuyun. Sonra da kalkın, tertibat alın, üçüncü ordu müfettişini yakalayın.

Ali Galip Beyin telgrafa kapanan gözlerinin nasıl bir değişiklikle açıldığını, renginin nasıl sarardığını, dudaklarının nasıl titrediğini tarif edemem. Teklifsizce, fakat telâşla telgrafı kayarak, gözden geçiren Halit Beyin de vaziyeti onunkinin ayni olup gerçekten gülünçtü. Ben uzun bir zamandanberi canımı sıkan bu iki ayak politikacısından hınç çıkarmak için kaşlarımı çattım:

— Beyefendi, dedim, bir şey söylemiyorsunuz. Üç, dört saat sonra, Mustafa Kemal Paşa Sıvasta bulunacak. Burada niçin oturuyorsunuz, düşündüklerinizi yapsanıza!

Ali Galip Bey, mahçup ve muztarip, telgrafa bir daha göz attı, sonra silkinir gibi oldu, hayretle ve dikkatle satırları muayeneye girişti, saatine baktı

— Geliyor değil, geliyor değil, dedi, gelmiş. Sıvasa

hemen hemen girmiş. Çünkü telgrafın keşide saati üzerinden altı saat geçmiş!

Ben, bu kaydın farkında değildim. Telgrafı alarak tetkik ettim, Elâziz valisinin keşfinde isabet gösterdiğini anladım ve cevap verdim:

— Ben, Paşayı karşılamıya gideceğim. Isterseniz siz Halit Beyin temin edeceği kuvvetle kendisini tevkif ediniz.

Ali Galip Bey, bir gafletten uyanıyormuş gibi, başını kaldırdı:

— Onunla Harputta karşılaşsaydık, dediğimi mutlak yapardım. Lâkin burada mesuliyet size aittir!.

Ciddi söylemiştim, Musttatfa Kemal Paşayı istikbale çıkacaktım. Lâkin onun Sıvasa geleceğini — Erzurumda bir kongre açılacağını bildiğimiz halde — tahmin etmediğimizden, yahut hâdiseler bizi şaşırttığından hıçbir hazırlığımız yoktu. Telgraftaki saat kaydına göre, şuna buna haber yollamıya da vakit müsait değildi. Bu sebeple, yalnız İbrahim Tali Beyi davet ettim, telgrafı gösterdım. Haberi var olduğunu hissettiren bir tavırla sadece sordu:

— İstikbale cıkacak mısınız?

— Tabii. Yalnız vilâyet erkânını Paşanın gelişinden haberdar edebilmek ve onları da istikbale çıkarmak için, biraz vakit kaaznmak lâzım. Sizden çok rica ederim. Nümune çiftliğine teşrif buyurunuz. Mustafa Kemal Paşa henüz oraya gelmemişşe, kendisini bekleyiniz. bizler gelinciye kadar da çiftlikte istirahat etmelerini temin ediniz. Şöyle derlice topluca istikbale çıkmazsak ayıp olur.

İbrahim Tali Beye Harput valisiyle, hürriyet ve itilâf şube reisiyle yaptığımız münakaşaları da — yürekte elemleri paylaşmış olmak için — anlatmaktan geri kalamadım. Muhterem Miralay mütefekkir, fakat mütebessım bir tavırla sozlerimi dinledi. «Eğlenceli bir muhavere!„ deyip bahsi kesti ve veda edip ayrıldı.

Ben de, Mustafa Kemal Paşanın Sıvasa girmek üzere

bulunduğunu, münasip zevatı toplıyarak, istikbale çıkmasını Rasim Beye bildirdim. Bir yandan Tokat mutasarrıfı ve Yenihan kaymakamı ile makine başında konuşarak, Paşanın o merkezlerden ne vakit ayrıldığını öğrenmek üzere, telgraf müdürünü harekete geçirmiştim. Aldığım cevaplardan aziz yolcunun henüz Yenihanla Sıvas arasında bulunup Nümune çiftliğine varmadığını anladım, neşeyap oldum ve hesaplı davranıp, tam zamanında yani müşarünileyhin istirahat noktası olarak kabul ettiğimiz Nümune çiftliğine yaklaştığına hükmettiğim anda otomobilime bindim, yola çıktım.

İçimde — garip bir seziş olabilir, fakat — hem helecan, hem heyecan vardı. Helecan dediğim yürek çarpıntısı bütün Anadoluyu kendi adı etrafında toplamak istidadını, kabiliyetini ve kudretini hissettiren Mustafa Kemal Paşayı şanına lâyık surette karşılıyamamak endişesinden doğuyordu. Heyecan dediğim halet ise, bana bir başka âlem gibi görünen o mühim zat ile yüzleşmek üzere bulunuşumdan ileri keliyordu.

Nümune çiftliği, Sıvasa pek yakındır. Otomobille oraya on, on beş dakikada gidilebilir. Fakat bu kısa mesafe o gün bana pek uzun geldi. Her dakika, bir saat uzunluğu hissettiriyordu ve bu vehmi duygu, enikonu bir üzüntü membaı oluyordu.

Nihayet çiftlik göründü, bende de bir çocuk sevinci yüz gösterdi. Bu satırlar, ölümümden ve belki Mustafa Kemal Paşanın da ebediyete intikalinden sonra, neşrolunacağı için sözlerimin riyakârlığa hamlolunmıyacağını umuyorum: Uzun ve samimi bir iştiyak devresinin sonuna, hasreti çekilen mahbup ve maşukun huzurına varılmış gibi, ruhi ve pek tatlı bir sarsıntı geçiriyordum. Fakat çiftliğin önüne ulaştığım zaman Paşayı, yanındakilerle birlikte otomobillere binmeğe hazır bir vaziyette buldum. Halbuki geridekilere hazırlanmak, araba, at bulup

istikbale çıkmak fırsatı verebilmek için Paşanın — en az bir saat — çiftlikte kalması lâzımdı.

Bu sebeple hemen otomobilden indim, insan kılığına temessül etmiş deha dan başka bir şey olmıyan Paşayı candan gelen sevgi ve saygı ile selâmladım:

— Hoş geldiniz amma, dedim, şehre gitmekte acele buyuruyorsunuz. İlk kahvemizi burada içmek tenezzülünde bulunmaz mısınız?

İğbirarını hissettirmek istiyen deha, ne de sert konuşurmuş?... Benim, en halis bir hürmetle arzettiğim bu niyaza, Mustafa Kemal Paşa, idraki şaşkınlatan bir sesle cevap verdi:

— Hayır, hayır. Kahveye lüzum yok. Hemen hareket edeceğiz.

Ve bana kendi otomobilini göstererek ilâve etti:

— Siz de yanıma buyurunuz.

Onunla yanyana bulunmaktan hem şeref alacaktım, hem — vaziyetimi tesbite yaraması mümkün — istifadeler elde edecektim. Lâkin, Amasyadanberi Paşaya otomobilde refakat eden eski bahriye nazırı Rauf Beyin geride kalmasını nezakete uygun bulamıyarak, itizar etmek istedim:

— Rauf Beyefendiyi, dedim, zatıâlinizden ayırmak istemem. Ben müsaadenizle, kendi otomobilime bineyim.

— Olmaz, yanıma geliniz!

Sesi o kadar hâkimdi ki, ihtiyarsız boyun kırdım ve iradesiz izinde yürüyüp, otomobiline bindim. Bir neferle, bir başkumandan vaziyetindeydik. Kendimle onun arasında o kadar büyük bir mesafe görüyordum. Tabii sürur ve gurur içindeydim de. Paşanın beni ısrarla yanına davet etmesinden iftihar duyuyordum. Fakat bu sevinç, çok sürmedi ve Paşanın iltifat için değil, ağır bir şüphenin halli için, beni otomobiline aldığı çabucak meydana çıktı.

Ömrümün en acı dakikalarından birini teşkil ettiği cihetle, bu vâkıâyı kaydetmek isterim: Otomobil şehre

doğru hareket edince ben, — içimi kaplıyan neşenin zoriyle — bir şeyler söylemek ve Paşayı da söyletmek arzusuna kapıldım:

— İnşallah, dedim, yolculuğunuz iyi geçti!

O, ruhumu okumak ister gibi, derin derin yüzüme baktı, en inatçı dimağlara her sırrı itiraf ettirecek bir sesle şu cevabı verdi:

— Sen, onu bunu bırak ta, Sıvasta yapılan hazırlıkları anlat: Beni tevkif etmek için kaç kişi bulabildin ve bunları nerede pusuya yatırdın?

"Aman Paşam, bu nasıl söz?„ Demekten başka bir karşılık bulamıyacak kadar şaşırmıştım ve bu ağır bühtanın, töhmetin ruhuma hissettirdiği eza altında bunalmıştım.

O, ıstırabımı anladı, gözlerinde beliren bir tebessümle idrakimi şevke getirdikten sonra — ciddiyetini bozmadan — anlattı:

— Ali Galiple yaptığınız münakaşalardan haberim var. Fakat beni Nümune çiftliğinde alıkoymak için İbrahim Tali Beyi memur edişinizden, şahsan da ayni teklifte bulunmanızdan şüphelendim, Ali Galibin sizi de kendine uydurmuş olmasına ihtimal verdim. Sizi otomobilime alışım da, bu şüphe yüzündendir. Yanımda rehine gibisiniz. Şayet bir pusu varsa sizin, belki de benden önce, kurban gitmeniz muhakkaktır!

Gözlerim yaşarıyordu. O, gülümsiyerek ilâve etti:

— İhtiyat iyi şeydir. Size de tavsiye ederim ve bu macerayı unutmamanızı isterim!

Beş dakika sonra, üçüncü kolordu kumandanlığı dairesi önünde otomobilden iniyorduk ve ben, Paşanın bir zabite şu emri verdiğini duyuyordum:

— Burada bulunan Harput valisi Ali Galiple onun İstanbuldan beraber getirdiği kimseleri hemen buldurun, buraya getirin!

Vâkıânın sonu ibrete lâyıktır, anlatayım:

Ali Galip Bey — birlikte getirdiği memurlarla beraber — âdeta tahtelhıfz Mustafa Kemal Paşanın huzuruna çıkarılmıştı. Paşa, kaşları çatık ve çehresi asık bir vaziyette onları kabul etti.

Bir müddet ayakta tuttu, sonra oturmalarını emretti ve Ali Galibi muhatap tutarak, ağır bir tevbih nutku irad eyledi. Kelimelerin silleden farkı yoktu. Fakat bu utandırıcı, harap edici nutuk, sade bir hakaret yağmuru değildi. Ali Galibin Sıvasta günlerce oturarak, saman altından su yürütmeğe çalışmasını "bayağılıkla,, tasvir ve kendisini hem tekdir, hem tahkir etmekle beraber, — hayrete değer münasebetler düşürerek — milli hareketin mahiyeti, hedefi ve kudsiyeti hakkında da irşatları ihtiva ediyordu.

Süt dökmüş kedi, Ali Galip Beyin o sıradaki vaziyeti yanında arslan yavrusu sanılabilirdi. Bedbaht adam, o derece perişandı, boyuna ter döküyor, boyuna yutkunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, belki yirmi dakika sert hitabesini devam ettirdi. Sonra, elinde tuttuğu iri taneli bir tesbihi, yanıbaşındaki sehpaya attı:

— Askerler, dedi, mert olur. Türk askeri ise, mertlerden mert ve pek civanmert olur. Siz cihanın kabul ettiği bu kaideye istisna mı teşkil ediyorsunuz?.. Yoksa ordudan ayrılmakla Türk askerine mahsus bütün kıymetlerden de uzak mı düştünüz? Nedir bu yaptığınız?.. Kime ve kimlere hizmet, yahut kime ve kimlere ihanet ediyorsunuz? Hiç düşündünüz mü?

Ali Galip Bey, birkaç kelime söylemek istedi, fakat Mustafa Kemal Paşa müsaade ve müsamaha göstermedi, kızgın kızgın ayağa kalktı:

— Size, dedi, daha ağır muamelede bulunabilirdim. Mütekaît bir asker olduğunuza hürmet gösterip, bu kadarla iktifa ediyorum. Şu kadar ki, aklınızı başınıza almaz, haddinizi tanımaz, dilinizi de kısmazsanız, âkibetiniz vahim olur. Haydi, buyurun, yerinize gidin. Derin de-

rin düşünün. Harputa mı gitmek, geri İstanbula mı dönmek lâzım olduğunu kararlaştırın. Yalnız şunu unutmayın ki, Anadoluda sizin gibilerin ve efendilerinizin düdüğü ötmez, ötemez.

Ali Galip Beyin ertesi gün bavullarını alıp, İstanbula döneceğini tahmin ediyordum. Halbuki o, tepeden tırnağa kadar istatıldığı günün gecesinde, Mustafa Kemal Paşanın konuklandığı yere geldi. Pek mühim maruzatta bulunacağını haber verdirerek, mülâkata kabul edilmesi ricasında bulundu. Rauf ve İbrahim Tali Beylerle ben, Paşanın nezdinde bulunuyorduk.

★

Harput valisinin gerçekten mühim ve mahrem şeyler söylemek istediğini sanarak odadan yavaşça çıktım. Ali Galip, sofada - ceketinin düğmelerini iliklemiş olarak - endişeli ibr tavırla dolaşıyordu. Kendisine selâm verdim, "nasılsınız,, dedim. Fakat uzunca konuşmamıza zaman kalmadı. Paşnın yaveri geldi, "Buyurun,, diyerek onu içeri götürdü.

Ali Galip Beyin neler söylediğini, ne tavırlar aldığını bilmiyorum. Yalnız paşanın - uzun bir muhavereden sonra - onun Harputa gidip işe başlamasına müsaade ettiğini öğrendim. Nitekim ertesi sabah, Mustafa Kemal Paşa Erzincan istikametinde yola çıkarken Ali Galip Bey de Malatyaya doğru hareket etmiş bulunuyordu. (1).

---

(1) Bu hatıraların sahibi Reşit Paşa, Atatürkün meşhur nutkunu Millet Meclisinde irat ettiği tarihten evvel ölmüştür. Kendisinin hatıralarını ne kadar dürüst olarak kaydettiğini tebarüz ettirmiş olmak için Atatürk'ün nutkundan bu hâdiselere taallük eden satırları iktibas ediyoruz: "Dahiliye Nazırı Ali Kemal Beyin tamimen verdiği emrin tarihi olan 23 haziran günü Sivasla Ali Galip Bey namında bir zat on kadar rüfekasiyle hazır bulunuyormuş. Bu zat İstanbuldan Mamuretülâziz Valisi olarak gönderilen erkânı harp miralayı Ali Galiptir. Gâya vilâyet memurini tâ-

Ali Galip Beyi bir zaman içinde unutuyorum, hâdiseleri takibe başlıyorum:

Mustafa Kemal Paşa Sivas muhitinde belki bir kıvılcım halinde yaşıyan feveran kabiliyetini yelpazelemiş, kuvvetli bir ateş haline getirmiş bulunuyor.

---

liyesi olmak üzere bir takım insanları da İstanbuldan intihap etmiş, beraberinde götürüyor. Ali Galip güzergâhında bulunan Sivasta tevakkuf etmiş, kuvvetli taraftarlar bulmuş. Tertibat ve tedabir almıya başlamış. Dahiliye Nezaretinin aleyhimdeki emri gelirgelmez faaliyet çoğalmış. Sıvas sokaklarında benim hain, âsi, muzır bir adam olduğuma dair yaftalar yapıştırılmış. Kendisi de bir gün Sıvasta vali bulunan Reşit Paşa merhumun nezdine giderek Dahiliye Nezaretinin emrinden bahsettikten sonra Sıvasa geldiğim takdirde hakkımda tatbik edeceği muameleyi sormuş. Reşit Paşa, ne yapılabileceğini istizah etmiş. Ali Galip, ben senin yerinde olsam, derhal kollarını bağlar, tevkif ederim. Senin de böyle yapman lâzımdır, demiş. Reşit Paşa, bu işin bu kadar basit olacağına inanamamış. Müzakere hayli uzamış. Müzakereye iştirak edenler çoğalmış.

Atatürk Amasyadan hareketini, Tokattan Sıvas valisine telgraf çektiğini, fakat bu telgrafın hareketinden altı saat sonra Sıvasa verilmesini de emrettiğini anlattıktan sonra Reşit Paşa — Ali Galip münakaşasına avdet ederek şunları hikâye ediyor:

"Münakaşasının hararetli bir sahnesinde Reşit Paşanın eline benim Tokattan çekilen telgrafı verirler. Reşit Paşa hemen Ali Galibe uzatır. "İşte kendisi geliyor. Buyurun, tevkif edin,, der.

Ve telgrafta yazılı hareket saatini görünce hemen kendi saatini çıkarır, bakar, "geliyor değil, gelmiş olacaktır,, diye ilâve eder. Bunun üzerine Ali Galip: (Ben tevkif ederim dedimse benim vilâyetim dahilinde olursa tevkif ederim demek istedim) deyince içtimada bulunanları bir heyecan kaplar, hep birden "haydi öyle ise istikbaline gidelim,, diyerek içtimaa hitam verirler.

Atatürk, Nümune çiftliğinde Tali Beyi bulduğunu ve ondan bu hâdiseleri dinlediğini söylüyor, ve Tali Beyin kendisini çiftlik-

du. Onun bu işi kısa birkaç temas ve görünüşte basit bir iki işaret ile yaptığını görmüştüm. Rasim Bey, o temaslardan ve o işaretlerden şevk alan, feyiz alan Sıvaslıların başındaydı, paşanın ayrılmasile beraber müdafaai hukuk teşkilâtını genişletmeğe, propaganda işini büyültmeğe koyulmuştu.

---

te biraz meşgul etmiye memur edildiğini duyunca hemen ayağa kalkarak: "Çabuk otomobillere ve Sıvasa„ dediğini söyledikten sonra söyle devam ediyor:

"Bunun sebebini ifade edeyim. O anda hatırıma gelen şu idi: İstikbal merasimi yapacağız diye Tali Beyi iğfal etmiş olabilirler ve hakikatte aksi bir tertip yapmak için zaman kazanmak istiyebilirlerdi. Otomobillere binmek üzere iken Sıvas tarafından diğer bir otomobil yanımıza yaklaştı. İçinde vali paşa vardı. Reşit Paşa "Efendim, birkaç dakika daha istirahat buyurulmaz mı„ diye söze başladı. "Yarım dakika istirahate ihtiyacım yoktur. Derhal hareket edeceğiz ve sen benim yanıma gel„ dedim.

— Efendim, dedi, sizin yanınıza Rauf Bey binsin. Ben arkadaki otomobille de gelirim.

— Hayır hayır, dedim, siz buraya.

"Bu basit tedbirden maksat, izaha muhtaç değildir.„

Atatürk, Sıvas methalinde parlak surette istikbal olunduğunu kayıt ve sözüne devam ediyor.

"Doğru kolordu dairesine gittim, maiyetiyle beraber Ali Galibi celbettirdim. Onlara yaptığım muameleyi izah ederek teferruatı uzatmak istemem. Yalnız bir noktayı işaret edeceğim, bu Ali Galip, gördüğü suimuameleden sonra mahrem beyanatı olduğunu söyliyerek gece yalnız olarak yanımıza gelmek istedi. Kabul ettim. Hareketimin zevahirine ehemmiyet vermemekliğimizi rica ile Mamuretülâziz vilâyetini kabul ederek gelmekten maksadının benim noktai nazarıma hizmet etmek bulunduğunu ve Sıvasta tevakkufu bana mülâki olup bizzat talimat almak için olduğunu izah ve bin türlü delillerle ispata çalıştı ve bizi sabaha kadar işgal etmek suretiyle muvaffak dahi olduğunu itiraf etmeliyim.„

Bu sırada benim gözümün biri Erzurum, öbürü de İstanbul yollarında dolaşıyordu. Azlolunduğu - koca bir Dahiliye Nazırı tarafından - bildirilmiş olan Mustafa Kemal Paşanın, bütün Anadolu ile - yine üçüncü ordu müfettişi imzasını kullanarak - muharebe etmesine, diyar diyar dolaşmasına, kolordu kumandanlarına emirler verip durmasına ve her gittiği yerde parlak merasimle - hem de resmen - karşılanıp selâmlanmasına karşı İstanbulun ne diyeceği ve ne yapacağı, şüphe yok ki, meraka değer bir mevzu idi.

Mustafa Kemal Paşanın Erzurum kongresi adı verilen ve ihtilâl düşüncelerile tertip edildiği malûm bulunan cemiyette neler söyliyeceği ve nelere karar verdireceği de heyecana beklenmeğe lâyık keyfiyetlerdendi. Onun için kulağımın birini İstanbula, öbürünü Erzuruma çevirerek bir şeyler ve çok şeyler bekliyordum.

İlk ses Erzurumdan geldi. Fakat bu, beklediğimiz sada değildi. Bambaşka bir terane olup başka haberler bekliyenlerle ve hattâ dünün, evvelki günün, belki de yarının hâdiselerile ekleniyordu. İşte o sesi taşıyan telgrafın sureti:

Sivas vilâyetine

Erzurum: 4/7/335

Cülûsu hümayunu cenabı padişahi münasebeti celilesile Erzurumda makamatı mülkiye ve askeriyenin tebrikâtını kabul ve idrâk ile mübahiyim. Bu vesilei mübeccele ile devlet ve milletin giriftar olduğu vaziyetten teceliyatı hasene ile halâs ve encamı mes'ut ile mazharı feyzülfelâh olmasını temenni eyliyerek arzı tebrikât eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi ve Fahri Yaveri
Hazreti Şehriyarî
Mustafa Kemal

Hani, Mustafa Kemal Paşa, İngiliz fevkalâde mümes-

silinin israrile izlolundu idi. Hani, onun İstanbula celbini Harbiye Nezareti temin edecekti?.. İşte şu telgraf da gösteriyor ki Ali Kemal Bey kendi kendine gelin güvey olan bir âvâre imiş. Resmen yalan söylemiş ve valileri yalanına inandırmak istemiş. Peki ama Mustafa Kemal Paşa da Erzurumda ihtilâl işlerile değil, cülûs gününü kutlamakla meşgul. Acaba, azmini göz nuru, kalb hareketi gibi varlığından ayrılmaz bir hale koyduğunu sezdiren paşa, Erzurumdaki ihtilâl teşebüslerini saraya kabul mü ettirdi ve padişah ile bu mevzu üzerinde uyuşmıya muvaffak mı oldu?.. Yoksa bu mânasız merasimi, maksadın ve gayenin elde edilmesi uğrunda aldatıcı bir vasıta olarak mı kullanıyor?

Hayli düşündüm, nefsimi tatmin edecek fikri bir netice elde edemedim. Şu kısa cevabı yazmakla iktifa etmek mecburiyetinde kaldım:

Erzurumda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Tebrikâtı aliyelerine teşekkür, devlet ve millet hakkındaki temeniyatı hamiyetperveranelerine iştirak eylerim efendim.

Reşit

Memur zihniyeti hislerime yine tahakküm ettiği ve istikbali vuzuh ile görmek imkânı bulunmadığı için cevabımı resmi değil, hususî olarak takdim etmiş, telgrafın ücretini de ödemiştim. Dahiliye Nezaretinin mahut telgrafını hâlâ "resmî bir yalan,, diye — kat'i surette — kabul edemediğimden Mustafa Kemal Paşaya "Üçüncü Ordu Müfettişi,, diye hitap edememiş ve onun bu sıfatla cülûs gününü kutlama merasimine riyaset etmesinden de tegafül göstermiştim. Böyle davranışımın sebebi, işaret ettiğim veçhile, memur zihniyeti dediğimiz itiyat zincirlerinden kolaylıkla silkinip çıkamamaktır. Bureaucratique

terbiye, şu nümuneden de anlaşılıyor, en nazik hislere bile tahakküm etmekten geri kalmıyor.

Mustafa Kemal Paşanın resmî bir telgrafa hususî şekilde mukabele edişimi nasıl telâkki ettiğini ömrümün sonuna kadar öğrenemedim. Kendileriyle uzun müddet devam eden temaslarım sırasında buna dair bir kelime söylemediler ve düşüncelerini hissettirmediler. Pek mümkün ki büyük işler, dağdağalı faaliyetler arasında bu basıt ihtiyatkârlığım dikkatlerini celbetmemiş olsun!..

Paşanın Erzurumda ihtiram ile muhat olarak çalıştığını anladıktan sonra İstanbuldaki ricalin neler düşündüğünü öğrenmeyi daha ziyade merak etmiye başlamıştım. Milkin — coğrafî vaziyet dolayısiyle hususî bir kıymet taşıyan — bir köşesinde kongreler açılmak üzere iken Bâbıâli acaba ne düşünüyordu.

Anadoludaki her valinin, her mutasarrıfın, her kaymakamın ve belki her münevverin zihninde yer tutan bu suale 7 Temuz 335 tarihinde gelen şu telgraf, fakat başka bir cepheden cevap veriyordu:

Sivas Vilâyetine

Sivasta bir meclisi millî teşkili hakkında teşebbüsatta bulunulduğu ve bunun için son Meclisi Mebusan âzalarına hususî davetnameler gönderildiği sureti hususiyede haber alındığından bunun derecei sıhhatiyle bu baptaki mahsusatımızın serian iş'arı.

Dahiliye Nazır Vekili
İbrahim

Evvelce de kaydetmiştim: Mustafa Kemal Paşa bütün valilere Amasyadan gönderdiği 22/6/335 tarihli ve 194 numaralı bir tamimde Erzurum kongresinden sonra Sivasta bir kongre açılacağını bildirmiş ve şimdiden âzâ seçilmesini istemişti. Ben, kendimce kararlaştırdığım hattı harekete göre davranıp bu tasavvuru İstanbula bildir-

mediğim gibi Sivasça yapılacak hazırlığı da İhrahim Tali ve Rasim Beylere — bir şey söylemeksizin — bırakmıştım. Bütün valilerin benim gibi davrandıkları İstanbulun bu tasavvurdan henüz haber almasile sabit oluyordu. Bu hal, beni bir kat daha ihtiyatlı davranmıya ve Mustafa Kemal Paşa lehinde yeni bir adım atmıya sevkettiğinden Dahiliye Nezaretine şu telgrafı çektim:

Dahiliye Nezareti Celilesine

C: 7 Temmuz 335 şifre: Sivasta eski mebusan davetiyle bir meclisi milli teşkili hakkında ne bir teşebbüs, ne de tasavvur vardır. Yalnız mukaddema cemiyetler kanununa tevfikan Dersaadette ruhsatı resmiye ile teşekkül etmiş olan Vilâyatı Şarkiye Müdafaai Hukuku Milliye cemiyetinin Erzurum şubesi tarafından vukubulan dâvet üzerine vilâyatı mezkûrenin her şubesince yapıldığı gibi Sivas şubesince de iki murahhas intihap olunarak üç beş gün sonra Erzurumda kongre halinde bir içtima akdi teşebbüsünde bulunulduğu ve oradaki müzakere neticesinde lüzumuna karar verilirse bilâhare Sıvasta da böyle bir içtima yapılması melhuz olduğu anlaşılmıştır. İstihbarı vâki bundan galat olmak gerektir. Vilâyet polis dairesinin tahkikatı bu merkezde olduğu gibi istitlâatı âcizanem de bunu müeyyittir. Maamafih Sivasta buyurulduğu veçhile bir meclisi millinin toplanması için başka bir taraftan davet ve teşebüs vukuu melhuz ise bu hususun Nezareti celilelerine ihbarda bulunan mahalden tahkiki münasip olur ferman:

Sıvas Valisi
Reşit

Görülüyor ki memur zihniyeti yine kalemime hâkim. Lâkin bu sefer İstanbulu avutmak emeliyle hareket ediyorum, Sivasta açılması mukarer olan kongreden tegafül eder görünüyorum ve yalnız onun değil, Erzurumda

toplanmak üzere bulunan kongrenin de kanuni bir teşekkül sayılması lâzım geleceğini iddia ediyorum. Hattâ bu kadarla da iktifa etmiyorum, Dahiliye Nezaretine muhbirlik edenlere itimat edilmemesini zımnen tavsiye edecek kadar cüret gösteriyorum.

Nezaretin bu iş'arını nasıl telâkki ettiğini öğrenemedim. Çünkü iyi kötü bir cevap alamadım. Fakat Babıâlinin Mustafa Kemal Paşa ile ehemmiyetli surette meşgul olduğunu hissettiren haebrler gecikmedi. O haberler ki gerçekten mühimdi, düşündürücü idi. Ayni zamanda şaşırtıcı idi. Bu son sözü haberlerin mahiyeti itibariyle değil, bize intikal dolayısiyle söylüyorum. Çünkü İstanbul ricali ile Mustafa Kemal Paşa arasında kapatılması imkânsız bir uçurum açılması ve iki taraftan birbiri aleyhine harp ilân edilmiş olduğunu bize, Erzurum bildiriyordu.

İstanbul ricali nasıl bir kafa ve ne gibi idare telâkkileri taşıyorlardı?.. Hâlâ anlamış değilim. Lâkin o kafaların mutlaka karışık ve telâkkilerin mutlaka mânasız olduğuna kanaat taşımaktan geri kalmadım. Bu hakikatin aksine nasıl zahip olabilirim ki, İstanbul, evvelce vehmî surette Mustafa Kemal Paşayı azledilmiş göstermeğe çalışırken olduğu gibi, şimdi de ona harp açarken, iyi bir hesap yürütmüş ve kendi kuvetiyle Paşanın kuvvetini karşılaştırıp ölçmüş değildi. Eğer böyle bir mukayese yapmış olsaydı, Paşayla açıktan açığa muhasama vaziyetine düşmezdi, yani (hükûmet) le "millet,, i karşı karşıya getirmezdi. İngilterede Birinci Şarl'ı Fransada On Altıncı Lüi'yi cellâtlar önünde diz çöküp can vermeğe mecbur ve mahkûm eden âmiller de işte bu şekilde gafletlerdi. Tarih, millet namına ve millet hesabına hareket edenleri küçültmeğe çalışan devlet adamlarını daima hüsrana mahkûm etmiştir. "Birinci sınıf münevver,, geçinen Babıâli ricali bu hakikatten gafil olmalı ki, işte

milli heyecana tercüman olan bir vatanperver aleyhine tedbirler alıyordu.

Benim gafleet dediğim bu halin, doğrudan doğruya millet aleyhine tevcih olunmuş bir hareket olması da muhtemeldir. Fakat ben İstanbulun, yurtsuz kalmamak ve esir olmamak için, bir miletin bu azmini temsil eden Mustafa Kemal Paşayı sırf vatanperverliğinden dolayı cezalandırmıya yeltendiğini kabul etmekten utanıyorum. Böyle bir şey, en basit düşünceli bir Türkün dahi havsalasına sığmaz.

Gerçi İstanbulun o sırada pek nazik bir mevkide bulunduğu da malûmdur. Buna rağmen, onu töhmetler altına sokmıya çalışmak reva değildi ve yapılacak şey, kendisine el altından yardımda bulunmaktı. Babıâli bunun aksini iltizam etmekle millete karşı suçlu mevkiine düşüyordu.

Bana bu mülâhazaları telkin eden haber, Erzurumdan aldığım şu şifre telgrafta münderiçti:

Erzurum 9/7/335

Sivas Vilâyetine

"Mübarek vatan ve milleti parçalanmak felâketinden kurtarmak ve hain emellere kurban etmemek için açılan Mücahedei Milliye uğrunda milletçe beraber serbest çalışmıya sıfatı resmiye ve askeriyem artık mâni olmıya başladı. Bu gayei mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmıya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek âşıkı olduğum silki celili askeriye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gayei mukaddesem için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sinei millette bir ferdi mücahit suretiyle bulunmakta olduğumu tamamen arz ve ilân eylerim.

Mustafa Kemal

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri işbu telgrafname-

lerinin müdafaai hukuku milliye ve reddi ilhak cemiyetrine ve mülkiye makamatiyle fırka kumandanlarına ve ahzıasker şubeleri vasıtasiyle vatanın en hücra köşesine kadar aynen tebliğ ve ifhamına tavassut ve delâleti seriai vatanperverânelerini hassaten rica ediyorlar...

Üçüncü Ordu Müfettişliği
Erkânıharp Reisi
Kâzım

Bu telgrafnameyle beraber şu şifreyi almıştım:

Erzurum: 9/7/335

Sivas Vilâyetine

Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkısamı katîsini tamamile hazırlamakta olan bugünkü düşmanların tazyiki altında eli ayağı bağlı kalan Dersaadetteki hükûmeti merkeziyemizin naçarlık yüzünden vâki mümaşatı karşısında hakkını, toprağını, istiklâlini müdafaa ve muhafazaya azmeyliyen milletin iradesi uğrunda bir ferdi âciz sıfatiyle çalışmak için Dersaadetten çıktım. Aydın tarikiyle gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle iştirak eyledim. İstanbulun mahsur seması altında kaynıyan dindar, namuskâr ve hararetli bir kan vardır. Payıtahtın bütün namuskâr ricali ve uleması ve bilfiil temasta bulunduğum Hüdavendigâr, Aydın, Karasi, Ankara, Sivas vilâyetlerinin tabakatı milliyesi tamamiyle bu ruh ile müteballi olup, mübarek Anadolunun hidematı milliyesine rabtı ümidü âmal eylemiştir ve milletin halâs ve istiklâli ve makamı saltanat ve hilâfetin masuniyeti bilfiil temin olununcaya kadar, Mustafa Kemal Paşa ile beraber nihayete kadar çalışmıya mukaddesatımıza ahdü misak eylediğimizi arz ve ilân eylerim.

Rauf

"Bahriye nazırı esbakı Rauf Beyefendinin işbu tel-

grafnamesinin tekmil Müdafaai Hukuku Milliye ve Reddi İlhak cemiyetleriyle makamatı mülkiye ve fırka kumandanlarına ve ahzıasker şubeleri vasıtasiyle vatanın en hücra köşesine kadar aynen suret olarak tebliğ ve ifhamına tavassut ve delâleti seriai vatanperverânelerini hassaten rica ederim.

Miralay Kâzım

Teessür ve endişe içindeyim. Çünkü Mustafa Kemal Paşanın müfettiş, fahrî yaver ve kumandan sıfatiyle millet işleriyle meşgut olması başka, sırf ihtilâlci olarak ortaya atılması başka tesir yapacaktı. Birinci vaziyette işler daha düzgün, daha kolay yürüyebilirdi. İkinci vaziyet Babıâli ve saraya karşı açıktan açığa isyan demekti ve bundan ağır neticeler doğması muhtemeldi.

Bu ihtimal ile endişelenirken, dimağımı kaplıyan bir merakı da gidermek elimden gelemiyordu. İstanbulla Mustafa Kemal Paşa arasında neler cereyan etmişti. Bir yolunu bulup, öğrenmek istiyordum. Aklıma tabiatıyle telgraf müdürü geldi. kendisini çağırıp mahrem olarak bu işi — Erzurum merkezinden — öğrenmesini rica ettim. Adamcağız da, benim gibi meraka düşmüş olmalı ki, yelyeperek telgrafhaneye koştu, iki üç saat sonra ayni hızla geldi, şu haberi getirdi:

— Evvelki gece, daha evvelki gece Mustafa Kemal Paşa İstanbulla makine başında uzun muhabereler yapmış. İlkin harbiye nazırı ile, sonra padişah ile (bu tabir telgraf müdürünündür.)

**

Sivas Vilâyetine

Bahriye Nazırı Esbakı Rauf Beyin vilâyet ahalisinden bazılariyle temasta bulunarak, Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası namına tahrikâttaa bulunduğu haber alınmıştır. Tahrikâtı vâkıâ selâmeti vatanı tehlikeye ilka edecek ve vâhim neticeler tevlit eyliyeceğinden, lâzım gelenle-

rin ikazı bu hale ve mahalle göre, icap eden tedabiri müessirenin ittihazı ile her türlü tahrikâtın men'i esbabının istikmali ve ihtisasat ve tahkikat ve icraatınız hakkında peyderpey malûmat itası.

Dahiliye Nazırı
Âdil

İdare tarihinde bu telgrafnameden daha gülünç bir gaflet vesikası olamazdı. Rauf Bey, haziran ayının başlarında Amasyaya gelmiş, Mustafa Kemal Paşaya misafir ve müşavir olmuş, sonra kendisiyle birlikte — Sivas yolile — Erzuruma gitmiş bulunuyordu. Ben de kendisini, Mustafa Kemal Paşayı karşılamıya çıktığım sırada görmüştüm. İstanbul, bu zatın payıtahttan ne zaman ayrıldığını, nerelere uğrıyarak ve kimlerle görüşerek Mustafa Kemal Paşaya mülâki olduğunu, şimdi nerede bulunduğunu tesbit edemiyecek kadar âciz bir mevkideydi ve resmi bir makama yakışmıyacak kadar gülünç bir gafletle onu Sivasta bulunuyor zannederek, benden bir şeyler soruyor ve bekliyordu.

Dahiliye Nezaretine
C. : 21: Temuz 335 : Şifre:

Bahriye Nazırı Esbakı Rauf Bey bundan takriben yirmi beş gün evvel, ol vakit üçüncü ordu müfettişliği henüz uhdesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa ile beraber Sivasa gelmiş ve yine onunla birlikte Erzuruma gitmişlerdi. Mumaileyhin müfettiş Paşaya sebebi refakati ve maksadı seyahati malûm olmadığı cihetle eşraf ve muteberanı memleketten bazıları alelâde hoşâmedi için ikisinin de ziyaretlerine gitmişlerse de, kendilerine tahrikâtta bulunulduğu işitilmemiştir. Maamafih istihbar buyurulduğu veçhile tahrikât vukuu farzedilse bile neticesi vatan ve millet namına husran tevlit edeceği gün gibi âşikâr olan tahrikâtı vâkıâya mümaşat edecek bura-

da aklı başında tek bir adam bulunabileceğini tahmin edemediğim gibi, Sivaslılardan hükûmetin rızası hilâfında bir hareket ve teşebbüs vukuuna da ihtimal veremediğimi ve Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin Erzuruma gittikten sonra, ne yaptıklarına ve ne teşebbüsatta bulunduklarına dair malûmat alınamadığını arzeylerim efendim.

Sivas Valisi
Reşit

Gafletlerini, Babıâli ricalinin yüzlerine vurduğumdan dolayı memnundum. Lâkin bu müstehzi cevabın nasıl bir tesir yaptığını öğrenmek için de, çırpınıp duruyordum. Dahiliye nazırı, benim — hiç o değilden görünerek — milli cereyanlara taraftar olduğumu ve bu cereyanları "Hükûmetin rızası dahilinde,, göstermeğe de çalıştığımı sezmiş olacak ki, şu cevabı verdi:

Sivas Vilâyetine

C. : 22 : Temmuz : 335.

Gerek Mustafa Kemal Paşanın ve gerek Rauf Beyin teşebüsatı her ne fikre ve niyete müstenit olursa olsun, memleketin menafii âliyesine her halde mugayir ve pek muzirdir. Bu gibi anarşiler devam edecek olursa, vatanı pek yakından tehdit etmiye başlıyan tehlikei uzmayı izale edebilecek hiçbir çare mevcut değildir. Bu kadar müşkilâtı hariciye ve dahiliye ile muhat olduğumuz, âui haternâkde böyle her kafadan bir ses çıkacak ve rastgelen kendi istediğini yapacak olursa, maaazllah felâket mukarrerdir. İşte bunun içindir ki, her yerde umuru memleket münhasıran hükûmet tarafından tedvir ve icra olunur. Yine bu hikmete müstenittir ki, hiçbir memlekette devlet işlerine vazifedar olmıyanlar müdahale ettirilmez. Binaenaleyh bu kaidei esasiye — hususiyle bu kadar nazik bir zamanda — riayet olunmaması, ne hikmeti hükû-

niet, ne de muktezayi basiret ve hamiyet ile kabili telif-tir. Binaen alâ zalik, vazifedar olmıyanların — her kim olursa olsun — umur ve muamelâtı devlete zinhar hiçbir vesile ile karıştırılmaması ve müdahalede israr edenlerin kezalik her kim olursa olsun, derdest edilerek pençei kanuna teslimiyle, haklarında kanunen terettüp edecek muamelâtın ifası ve bu gibi müdahalâttan ahalice tahassul edecek sui tesiratın her türlü tedabiri müessireye müracaatla bilâ ifatei vakt izalesi. velhasıl kavaidi hükûmete ve ahkâmı kavanin ve nizamatı memlekete mugayir olan her hareketin sahai fiiliyatta tesir göstermesine meydan vermeksizin şediden ve katiyen men'ine müsaraat edilerek, her tarafa karşı isbatı mevcudiyet ve ibrazı azınü şiddet edilmesi sureti mahsusada tavsiye ve emnü asayişin dahi vilâyette müddeti kalile zarfında kema hiyel muntazar takrir ve tesbitine muvafakiyetinize intizar olunur 25 : Temmuz : 335

Dahiliye Nazırı
Adil

İşte bir kafa ki, ham armuttan farksız. İşte bir nazır ki, nahiye müdürlüğü yapmaktan âciz. Eğer öyle olmasa Erzurumda mükellef, muhteşem ve mutantan bir kongre toplamış ve onun başına geçerek taksimi mukarrer gibi görünen Türk vatanının kurtarılması çarelerini müzakere ettirmekte bulunmuş olan Mustafa Kemal Paşa ile ona refakat eden Bahriyeli Rauf Beyin tutulmasını Sivas valisine emretmezdi ve bu emrini makul göstermek hülyasile de idare felsefesinden dem vurmıya kalkışmazdı.

Ben (Rauf Bey burada yoktur. Mustafa Kemal Paşa ile Erzuruma gitmiştir) diyorum. Bu ham armut bana: "Onları söyletme, hemen tut!„ diyor.

Bu devletliler Erzurum kongresinin kendilerine felâket ihzar edeceğini düşünerek, sersemlemişler miydi, yoksa anadan doğma beyinsizler miydi, bilmiyorum. Fa-

kat bu kadar mânasız bir işara cevap vermek istemedim, nazır beyefendinin şifre telgrafını büküp büküp dosyaya attım, iki gün sonra da şu telgrafı aldım: :

Sivas Vilâyetine

Zeyl: 25 : Temmuz: 330 Numara iki :

Tebligatı ahire üzerine ittihaz edilmiş olan tedbirlere ve vilâyetin ahvali umumiyesine dair malûmatı vazıha ve seria itası ve bundan sonra bu gibi mühim işlere ait cevapların tehir olunmayıp günü gününe verilmesi.

27 : Temuz : 335

Dahiliye Nazırı
Adil

Lâhavle diyerek şu kısa telgrafı yazdım:

Dahiliye Nezareitne

C. 27 Temmuz : 335

Umur ve muamelâtı hükûmete müdahale tarzında Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey taraflarından şimdiye kadar merkez ve mülhakatı vilâyette kimseye müracaat ve bu yolda bir teşebüs vaki olmadığı gibi kavaidi hükûmete ve ahkâmı kavanine ve nizamatı memleketo mugayir bir harekete katiyen meydan verilmemsi dahi esasen alâkadarana sureti ekide ve müesirede ihtar edilmiş olduğunu ve ötede beride arasıra zuhûr ederek hergün telgrafla arzolunan bazı şekavet hâdiselerinden başka lehülhamd vilâyetin ahvali umumiyesinde musibi endişe ve merak bir fevkalâdelik bulunmadığını ve o hâdiselerin de vesaiti mevcudei inzibatiyye ile ref'ü izalesine sarfı mukadderat edilmekte bulunulduğunu teminen arzederim efendim. 28 Temuz 335

Sivas Valisi
Reşit

Ertesi gün şu telgrafı aldım:

Sivas Vilâyetine

Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin (!) hükûmetiu teb-

ligatına muhalif tahrik ve teşviklerde devam etmekte oldukları imzaları altında neşretmekte oldukları beyannamelerle vukubulan iş'ardan anlaşılmış olmasına binaen hemen derdest edierek Dersaadete izamları Meclisi Vükelâ kararile tebliğ olunur. Harbiye Nezaretinden de Kolordu Kumandanlarına tebligat ifa olunmuştur.

29: Temuz: 335

Dahliye Nazırı
Adil

Bilmezem eyliyecek girye midir, hande midir.. demek ıztırarını duyup hayran hayran düşünmeğe dalarken şu telgraf geldi:

Sivas Vilâyetine

Zeyil: 29 Temmuz 335 şifreye:

Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin orada bulundukları halde hemen derdest edilerek mahfuzen Dersaadete sevkleri lüzumu tekrar ve cevaba intizar olunur.

30 Temmuz: 335

Dahiliye Nazırı
Adil

İstanbul, Mustafa Kemal Paşaya karşı açtığı harbi şidetlendirmiş ve bir hamlede bitirmiye azmetmiş olacak ki bize bu teigrafları birbiri ardınca yolluyordu, fakat bu hamlelerde alıklık, şaşkınlık emareleri de yine belli idi. Çünkü Paşanın Erzurumda olduğunu unutup tevkifi emrini bana veriyordu.

Ben, bu budalaca tebliğlerden İstanbulun aczini, Mustafa Kemal Paşanın kuvvetini apaçık seziyordum. Bu hakikati, kelimeleri değiştirerek şu suretle de ifade edebilirim: Yabancı kuvvetlere istinat eden ve şahsî ihtiraslardan ilham alan hükûmet, milli heyecana ve milli ihtiyaca tercüman olan, Mustafa Kemal Paşaya karşı acze düşmüş demekti.

Bunu anlamaktan vicdanım inşirah, fakat idrâkim ıztırap duyuyordu, çünkü milletin meramını, azmini ve kuvvetini hissetmiyen gafil bir hükûmet, hele yabancıların da tazyiki arttıkça, muhakkak ki, ters işler görecek ve mukadderatı kara kara bulutlar arasında kalan aziz vatanda vatandaşların silâhlı bir ihtilâfa düşmesine sebebiyet verecekti.

Böyle bir âkıbetin tahakkuk etmesinden değil, hattâ muhtemel olmasında derin surette muazzep oluyordum. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşanın ve Rauf Beyin yakalanıp mahfuzen İstanbula gönderilmeleri hakkındaki emirle için için istihza etmekten geri kalamıyordum. Vatan için çalışmak istiyenleri hapsetmek, zincire vurmak, gerçi, tarihte görülmemiş şeyler değildi. Biz bile, hürriyet aşkına hürriyetlerini feda etmiş veya hürriyetleri feda ettirilmiş insanları gördük, tanıdık. Lâkin şimdiki vaziyet, tarihin kaydettiği nümunelerin hiçbirine benzemiyordu. Çünkü bir millet için hürryet istemek, o yolda yazılar kaleme almak, nutuklar söylemek, propagandalar yapmak başka, vatanın parçalanmsı ve millî tarihin kapanması ihtimalinden heyecanlanarak millî fikir ve gönül birliğine davet etmek ve bu birlikten doğacak kuvvetle yurdu yabancıların müsellâh ihtiraslarına karşı müdafaa tedbirleri almak başka bir iştir. Birinci vaziyette vatanperver bir zümre ile müstebît bir hükümdar veya düşünceleri ayrı bir zümre mücadele eder ve bu boğuşma - hakikatte - bir kardeş kavgasıdır. İkinci vaziyette vatanperverler, yurt düşmanı yabancılarla mübareze ve mukatele etmeği göze aldıklarından hükümdarın ve hükûmetin onlarla elhirliği yapması lâzımgelir, halbuki İstanbul ricali bu lüzumun - aksini kabul etmiş görünüyorlar, vatanın selâmeti ve milletin hürriyeti için çalışmak istiyenleri - düşmanları hoşnut etmek düşüncesile - ezmeğe yelteniyorlardı.

Kaldı ki, Mustafa Kemal Paşa büyük bir askerdi. Şan

ve şöhret sahibi bir kumandandı. Bütün ordu onun yüksek meziyetlerine meclûp olduğu gibi halk tabakaları arasında da sevgi temin etmiş bulunuyordu. Böyle bir adama — Babıâlinin hiçbir yeri görmiyen kapalı odasından ve Âdil Bey gibi ancak sandalyesini korumak endişesiyle yaşar bir nazır tarafından verilmiş bir emirle — ilişmek— vatani mülâhazalar mâni olmasa dahi — delilik, hem de zır delilikti.

**

Bu gibi içtimadan hâsıl olacak sui tesiratı hariciyeyi bihakkin takdir edecek ricali devletten olduğunuz cihetle bu bapta daha ziyade izahata hacet yoktur. Mukadderatı devlet ve milletin mevzuubahis bulunduğu böyle bir zamanda menafii hayatiyei vataniyeye bu kadar muzir teşebbüsatı takdir edemiyenler olursa kendilerine izahını dirayeti aliyelerine ve bu izahata karşı temerrüt edenler olur ise haklarında kesbi zaruret edecek müdahalei şedidenin ifasını hamiyeti müsellemenize tevdi ederim.

Nazır Âdil

Yine tegafül veya tecahül etmek. istiyordum. Lâkin sağdan, soldan murahhasların hareket etmiş, ve birkaçının da Sıvasa varmış bulunması nezarete karşı öyle bir tavır almaklığıma imkân bırakmıyordu. Hele Hürriyet ve İtilâfın Sivas mümessili Ellez zade Halit Beyin ansızın İstanbula savuşması benim daha bir müddet olsun avutma siyasetini gütmekliğimi faydasız koymuştu. Çünkü çok şeyleri görüp çok şeyler öğrenmiş olan bu zatın İstanbuldaki dostlarını tenvir etmesi tabiî idi ve bu vaziyette benim resmen yalan söylediğim meydana çıkacaktı. Onun için başka bir terane tutturmak lâzımdı. Hayli derin bir düşünceden sonra şu telgrafi çektim:

Dahiliye Nezareitne

Erzurumda toplanan Müdafaai Hukuku Milliye kon-

gresinin ikmali müzakerat ile dağıldıklarını ve kongre âzası meyanında tefrik edilen bir heyetle Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin (!) Sivasta inikadı kongrece ve son günlerde tahtı karara alınan bilûmum vilâyatı Osmaniye murahhaslarından mürekkep ikinci bir kongrede bulunmak üzere Erzurumdan hareket etmek üzere bulunduklarını ve diğer murahhasların da Sivasa müteveccihen yola çıktıklarını mevsukan ve şimdi haber aldım. Gerçi Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin derdesti ve kongrenin meni içtimaı olbaptaki evamiri devletleri icabından ise de nezareti celilelerine hafi olmaması lâzımgelen esbabı mücbireden dolayı Erzurumda olduğu gibi buraca da muvaffak olunamıyacağı anlaşıldığından eğer şahsıma itimat buyurulursa ayni hakla bu işi hüsnü idare ederek Sivas muhitinde hükûmetin rızasına muhalif ve memlekete muzir bir netice hâsıl ettirmemeğe son derece cehdü ikdam edeceğimi teminen arz ve iş'ar ve bu baptaki iradei asıfânelerine intizar ederim efendim.

14/8/935

Vali: Reşit

Babıâliyi hakikati idrake davet eden bu şifre telgrafnameyi yolladıktan sonra beni saatlerce endişe içinde bırakan bir hâdise ile karşılaştım. Şöyle ki: Sivasta Fransızlara ait bir takım müesseseler vardı. Büyük harp sırasında bunlara hükûmetçe vaz'ıyed edilmişti, Fransa hükûmeti şimdi onları tesellüm etmek arzusuna düşmüş ve müesseselerin sahibi vaziyetinde bulunan Cizvit papazlarile iki üç zabiti Sivasa göndermiş, bu zabitler usülen, vilâyet makamını ziyaret ettiler, ben de suretini kaydettiğim telgrafı yollamayı müteakıp bu ziyareti iadeye gittim. Bir müddettenberi Sivasta bulunan jandarma müfettişi binbaşı Müsyü (Bruno), işte bu ziyaret sırasında benimle hususi surette görüşmek istedi ve başka bir odada Sivas kongresine temas ederek böyle bir teşeb-

büsün hem devlete, hem şahsıma felâket getirebileceğini söyledi. Dahiliye nezaretinin de ayni sözü tekrar edip durmasına göre telâşa düşmekten kendimi alıkoymaklığım güçtü. Fakat Müsyü Brono ertesi gün beni görmeğe geldi, kongrede Fransa aleyhinde kararlar alınmazsa ve kendisine de müzakere hakkında tarafımdan sahih ve dürüst olarak malûmat verilirse muhtemel tehlikelerin önüne geçebileceğini anlattı. Bu sefer telâşım son hadde çıktı, çünkü bu adamın dün doğru, fakat bugün eğri konuştuğuna zahip oldum. O, — Benim düşünceme göre — kongrenin toplanmasını temin etmek ve sonra Adanadan ansızın gelecek Fransız kuvvetlerine kongre azasını tevkif ve vilâyeti işgal ettirmek istiyordu.

İşte bu mülâhaza ile son derece üzüldüm. Sabık mebus Rasim Beye bir polis göndererek hükûmet dairesine gelmesini rica ettirdim. Kendisi yemekte imiş, yarım saat sonra geleceğini söylemiş, fakat sabretmek mümkün mü? Gözümün önünde birtakım haileler dolaşıyordu, içimde ateşler yanıyordu. Bu sebeple polisi tekrar Rasim Beye yolladım, lûtfedip hemen teşrif etmesini söylettim.

Kibar dostum, bu israrımın delâlet ettiği telâşı intikal ettiğinden beni daha fazla bekletmedi, geldi. Kendisine vaziyeti anlattım, ve ne yapabileceğimizi sordum. Sükûn ile şu cevabı verdi:

— Mustafa Kemal Paşaya düşüncelerinizi yazınız. Onun vereceği emre göre hareket ediniz.

Ve beni şevke getirmek için olacak, ilâve etti:

— O, iyi düşünür, iyi görür ve musip olan şeyi söyler.

Bu tavsiyeyi kabul etmekle beraber — Bilmem neden? — Rasim Beyi de bu teşebbüste kendime şerik yapmak istedim:

— O halde, dedim, telgrafhaneye beraber gidelim.

Paşaya yazılacak telgrafı birlikte kaleme alalım ve birlikte imzalıyalım.

Sabık mebus, sükûnetini bozmadan şu makul cevabı verdi:

— Fransız binbaşısile konuşan sizsiniz. Vilâyetin idaresinden mesul olan da sizsiniz. Benim duymadığım bir muhaverenin hikâyesine iştirak etmekliğim, vilâyetin işgali ihtimalleri üzerinde mülâhaza yürütmekliğim abes olur. Yalnız şu var: Siz telgrafınızda benim dahi vaziyetten telâşa düştüğümü yazabilirsiniz. Ben de mebusluktan tanışıp seviştiğimiz Erzurumlu Hoca Raif Efendiye bir iki satır yaazrım, Mustafa Kemal Paşanın bu meseleye azamî derecede alâka göstermesine delâlet etmesini rica ederim.

Peki, dedim ve muhabere odasını bir müddet için tahliye etmesini merkez telgraf müdüründen bilvasıta rica edip müsbet cevap aldıktan sonra Rasim Beyle birlikte telgrafhaneye gittim, Erzurumu buldurdum. müstacel maruzatım olduğunu söyliyerek Mustafa Kemal Paşanın makine başına gelmesini istedim. Müşarünileyh, Kâzım Kara Bekir Paşa ile beraebr Sarıkamışa gitmişler imiş. "Ne zaman dönerler,, diye sordum. "Hemen hemen dönmek üzeredirler., cevabını aldım. Onun üzerine ben bir müsvedde hazırlamıya koyuldum ve Paşanın döndüğü haberini alınca şu şekilde olan müsveddeyi telgraf olarak çektirttim:

Erzurumda Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Evvelâ tasdiimden dolayı affıâlilerini rica ve afiyeti devletlerini istifsar ederim, maksadı tasdiimi arz ve izah ediyorum: Zâhiren Fransızlara ait müessesatı tesellüm etmek, hakikatte buraların ahvali hakkında tetkikatta bulunmak üzere Cizvit papazlarile beraber İstanbuldan evvelki gün Sivasa gelerek makamı vilâyeti ziyaret eden Fransız zabitlerine iadei ziyaret için dün sabah yanlarına gitmiştim. Ziyaret ve mülâkatımın hitamında orada ha-

zır bulunan Fransız binbaşılarından jandarma müfettişi Müsyü (Brüno) biraz hususi görüşmek arzusunu izhar ederek bendenizi diğer bir odaya aldı. Söylediği sözleri aynen naklediyorum: "Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyetinin Sivasa gelip burada da bir kongre yapacaklarını işittim. Bunu İstanbuldan gelen Fransız zabitleri söylediler. Sizinle bu kadar samimi görüşür ve şahsınıza karşı pek ziyade hürmetler beslerken bu meseleyi benden ketmetmenize çok müteessir oldum,, dedi.

Bendeniz de lâzım gelen cevabı vererek kendisini iknaa çalıştımsa da son söz olarak "eğer Mustafa Kemal Paşa Sivasa gelir ve burada kongre akdine teşebbüs olunursa beş on gün zarfında buraların tahtı işgale alınması mukarrer olduğuna sureti kat'iyede vâkıfım. Sizin şahsınıza karşı beslediğim hissi hürmet icabı olarak bunu haber veriyorum. İnanmazsanız emri vâki halini aldığında kanaat edersiniz. O vakit vatanımızın baisi felâketi olanlar meyanına siz de girmiş olursunuz,, sözlerini sarf etti. Dahiliye Nezaretinden evvelce aldığım şifreli telgraf ta başka şekilde yazılmakla beraber ayni kanaati verecek zeminde idi. Yeni gelen Fransız zabitlerinden biri de dün kolordu kumandanile uzun uzadıya görüşerek kongre hakkında kumandan beyefendinin fikrini anlamıya çalıştığı gibi bu sabah ta Müsyü Brüno bendenize gelerek saat alafranga üçte diğer Fransız zabitlerile beraber kongre hakkında görüşüleceğini ve fakat kendisinin aradaki samimiyete binaen daha evvel ayrıca görüşmek istediğini beyan etti. Bir müddet konuşulduktan sonra netice itibarile şunu söyledi: "Ben dündenberi bu mesele üzerine pek çok imali fikir ettim. Nihayet şuna karar verdim ki, eğer Mustafa Kemal Paşa ile kongre heyeti Sivas kongresinde itilâf devletleri aleyhine tahrikâtta bulunmazlar ve onlar hakkında mütecavizâne lisan kullanmazlarsa kongrenin inikadında hiçbir mahzur yoktur. Ben General (Franşe Despere) ye yazar, Mustafa Kemal Paşa

hakkındaki tevkif emrini geri aldırır ve kongrenin inikadına muhalefet olunmaması hakkında Dahiliye Nezaretinden size emir verdiririm. Fakat şu şartla ki, siz de benden hiçbir hususu ketmetmiyeceksiniz ve samimi dostluğumuzdan dolayı daima yekdiğerimize karşı açık bir lisan kulanacağız. Yalnız kongrenin tarihi inikadını öğrenmek lâzımdır,, dedi. Bendeniz de kendisine bu bapta kat'i bir şey bilmediğimi ve öğrendiğimde kendisini haberdar edeceğimi ve aradaki dostluğa binaen hiçbir şey ketmeyeleniyeceğimi söyledim.

Binbaşının işgal meselesinde dünkü katiyet ifadesine rağmen bugünkü mülâyemeti sebebini nazarı âlii dakika danilerine arzetmeği vecibeden ve bu bapta tafsilâtı zevaitten addederim. Aynen anlaşılıyor ki, bunların fikri kongreyi Sivasta toplatmıya muvafık görünerek kongre heyeti kiramile sizi burada içtima ettirmek ve el altından tedarikattâ bulunarak cümle ihvanı ele geçirmekten ve ayni zamanda işgal meselerini de emri vâki haline koymaktan ibarettir Dün akşam Dahiliye Nezaretinden aldığım şifre telgraf ta başka şekilde olmakla beraber ayni zeminde idi. İşte bendeniz her hakikati - mektum tutulmak istirhamile - efendimize arzediyorum. Bundan sonra hattı hareketin tayini size aittir. Entrikalı bir tehlikenin bu kadar mütekarrip ve âdetâ el ile tutulacak derecede mer'i olduğunu bilip dururken keyfiyetten zatı âlilerini haberdar etmemeği ve binaenaleyh Sivasta kongre akdinden sarfı nazar edilmesini arzeylememeği vicdanıma sığdıramadım.

İşte bunun için zatı devletlerinden ve orada bulunan diğer ihvanı kiramdan pek ziyade rica ederim ki ikinci bir kongrenin behemehal akdine lüzumu kat'i yoksa vaz geçilsin. Varsa, dört taraftan işgali pek kolay olan Sivasın merkezi içtima olmasından sarfı nazarla işgal ihtimali pek bait olan Erzurumda veyahut tensip buyurulursa Erzincanda inikadı esbabına tevessül buyurulmaesini se-

lâmeti memleket namına istirham ederim. Kolordu kumandanı Salâhattin Beyefendi de bu baptaki noktai nazarlarını ayrıca yazacaklardır. Şimdi yanımda bulunan Sivas mebusu sabıkı Rasim Bey de Erzurum mebusu sabıkı Hoca Raif Efendi hazretlerine bu baptaki malûmat ve mütalâasını havi bir telgraf tevdi edecektir. Mütalâa buyurduktan sonra Hoca Raif Efendi Hazretlerine lütfen yorllarsınız. İşte efendim, vaziyet bu merkezdedir. Hamiyeti müsellemenize karşı fazla tasdiden hazer eder ve emrü cevabınıza intizar eylerim efendim. İşte Rasim Beyin telgrafı.

Reşit

Rasim Bey, Raif Efendiye hitaben, beni tekit ediyor ve vaziyetin nazik olduğunu — fakat kısaca — söylüyor. Ben, Mustafa Kemal Paşayı derin bir düşünceye sevkettiğimi zannediyordum, hattâ onun böyle bir haber karşısında Sivas kongresini ya tecil, ya başka bir merkeze tahvil edeceğini umuyordum. Meğer o, bizim gibi kolay kolay vehme tutulacak, hele şu veya bu kılükal yüzünden programını değiştirecek azminden fedakârlık yapacak bir insan değilmiş. Çünkü bana hemen inandırıcı, kandırıcı ve susturucu bir cevap verdi, telâşımın mânasızlığını bir kalem darbesiyle açığa vurdu.

Siyaset tarihinde gerçekten yüksek bir yer olması lâzım gelen o cevap işte şudur:

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

İta buyurduğunuz malûmata ve mütalâatı samilerine hassaten arzı teşekkür ederim. Mösyö (Bruneau) ve rüfekasının makamı tehditte vukubulan ifadelerini tamamen blöf olarak telâkki ederim, Sivas kongresinin inikadı yeni bir mesele olmayıp aylarca mukaddem dünyaca malûm olmuş bir teşebbüstür. Gariptir ki İstanbulda bulunan salâhiyettar Fransız ricali siyasiyesinin de âcizle-

rine gönderdikleri haberler Anadoluda, millet tarafından vukubulmakta olan teşebbüsatın pek muhik ve meşru olduğu ve milletimizin metalibatı kendilerine sarih olarak iblâğ edildiği takdirde hüsnü kabul ve tatbikini deruhte edeceklerine dair şimdiden tahriri teminat vermiye hazır oldukları merkezindedir. Mösyö (Bruneau) nun ikinci mülâkatta tebdili lisan ve kesbi mülâyemet eylemesi, âcizlerini kazanmak cihetine matuf olmak müsteb'ad değildir. Bununla beraber Fransızlar tarafından — binbaşı Bruneau'nun dediği gibi — beş on günde Sivasın işgali o kadar kolay bir şey olamaz. Hatırı devletinizde olsa gerektir ki İngilizler bu husustaki tehditlerinde daha ileri giderek Batumdaki askerlerinin Samsuna ihracına karar verdiler ve hattâ mahza bendenizi tehdit için bir tabur dahi çıkardılar, fakat bu teşebbüse karşı milletin kavi bir azim ve iman ve ateş ile mukabele edeceği hakikati kendilerince tahakkuk ettikten sonra hem kararlarından sarfı nazar etmiye ve hem de Samsuna çıkarmış oldukları askerleriyle beraber orada bulunan taburu nakletmiye mecbur olmuşlardır. Sivas kongresinde mevzuubahsolacak hususat Erzurum kongresi beyannamesi muhteviyatından sühuletle istidlâl olunacağına nazaran kongrede İtilâf Devletleri aleyhinde tahrikâtta bulunmak gibi maksatlar katiyen mevcut değildir, burada şunu da arzedeyim ki bendeniz ne Fransızların ve ne de herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eden şahsiyetlerden değilim. Benim için en büyük noktai siyanet ve memhaı şefaat milletimin sinesidir. Kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli inikadı hakkında müessir olmak bendenizin şahsî hükmümün pek ziyade fevkinde haizi tesir olan millet kararına taallûk eder bir keyfiyettir. Yalnız tahmin buyurulduğu gibi Fransızların, kongre heyetinin Sivasta toplanmasına mürevviç görünerek ve sonra heyeti ele geçirmiye imkân bulması âcizlerince pek bait tevehhümattandır. Bütün bu maruzatımı aynen Mös-

yö Bruneau'ya söylemenizde de hiçbir mahzur görmüyorum ve bu münasebetle Mösyö Bruneau ve rüfekasına milletimizin muhafazai hukuk beyannamesiyle bütün cihana olduğu gibi kendilerinin İstanbuldaki mümessili siyasilerine de iblâğ eylemiş olduğu mukarreratı esasiycyi tatbikte hiçbir suret ve sebeple düçarı tereddüt olmasına imkân bulunmadığı bildirilmiş olur. Mösyö Bruneau bilmelidir ki Fransızların Sivası işgale karar vermeleri kendilerine pek pahalıya mal olabilecek yeni kuvvetlerle ve çok paralarla yeni bir harbe karar vermelerine mütevakkıftır. Böyle bir kararın jandarma binbaşısı Mösyö Bruneau ve rüfekası arasında tezekkür edilse bile Fransız milletince muta' olabileceğine ihtimal verilemez.

Mebus Rasim Beyin Raif Efendi Hazretlerine olan telgrafnamesini okudum. Korkmıya mahal olmadığımın kendilerine lûtfen iblâğını rica ederim. Gerek âcizlerine ita buyurmuş olduğunuz malûmat ve mütaleatı ve gerek Rasim Beyin telgrafnaemsini heyeti temsiliyeye aynen takdim edeceğim. Binaenaleyh Sivas kongresi hakkındaki kararı kat'i ancak heyeti temsilipenin müzakeratı neticesinde taayyün edecektir. Bittabi takarrür edecek sureti zatı samilerine arzolunacaktır. Yalnız bugün için istirhamım, Brunonun tehditlerinin halka işaasile kuvvei maneviyenin kesrine mümanaat buyurulmasıdır. İhtiramatı mahsusamın kabulünü ve Salâhattin ve Refet Beyefendilere selâmımın tebliğini istirham ederim muhterem Paşa Hazretleri.

Mustafa Kemal

Kabil olsa, bu telgrafı on kere, yüz kere okuyacak, kelimeler üzerinde uzun uzadıya duracak ve vatanperverlikte bu kadar cesur davranan şu zatın ruhunu her satırın içinde arayıp bulmıya çalışacaktım.

Bu ne tecellüt, bu ne pervasızlık, bu ne ülüvvi himmet idi? Biz, Sivasta kurulacak kongre yüzünden Ada-

nacaki Fransız ordusunun Sivasa kalkıp geleceğini düşünerek telâşa düşerken, o, bıyık altından gülerek, belki de kahkahalar parlatarak: "Bu, bir Fransız binbaşısının kafasında doğabilir amma yapılır iş değildir., diyor. Fakat bunu söylerken öyle bir dil kullanıyor ki, hakkın onda, isabetin onda bulunduğuna inanmamak kabil değil!.

Evet, boşuna telâş etmişiz. Mustafa Kemal Paşayı dinledikten sonra bu hatayı anladım. Fakat içimde yine bir burkuluş var. Bilmem neden, kongrenin Sivasta açılmasına gönlüm bir türlü razı olamıyor. Dahiliye Nazırı Adil Beyden mi korkuyorum? Kongre heyetine umulmaz bir noktadan taarruz edileceğinden mi endişeleniyorum? Sivasa bir fenalık yapılması ihtimalinden mi çekiniyorum? Yemin ederim ki, farkında değilim. Yalnız bu işin başka bir yerde başarılmasını istiyorum. Gelgelelim ki, mahiyeti bence de meçhul düşüncelerimi ve bu dileğimi Mustafa Kemal Paşaya yazamazdım. Fransız zabitlerinin yüksek perdeden konuşarak yaptıkları korkunç tebliği, onları küçülterek istihza mevzuu yapan bu zat, benim tereddüllerimle, tevehhümlerimle kimbilir nasıl eğlenecekti?

Fakat bir cevap vermek lâzımdı. Erzurum telgrafhanesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa sanki duyacakmış gibi sesimi kısarak Rasim Beye fısıldadım:

— Ne diyelim şimdi

O, omuzlarını silkti, benim telâşım yüzünden kendisine "korkmaması hakkında,, ihtar yapılmasından üzülmüş gibi idi. Lâkin onunla münakaşaya zaman müsait değildi. Onun için kalemi aldım, şu telgrafı yazdım:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Bendeniz anlıyabildiğim kadarını efendimize arzetmekle vazifei vicdaniyemi ifa etmiş oluyorum. İstanbuldaki Fransız ricalinin noktai nazarlarını ve zatı devletlerine karşı olan taahhütlerinin ne dereceye kadar şayanı

itimat olduğunu kestirmemekte mazurum. Hamiyyeti müsellemelerine nazaran vatanın selâmeti mevzuubahis olduğuna göre iyice düşünerek lâzım gelen hattı hareketin tayini efendimizle, kongre heyeti kiramından orada bulunan zevatı muhteremeye aittir. Emirlerinizi ifa edeceğimi arz ile ihtiramatı mahsusamı takdim ederim efendim.

Reşit

Görülüyor ya.. İçimdeki endişeyi - sarih olarak - açığa vuramamakla beraber Mustafa Kemal Paşaya «İyi düşün» demekten kendimi alamamıştım. Ayni zamanda muhtemel mesuliyetleri onun ve arkadaşlarının üzerine yükletmişim.

Telgrafhaneden işte böyle bir iç karışıklığı içinde çıktım. Rasim Bey, biraz sonra durakladı:

— Mustafa Kemal Paşaya karşı dedi, ayıp oldu. Ortada ne fol, ne yumurta varken, yaygara kopardık. Daha ağır başlı davranabilirdik.

Fırsatı kaçırmadım. İçimi saran endişeleri ona uzun uzun anlattım:

— Biraderi, dedim, Fransızlar Sivası işgal ederiz, diyorlar.. Bunu bu tehdidi Mustafa Kemal Paşaya haebr vermek lâzımdı. Çünkü kongre kurmayı kararlaştıran odur ve şu halde Fransızların savurdukları tehdit evvelâ ona racidir. Sonra bu işe İstanbul da son derece ehemmiyet veriyor, Sivasta kongre açılmasına müsaade etmemekliğimi şiddetle ihtar ediyor. İhtarla kalsa yine iyi. Kongreye gelecek azanın - başta tabiatile Mustafa Kemal Paşa olmak üzere - tevkif edilmelerini istiyor. Bu vaziyette telâş etmemek benim için mümkün mü?

Rasim Bey müsterih bir tebessümle, şu cevabı verdi:

— Telâş etmek belki zaruri idi. Lâkin bu telâşın yersiz olduğu işte anlaşıldı. Artık bu bahsi kapamak icap eder.

Kendimi tutamadım, sordum:

— Ortada kongrenin men'i, azanın tevkifi emri var. Buna karşı ne buyurulur?

— Erzurum valisini taklit etmenizi tavsiye edebilirim.

Ayrıldık. O, evine gitti. Ben hükûmet konağına geldim. Dalgındım, boyuna düşünüyordum. Emirber polis memuru o arada içeri girdi. Emir Paşa ile eşraftan birkaç zatın beni görmek istediklerini söyledi. «Gelsinler» dedim. Bunlar beş altı kişilik bir heyet halinde idi. Kendilerine rehberlik ettiği anlaşılan Emir Paşa garip bir heyecanla söze başladı:

— Paşa Hazretleri, dedi. Sivası, Fransızların işgal edeceklerini haber aldık. Zatı âlinizin böyle felâketi önlemek için neler düşündüğünüzü bilmiyorsak da sabık mebus Rasim Beyle müşavere ve müzakere halinde bulunduğunuzu duyduk. Halbuki, Sivas, sade Rasim Beyden ibaret değildir. Biz de Sivaslıyız. Memleketimizin mukadderatile alâkadarız. Onun için şehir namına, hattâ vilâyet halkı namına zatı âlinizden soruyoruz: Sivasın işgali için Fransızlar tarafından teşebbüse girişildiği, zatı âlinize resmî tebligat yapıldığı doğru mudur? Doğru ise bu mühim haber neden Sivas halkından ve onu hakkile temsil edebilecek kimselerden saklanıyor da Yalnız Rasim Beyle görüşülüyor?

İtiraf ederim ki, bu sual, Erzurumla yaptığım muhabereden önce bana tevcih edilmiş olsaydı makul ve mantıki bir cevap bulmakta çok güçlük çekecektim. hayli sıkılacaktım. Lâkin - tam bir kalb inşirahı hâsıl edememiş, Mustafa Kemal Paşanın herhangi bir işgal teşebbüsünde neler yapacağını kavrayamamış ve hele İstanbulun tazyikinden dıya geldiğim ıstırabı henüz gideremeyiş olmaklığıma rağmen - şimdi içimde müphem bir ümit vardı. İşte o ümitten, cesaret alarak Sivas halkının vekâ-

letnamesiz vekili Emir Paşaya yüksek bir sesle cevap verdim:

— Fransızlar şuurlu bir millettir. Başaramıyacakları işe el vurmazlar.

Emir Paşa, şaşalamakla beraber, ısrar etti.

— Sivası işgal meselesinin koca Fransız devleti için başarılmaz bir iş olduğu nerden malûm?

— Her hamiyetli Türk bu kanaatte olsa gerektir.

— Lûtfen açık söyleyiniz Paşa Hazretleri.

— Sözüm açıktır, paşa hazretleri. Yalnız izah edeyim: Vatanını seven her Türk elde kalmış olan yurt parçalarını kanile, canile müdafaaya azmetmiştir. Sivas ta o cümledendir. Her istilâ ve işgal teşebbüsüne karşı müdafaa olunacaktır. Fransızlar, bu hakikati kavramış olduklarından yeni bir macera ardına düşmezler, arslan ağzından lokma kapmıya kalkışmazlar.

Düşünerek değil, tesadüfen Emir Paşayı susturacak bir lisan kullanmıştım. Bunu sözümü bitirdikten, daha doğrusu onun ezilip büzüldüğünü gördükten sonra anladım. Evvelce de bir münasebet düşürerek söylemiştim. Emir Paşa Çerkesti, ömrünün her devresinde de Çerkes kalmıştı. Ben, Mustafa Kemal Paşadan aldığım teminatın şuurumda uyandırdığı heyecanın tesiri altında Sivasın her işgal teşebbüsüne karşı müdafaa olunacağını söylerken : «Vatanını seven her Türk» tabirini kullanmıştım. Zeki bir adam olan Emir Paşa, benim pek tabii olarak kullandığım bu sözden kendisinin Çerkesliğine telmihte bulunduğumu ve «Türklere ait işlere karışma» demek istediğimi mutlaka tevehhüm ettiğinden renkten renge giriyor, şaşkın şaşkın yutkunuyordu. Yanında bulunanlar ise Sivaslı olduklarından benim sözümden teheyyüç etmişlerdi, «evet paşa hazretleri, hepimiz ölmiye hazırız» demiye başlamışlardı.

Hemen ilâve edeyim ki, bütün idari ve siyasî hayatımda bir unsurun diğer unsur ile mukayesesine kalkış-

mak gafletini ihtiyar etmemiştim. Aldığım terbiye, kabul ettiğim siyaset - hattâ Mütareke devrinin başında - Osmanlı camiasını sarsıntıdan korumak temeline istinat ediyordu. Onun için şu veya bu milliyete mensup Osmanlılardan bir şahsın, yahut bir zümrenin Osmanlılık idealine zıd düşünceler takip etmesini ihanet saymıya alışkındım. Bununla beraber Adriyatik kıyılarından Basra sahillerine kadar uzayan Osmanlı ülkesinde müslim veya gayri müslim her unsurun necip Türk milletine karşı - tamamile nârevâ, tamamile nâseza olarak - hain duygular ve hain düşünceler beslediğini biliyordum. Emir Paşa, şüphe yok ki, bu takımdan değildi. Zeki, hem de çok zeki bir adam olduğu için Türklük ve Türkler aleyhinde açıkça zebandirazlık (dil uzatıcılık) yapmazdı, yapamazdı. Lâkin kendi milliyetine son derece bağlı idi, bu bağlılıkla, fırsat düştükçe iftihar ederdi.

İşte Sivasın Fransızlar tarafından işgali ihtimaline karşı bir halk mümessili sıfatını takınarak yanıma gelmişken muhaveremizin daha başında afallayıp kalması da bu yüzdendi. Yani Çerkeslikle müftehir oluşunun benim tarafımdan bilindiğini düşünmesinden ve Türk hamasetine, Türk hamiyetine istinat edilecek bir davada kendi gibilere söz söylemek düşmiyeceğini işaret ettiğime zahip olmasındandı.

Bir vatandaş zihninde böyle bir zehabın uyanışına sebep olduğumdan dolayı - bir devlet adamı sıfatile bugün dahi müteessifim, lâkin o sırada Emîr Paşanın afallamasmdan memnun kaldığımı saklıyamam. Hele arkadaşlarının samimî surette gösterdikleri heyecandan son derece sevinç duymuştum. Bu sevinçle kendilerine bol bol iltifat ettim, böyle dedikodulara kulak asmamalarını, halkı her fasit düşman propagandaya karşı tenvir etmelerini, ayni zamanda vatan için fedakârlıklar göstermiye hazır bulunmalarını söyledim.

Arkadaşlarını kendinden fikren ve hissen ayırdığımı gören Emir Paşa bir aralık gayrete geldi.

— Bütün bu rivayetler, dedi, Sivasta açılacak kongre yüzünden çıkıyor. Acaba hükûmeti seniyye bu gibi teşebbüslere karşı kayıtsız kalacak mı, müsamaha gösterecek mi?

Cevabım sert ve kısa oldu:

— Orası size gerekmez.

Ve adamcağızı büsbütün susturmuş olmak için ilâve ettim :

— Şayet sizi kongreye davet ederler veya aza seçerlerse iştirak etmezsiniz!

Elime, bu gibi vaziyetlerde itiyat edindiğim veçhile, bir kâğıt alıp okumıya başladığım için Emir Paşa ve arkadaşları yanımdan ayrılmak mecburiyetinde kaldılar. Fakat beni, onların ayrılmasile beraber yine bir endişe almıştı, Fransız binbaşısı Mösyö Brunonun bana söyledikleri nasıl Emirlerin ve sairenin kulağına gitmiş ise Mustafa Kemal Paşa ile yaptığım muhaberenin de şüyuu, hattâ İstanbulca duyulması mümkündü. O halde muhtemel tehlikelere karşı tedbir almak icap ediyordu.

Muhtemel tehlikeden maksat, benim azlimdi. Kendilerine yarar adam olmadığımı Babıâli ricali anlamış bulunuyordu. Ellerine - tevkifi lâzım gelen bir zat ile, türkçesi tohum halinden çıkıp filizlenme devrine girmiş olan ihtilâl fikrinin mürevviçlerile muhabere etmek gibi bir fırsat geçince beni azledeceklerine şüphe yoktu. Onun için ihtiyat tedbiri almak ve Erzurumla yaptığım muhabereyi Babıâlinin siyasetine hizmet etmiş gibi göstermek lâzımdı.

Gerçi o sırada milli müdafaa hareketinin lâfügüzafa değil kuvvete dayandığını İstanbul hükûmetine hissettiren hâdiseler de vukua gelmemiş değildi. Meselâ Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşanın madun askeri makamlarla mafevk makamlar arasında şifreli muhabereyi yasak

etmek, yani o makamlar vasıtasiyle Mustafa Kemal Paşanın yaptığı tebliğlerin, telkinlerin ve hazırlıkların önünü almak istemesine karşı kolordu kumandanları isyan etmişler ve kendi mıntakalarındaki telgrafhaneleri işgal altına alarak o muharebelerin serbestçe cereyanını temin eylemişlerdi. Harbiye Nazırı, bu hamle önünde ricat etti, emrini geri aldı.

Kastamonu valisi İbrahim Bey de milli harekete karşı nahoş vaziyet almıştı. Bu hareketinin cezasını çekmekte gecikmedi ve Dahiliye Nezareti bu cezayı inliyemedi. Şu takdirde Mustafa Kemal Paşanın temsil eder gibi göründuğu ve henüz resmen başına geçmiş olmamakla beraber işlerin kendi başından çıkmasına bakılınca müdürü ve reisi olduğu millî hareket, Babıâli tarafından durdurulabilecek kadar zayif değildi, hattâ İstanbulun anlayışından çok daha kuvvetli idi.

Ben de bu kuvvete açıkça istinat edebilirdim. Fakat azlimin millî hareket reislerince mühim bir hâdise sayılmaması ve benim yüzümden İstanbulla yeni bir ihtilâfa girişilmemesi mümkündü. O halde ben, kendi idaresizliğim yüzünden heder olup gidecektim. Birçok sıkıntılara hedef olacaktım. İşte böyle bir âkıbeti karşılamak, ayni zamanda Dahiliye Nazırına vaziyeti iyice anlatmak istedim, kendimce mühim gördüğüüm şu şifre telgrafnameyi yazdım:

Dahiliye Nezareti Celilesine

Mustafa Kemal Beyle (!) Erzurum mebusu sabık: Hoca Raif Efendiyi makine başına celbederek görüşüp Sivasta inikadı Erzurum kongresince tahtı karara alındığı istihbar kılman ikinci kongre hakkında malûmat almak ve kongrenin inikadı muhakkak ise bundan tevellüt edecek netayici vahimeyi kendilerine biletraf anlatarak vazgeçirmeye çalışmak için bu sabah telgrafhaneye gitmiştim. Erzurumdan vâki olan istifsara cevaben Mustafa Ke-

mal Beyin Sarıkamışa gidip henüz avdet etmediğini ve Raif Efendinin şehre üç saat mesafede bir ılıcada bulunduğu bildirildi. Dairei hükûmete geldikten iki saat sonra Mustafa Kemal Beyin (!) avdetle telgrafhanede bendenize muntazır olduğunu haber verdiler. Tekrar azimetimle makine başında muhabere ettim. Evamiri hükûmetin isabetinden ve ecnebilerin kongre hakkındaki nazarlarından ve kongrenin içtimaı halinde tevellüt edecek tehlikenin pek mütekarrip ve âdeta el ile tutulacak derecede mer'i olduğundan bahis ile hamiyetleri varsa bu misillû teşebbüsatı muzirradan vazgeçmelerini sureti ekidede lisanı münasiple beyan ve izah eyledim. Bunca izahata ve mesaiye rağmen verilen cevapta alelıtlak ecnebilerin tazyikatı vâkıası blöften ibaret olup bilâkis salâhıyettar bazı ricali siyasiyei ecnebiyenin vâki olacak metalip ve tezahüratı milliyeye muavenet vaadettiklerini, ve esasen Sivas kongresinin zemini müzakeratı Erzurum kongresinin beyannamesinde sarahaten gösterildiği veçhile kat'iyyen İtilâf devletleri aleyhinde bir hareket ve teşebbüsü tazammun etmeyip bilâkis metalibi milliyeye anların da yardımlarını talep tarzında olduğu, maahaza kendisi herhangi bir devleti ecnebiyenin sahabetine tenezzül eder şahsiyetlerden olmayıp en büyük noktai istinadı milletin arzusu bulunduğunu ve kongrenin lüzum ve zaman ve mahalli inikadı hakında müessir olmak şahsi hükmünün pek ziyade fevkinde haizi tesir olan millet kararına taallük eder bir keyfiyet idüğünü ve binaenaleyh kongrenin inikadından mazarrat ve vahamet mülâhaza olunması tevehhümat neticesi olduğunu ve maamafih ifadatı âcizanemi kongre heyetinden Erzurumda bulunanlara tebliğ ile ittihaz olunacak kararın bildirileceğini söylediler.

Tekrar vâki olan ısrarım da müsmir olamadı. Şu hale nazaran zamanı pek muayyen olmamakla beraber ya burada ve yahut diğer bir mahalde kongrenin toplanaca-

ğına muhakkak nazarile bakılabilir. Sivasa gelecekleri tahakkuk ettiği takdirde bu meseleye dair mütaleatı âcizânemi arzetmezden evvel, şunu beyan etmek mecburiyetindeyim ki, bendeniz bitaraf bir devlet adamı olmak itibarile hükûmetimin her emrini meriyülicra ve lâzimülinfaz bilirim. Ancak suveri icraiye ile bu yüzden tahaddüs edecek netayici vahimeden şahsen ve maddeten hükûmetime karşı mesul olduğum gibi indellah ve indennas mesuliyeti maneviyeden hazer ederim. Binaenaleyh memleketin hayri ve menfaati noktai nazarından sevap zannettiğim fikirleri açık olarak arzetmiye cüret ediyorum. Şu kadar ki, müstakim zannettiğim bir fikri sakim ise bundan dolayı yanlış zehap ile itap ve muaheze değil, irşat ve ikaz buyurulmaklığımı istirham eylerim.

Malûmu âsıfaneleridir ki. Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin hareketi vâkıalarından dolayı derdestleri Sivas vilâyetine emir ve tebliğ buyurulduğu gibi umum sırasmda Erzurum vilâyetine de bittabi yazılmıştı. Bu adamların şimdiye kadar orada ferih ve fuhur işlerine devam ve kongreye iştirak ettikleri Erzurum vilâyetince ve kolordu kumandanlığınca malûm iken verilen emir mucibince derdestlerine teşebbüs olunmadığı ve yahut olunamadığı esbabı sual ve tahkik buyurulmuş mudur? Suali vâkıa karşı mahallince serd ve beyan olunan sebep ve mazeret malûm değilse de bunların derdest ve kongrenin inikadına mümanaat olunamadığı derkâr ve şu hale nazaran serbestçe on on beş günlük mesafe aşarak buraya vürutları takdirinde ittihaz olunacak hattı hareketin de teemüle muhtaç olduğu âşikârdır. Daha geçen gün bu zevatın ne zaman buraya gelmek niyetinde bulundukları hakkında malûmat ahzine telgrafhane vasıtasile teşebbüs olunmuşsa da gerek Erzurum ve gerek Refahıye merkezinde bulunan memurlar tarafından kendilerinin carus olmadıkları beyanile itayı malûamttan istinkâf edilmişti.

Binaenaleyh mumaileyhimanın kimlerle ve ne kadar

maiyetile Sivasa gelecekleri tamamen anlaşılmıyacaktır. Fakat her haide derdestleri için emir verilmiş olan bu adamların yanlarında ve burada istinat ve itimat ettikleri bir kuvvet bulunmaksızın sellimehüsselâm bir şehre gelebilmeleri ve orada kongre akdine teşebbüs eylemeleri harici ezakıl olduğundan aksini kabul etmek için ayni zamanda bunların ya mecnun ve yahut Sivas memurlarının pek gafil olmasını kabul etmek lâzım gelir. Her ne olursa olsun madem ki kendilerinin derdesti hakkında emir verilmiştir Bu emrin infazı bir memur için zaruridir nazariyesi takip olunarak derdestlerine teşebbüs olunduğu takdirde bittabi mukabele görüleceğinden, bunlarla zaten kemiyet ve keyfiyetçe pek bozuk olan vilâyet inzibat kuvvetleri arasında başlıyacak müsademeye ahaliden iştirak edenler bulunur ve bu kargaşalıktan istifade ile ayak takımı tarafından öteye beriye ve bahusus anasırı hıristiyaniye ve ecnebiyeye bir taarruz vâki olursa neticesi maazallah ecnebi işgaline müncer olması muhtemel bulunan bu âzim mesuliyeti kim deruhte edebilir? Şu muhik mülâhazalara ve Nezareti celilelerine hâfi olmaamsı lâzım gelen diğer mücbir seebplere mebni Mustafa Kemal ve Raıf Beylerin derdestleri ve kongrenin men'i inikadı için teşebüsatta bulunmanın müstehil derecede müşkül ve nâbemevsim olduğuna kanîim.

Bilâhare Kastamonu vilisi İbrahim Bey gibi lekelenmemek için vakit henüz müsait iken şunu arzetmek mecburiyetindeyim ki, şahsıma itimat buyurulduğu takdirde şu işi avni hakla hüsnü idare ederek Sivas muhitinde hükûmetin rızasına muhalif ve memlekete muzir bir netice hâsıl ettirmemiye son derece cehdü ikdam eyliyecegimi teminen arzu işar ve emri cevabiye intizar ederim.

Aksi halde bu meselenin başka şekilde hüsnü neticeye iktiran edeceğine kanaat edemediğim için mevkii ıztırarda kalarak istifa etmekliğim lâzım gelirse de böyle

bir zamanda zimami idareyi boş bırakarak memlekette anarşi tevlidine sebep olmaktan korktuğum cihetle azlim veya tebdilim hakkındaki iradei devletlerine intizar tarikini tercih ve ihtiyar edeceğim. Bendenizden daha iyi bir surette bu vilâyeti ve bu mühim maslahatı idare ve tedvir edecek mutemet bir vali bulup hemen izam buyurursanız kendisine temennii muvaffakiyet etmek vazifei vicdaniyemdir efendim.

20 Ağustos 335

Sivas Valisi Reşit

Azlimden korktuğum halde, azlimi isteyişim şüphesiz garip görülür. Fakat Dahiliye Nezaretine karşı başka türlü bir lisan kullanamazdım. Çünkü bu nezaret bir yandan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının hapis olunmasını, bir yandan da Sivas kongresinin açılmasına meydan verilmemesini israr ile istiyordu. Ben bu iki emri de infaz edecek vaziyette değildim. Ne vicdani hislerim, ne de resmî kudretim böyle bir vazife görmiye müsait değildi. Lâkin Nezarete: "Yapamam, elimden gelmez,, diyemezdim. «Yaparım» deyip te sonunda "yapamadım. Onlar daha zorlu çıktılar,, demeyi de şerefime yakıştıramazdım. Şu halde en muvafık yol, vaziyetin hakikatini nezarete anlatmaktı ve bunu yaparken valilik makamına karşı müstağni görünmek, yani azilden korkmaz gibi davranmak - zemin ve zaman itibarile - mücessir olacaktı.

Zemin ve zaman itibarile demekten maksadım, Mustafa Kemal Paaşnın askerlikten istifa ve milli harekete nefsini vakfettiğini ilân etmesinden, telgrafhanelere cihetî askeriye tarafından birkaç gün vaziyet edilmek suretile Harbiye Nezaretine meydan okunmasından sonra ve Ferit Paşa kabinesinin ve o kabineyi tutan sarayın nüfuzu Anadoluda asgari hadde inmiş gibiydi. Bunu Istanbulun Erzurum ve Bitlis valiliklerinden azletmiş olduğu Münir ve Mazhar Müfit Beylerin payitahta gitmiyerek Mustafa

Kemal Paşanın yanında ve emri altında kalmaları da isbat ediyordu. Demek ki, azlolunan valiler devlet merkezinde değil, Mustafa Kemalin yanında istikballerini aramayı daha doğru buluyorlardı. Dahiliye Nazırı Adil Bey elbette bu hali sezmiş olacaktı ve Sivas valisini de bu valilere arkadaş etmekten çekinecekti.

Işte, suretini kaydettiğim ağır telgrafı yazarken, böyle düşünüyordum. Ayni zamanda gizli ve müphem bir ümidin heyecanını da taşımaktan geri kalamıyordum. Bu ümit, Mustafa Kemal Paşanın yakın arkadaşlarile görüştükten sonra Sivasta kongre açmaktan vazgeçeceğine aitti. Fakat saatler geçtiği halde bu ümide uygun bir işar vâki olmadığı gibi Istanbuldan da cevap gelmiyordu. Benim de endişelerini çoğalıyordu.

Nihayet 22 ağustos günü sabahleyin üçüncü ordu müfettişi vekili ve on beşinci kolordu kumandanı imzasile şu şifreyi aldım:

Sivas Vilâyetine

Sivas kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerile vâki olan muhaberatı devletleri tamamen milli bir mesele olmak haysiyetile heyeti temsiliyemizce de münakaşa edildi. Bu kongrenin şarki ve garbi Anadolu vilâyetleri tarafından akdi mukarrer olmasına ve murahhasların kısmı âzamı Sivasa muvasalat etmek üzere bulunmasına nazaran bu bapta söz söylemeği salâhiyetimiz haricinde addederiz. Yalnız düşüncelerimizin - hamiyet ve muhabbeti vataniye ile maruf - zatı devletlerine arzını bir vecibei milliye tanıdık: Şark vilâyetlerimizin kongre akdi teşebbüsatının da ilk adımda Itilâf devletlerinin mucibi endişesi olduğu, bu vilâyetlerin eczayı vatandan ayrılarak istiklâl daiyesinde bulunduğuna varıncıya kadar eracif neşrile ekamete mahkûmiyete çalışıldığı, maalesef hükûmetimizin de ecnebi âleti olmaktan hâyâ eylemediği malûmu devletleridir. Fakat milletin azim ve iradesi

kongrenin akdini müyesser kıldığından beyannamenin neşrini müteakıp düveli itilâfiye, ve milletin istiklâl ve mevcudiyetini kurtarmak emeli ile toplandığı, hiçbir tecavüz fikri beslemediğini görerek Ingilizler ayrıca izharı memnuniyet eylediler. Hattâ bu bapta tafsilât ve malûmat vermek üzere Erzurum mümessili kaymakam Roleson Londraya hareket eyledi ve yazdığı mektupta aynen şu suretle idarei kelâm eyledi: "Bilâhare tekrar gelmekliğim mümkündür. Bu halde daha mesut şerait altında görüşmek mahzuziyetine nail olacağım. Dersaadetten aldığım malûmatta da umum düveli itilâfiyenin meşru ve makul olan bu milli cereyanı tabii telâkki eyledikleri ve bilhassa Amerikalıların milletin efkârı umumiyesini anlamıya son derece ehemmiyet verdikleri, umumi bir şekilde inikat edecek olan Sivas kongresi mukarreratına intizar olunduğu, hattâ milletle doğrudan doğruya temas için Sivasa Istanbuldaki heyetlerinden iki Amerikalı memuru siyasi göndermiye karar verdikleri bildirilmektedir.

Binaenaleyh, Sivastaki Fransız binbaşısının beyanatını biz indi bir mütalea addetmekte mazuruz. Çünkü hürriyet ve istiklâl uğrunda mücahede eden milletlerin pişvası olan Fransa efkârı umumiyesinin cereyanı milliye düşman olacağını hatıra getirmek mümkün değildir. Maahaza milletimiz istiklâlini ve mevcudiyetini her ne bahaya olursa olsun kurtarmıya azmetmiştir. Bu cereyana tâbi olmıyanlar, mahkûmu zeval olup yıkmak istiyenler maruzu mukavemet olacaklardır. Paşa Hazretleri. — Heyeti temsiliye —

Kâzım Karabekir

**

Ümidim sönmüştü. İstanbula karşı "sizin yapamadığınızı işte ben yaptım,, demek imkânı kalmamıştı, Sivas Kongresi - her tehlikeye, her muhataraya rağmen - açılacaktı. Görünüşte Kâzım Karabekir Paşanın, şifre olarak

ta heyeti temsiliyenin imzasını taşıyan bu telgrafname, Sivası tarihe geçirecek, tarihin bir zamanlar tanıyıp beş asırdanberi unutmuş göründüğü bu ihtiyar şehre geniş bir şöhret verecek olan kongrenin âdetâ mübeşşiri idi.

Bu kanaati edindikten, boş yere didindiğimi anladıktan sonra kendimi teselli edecek noktayı da bulmakta gecikmedim ve Dahiliye Nezaretine yazdığım son telgrafta kongre keyfiyetini sarahatle teşrih ettiğimi düşünüp endişelerimi avuttum. Hattâ bununla da kalmadım. Kongre yüzünden Istanbulun bana tevcih edebileceği mesuliyetleri önlemek üzere şu tekit telgrafını - yine şifre olarak - yazdım:

Dahiliye Nezareti Celilesine

20 Ağustos 335 şifreye zeyildir: Erzurum kongresinin heyeti temsiliyesi imzasile şimdi aldığım telgrafta mütaleatı âcizanem üzerine heyeti mezkûrece uzun uzadıya cereyan eden müzakere neticesindeSivas kongresinden sarfı nazar edilmesine imkân olmayıp bu millî teşebbüse münanaat etmek istiyenlerin mukavemet görecekleri bildirilmekte olmasına nazaran 20 Ağustos 335 şifre ile vukubulan maruzatımın cevabına intizar etmekteyim efendim.

22 Ağustos 335

Sivas Valisi: Reşit

Bu telgrafı yazarken gözümün önünde Fransanın 1789 da toplanan Etats Generaux'su canlanıyordu. Malûm a, o meclisin 23 haziran 1789 daki içtimaında sade ve mânasız bir beyanname okuyan Kıral On Altıncı Lui. sözlerini bitirdikten sonra:

— Efendiler derhal dağılmanızı ve yarın sabah asilzade mebusların, rahip mebusların ve avamı temsil eden mebusların kendilerine tahsis olunan salonlarda ayrı ayrı toplanıp müzakerelere başlamalarını emrediyorum.

Demişti. Bu emre asilzadelerle rahipler itaat ettiler, faakt (avamı temsil eden) tabirile kıymetleri küçültülmek istenen halk mebusları omuz silktiler ve yerlerinde kaldılar. Kral da gitmişti. Işte bu vaziyette saray teşrifat nazırı (Breze) meclise girdi. Reis Bailly'nin yanına gitti.

— Kıral Hazretlerinin, dedi, emirlerini işitmediniz mi?

Bailly, kayıtsızca şu cevabı verdi:

— Meclis kıralın azimeti üzerine sadece içtimaa fasıla vermişti. Fakat müzakeresini tatil etmemişti.

Ve sıralarında oturan halk mebuslarına dönerek sordu:

— Şu mecliste toplanmış olan millet hiç kimseden emir alamaz, değil mi?

Meşhur Mirabeau, işte bu sual üzerine saray nazırını muhatap tutarak tarihin henüz unutmadığı ve asırlarca unutamıyacağı sözleri söyledi.

— Sizin Mösyö, burada ne mevkiiniz, ne reyiniz, ne de söz söylemek hakkınız var. Kralın bize karşı tebliğ vasıtası da olamazsınız. Onun için hemen meclisten çıkınız ve sizi gönderen gafillere gidip söyleyiniz ki, biz burada milletin arzusu ile toplandık. Süngülerle barsaklarımız deşilmedikçe buradan ayrılmayız!

Acaba Istanbul, Sıvas kongresinin de tarihe bu kuvvetli ve kıymetli bir söz hediye etmesini mi istiyordu? Oyle ya. Kongre, milli cereyan namı verilen ihtilâl düşüncesini temsil ve o düşünceyi bütün memlekete teşmil için açılıyordu. Işte ön ayak olanlar nasihat değil, ferman dahi dinlemiyorlardı. Istanbul ise kongrenin mutlaka men'ini ve rehberlerin tevkif edilmesini bizden istiyordu. Eğer bu arzuda bu emirde ısrar ederse Fransanın yaşadığı 1789 ihtilâli muhakak ki bizim yurdumuzda tazelenecekti.

Ben bu düşüncelerle meşgul iken sabık mebus Rasim Bey odama geldi. Hatıralarımı sıralarken her fırsattan is-

tifade ile yazdığım veçhile Rasim Bey samimî surette takdir ettiğim ve yine samimî olarak sevdiğim bir gençtir. Çünkü temiz bir ailenin çok temiz yetişmiş bir çocuğuydu. Kimsenin aleyhinde bulunmaz, şahsî menfaat kaygusiyle başkalarını zarara sokmak istemez, kendine ait olmiyan işlere karışmaz.

Ben Erganiden, o Sivastan seçilerek mebus bulunurken dostlaşmıştık. Meclis fesholununcaya kadar dostça geçinmiştik. Sivasta da bu dostluk devam ediyordu.

Yalnız o, hekim Miralay Ibrahim Tali ve eski Kolordu kumandanı Refet Beylerle pek sıkı fıkı görüşüyordu. Mustafa Kemal Paaşnın telkinlerine ve tebliğlerine göre, ihtilâl fikirlerini Sivaslılar arasında yaymıya çalışıyordu. Kongre hazırlıklarını da - yine Ibrahim Tali ve Binbaşı Kemal Beylerle beraber - tamamlamıya uğraşan bu genç dostumdu. Kendisile bu meselede - hissen olsam da - fikren müşterek değildim. İşgal ettiğim mevki böyle bir iştirake müsait olamazdı. Lâkin kendisini, candan bir inan ile kapıldığı yoldan geri çevirmek te hatırımdan geçmiyordu ve aramızda böyle bir zannı uyandıracak söz dahi geçmemişti.

Bununla beraber onun beni - davetsiz - ziyaretini dikkate layık buldum. Hele yüzünün hayli ekşi görünmesi bu dikkati çoğalttığından telâş ile sordum:

— Hayrola Rasim Bey, mühim bir haber mi var?

Aziz dostum sitem etmek ister gibi derin derin ve kırgın kırgın yüzüme baktı:

— Haber, dedi, sizde. Erzurum kongresi beyannamesinin ve kararlarının Vilâyet matbaasında basılmasını menetmişsiniz?

Doğru söylüyordu. Orta çapta iki sayfa tutan on maddelik bir beyanname ile kongre mukarrerâtını muhtevi on iki sayfalık bir broşürün - Müdafaai Hukuk Cemiyeti Sivas merkezi namına - matbaada bastırılmak istendiği müdür tarafından resmen haber verilmesi üzerine "ola-

maz,, demiştim. Çünkü emrü nehyi henüz cari olan ve bütün Anadolu ile âmir ve merci sıfatile muhabere edip duran bir hükûmeti merkeziye vardı. Bu hükûmet Erzurumda açılan kongrenin gayri kanuni olduğunu iddia ve kongreye riyaset eden Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının tevkifi hususunda israr ediyordu. Benim böyle bir vaziyet varken, o kongre beyannamelerini, kararnamelerini devlete ait bir matbaada bastırmaklığım - hele matbaa müdürünün resmî surette istizanından sonra - elbette doğru olamazdı.

Rasim Beye tatlı dille bu cihetleri anlattım:

Eğer, dedim, bana resmen haber verilmeksizin matbaa müdürile uyuşup kâğıtlarınızı bastırsaydınız, bir şey demezdim. Nasıl ki, koskoca idadi mektebini (lise) kongre için düşüyorsunuz, süslüyorsunuz. Ben, haberim yokmuş gibi, davranıyorum. Fakat o mektebi benden resmî bir kâğıt ile isteseydiniz red cevabı verirdim.

Ve onun düşüncelerimi haklı bulduğunu sanarak ilâve ettim:

— Hem canım efendim. Vilâyet matbaalarile alış veriş şu sırada (yani Büyük Harbin sonunda ve Mütarekenin ilk yılında) pahalıya mal olur. Siz kendi maksatlarınıza ait evrakı müstensihle çoğaltırsanız kârlı çıkarsınız.

Rasim Bey bu mevzu üzerinde fazla israr etmedi. Yalnız Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının Erzurumdan ayrılmak üzere bulunduğunu ve eski valilerden olup Tokatta ikamet eden Bekir Sami Beyin de kongreye iştirak için Sivasa geleceğini söyledi, vedalaşıp ayrıldı ve onun ayrılmasını müteakip Dahiliye nezaretinden şu şifre telgraf geldi:

Sivas Vilâyetine

C: 20 Ağustos 335 — Zatı vâlâlarının bir devlet adamı olduğunuzu bilenlerdenim. Hakkı âlilerindeki itimadım da size malûmdur zanederim. Bazı zevatın vatana

ne kadar fenalık etmekte oldukları maalesef görülmektedir. Onların ikamda devam etmekte oldukları tahrikâtın temadisinden millet ve memlekete terettüp edecek zararı âzimi takdir ettiğinize ve bunun önüne geçmek için uhdei hamiyet ve memuriyetinize terettüp eden sâyü gayreti ibzal eylemekte olduğunuza şüphem yoktur. Bu, elyevm öyle bir vazifei mukaddesedir ki, her sahibi iz'an ve vicdan bu yolda bezli meçhuda mecbur etmektedir. Çünkü bu harekâtı gayri makuleden tevellüt etmek üzere bulunan tehlikeler gözle görülecek ve elle tutulacak kadar yakınlaşmıştır. Cihatı muhtelifeden alınmakta olan haberlere göre, bu harekâtın devamından - devletimizin aleyhinde ve kendilerinin lehinde konfranstan bir karar istıhsal etmek ümidinde bulunan - bazı ecanip istifade etmiye çalışmakta ve bu sebeple bir taraftan bu harekâtı teşvik ve taraftarlarını teşci ile beraber diğer taraftan resmi makamları marifetile hükûmeti - bu harekâtı tenkil için - tazyik etmekte bulunuyorlar. Maksadı asli vilâyatı şarkiyede asayişin fıkdanını iddia ile ecnebi müdahalesini ve işgalini davet etmek bir emri vâki husule getirmekdir. Maazallah böyle bir felâket vâki olur ise vilâyatı mezkûreyi bir daha kurtarmak mümkün değildir. Mukaddema vukua getirilen emri vâkilerin hiçbiri tadil olunamamıştır. Binaenaleyh istihdaf etmekte olduğumuz gaye orada böyle bir emri vâki husulüne vesile vermemektir. Bu ilse mücerret orada gayri tabii ve gayri kanuni hareketlere bir gün evvel nihayet vermiye mütevakkıfım. Muamelâtı resmiyeye ve kanaati katiyeye müstenit olan bu hakayik teemmül edilerek ona göre bezli mesai ve ibrazı âsarı hamiyet perveri edeceğinizden eminim.

22 Ağustos 335

Dahiliye Nazırı: Âdil

Mustafa Kemal Paşanın telgraf başında söylediklerile heyeti temsiliyeye söylettikleri sözler ve Dahiliye

Nazırının şu telgrafı yanyana getirilirse: "Cümlenin maksudu bir amma rivayet muhtelif,, demek âdetâ zarurî'leşecek. Çünkü Erzurum kongresini kuranlar ve Sivasta da bir kongre açmak istiyenler de, Dahiliye Nazırı da vatanı işgalden, vatandaşları esaretten kurtarmak gayesini takip ettiklerini söylüyorlar. Ben, Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının bu ulvi maksada candan bağlı olduklarını nasıl inanıyorsam Dahiliye Nazırının da ayni maksadı takip ettiğine o derece itimat ediyorum. Fakat idrâkimi de, vicdanımı da ihtilâlcilere meylettiren kuvvetli sebepler var. Meselâ Mustafa Kemal Paşa, Sivasın Fransızlar tarafından işgal edilmesi ihtimâlinden bahsolunduğu zaman telâş etmiyor, sadece: "Olamaz, böyle bir şey yapılamaz,, diyor. Dahiliye Nazırı ise öyle bir ihtimalin sarahatle ileriye sürülmediği günlerde bile - mütareke şartlarındaki elâstikiyetten vehme kapılarak - yaygarayı koparıyor, "amanın dostlar, yan bakmayın, hızlı konuşmayın, memleketlerimizi işgal ederler,, diye feryada başlıyor.

Bu iki türlü düşüncenin hangisi doğrudur? Hissimi bir yana bırakarak şuurumu kullanıyorum, yakın ve uzak tarihlerden misalleri arıyorum. Neticede Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının "daha tabii,, hareket ettiklerine inanıyorum. Tabii, dedim. Çünkü hak, kuvevtle müdafaa olunur. Kuvvete istinat etmiyen hak, daima ezilir. Kedi bile lokmasına taarruz olununca pençesini kaldırır. Bunu yapmasa lokmasının başka ağıza geçeceğini bilir. O halde Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları, vatanı muhtemel felâketlerden kurtarmak meselesinde "tabii,, hareket ediyorlar demektir.

Halbuki Babıâlinin ihtiyar ettiği yol "hareketsizlik,, tir. Başta sadrazam olduğu halde İstanbuldaki bütün nazırlar, sağ yanakları sillelenirse sol yanaklarını sille atana uzatmak yoluyla gûya muhabbet veya rikkat temin etmek ve sonunda vatanı kurtarmak istiyorlar. Bu, tari-

hin şahadetile anlaşılıyor ki, çıkmaz bir yoldur. Zira siyasette edebiyat varsa da, merhamet yoktur. Bir devletin başka bir devlet hakkında şefkat göstermesi beşer kütlelerinin safdil kısmını oyalamak, aldatmak içindir. Tabiatte olmıyan insafı siyasette aramak budalalıktan başka bir şey değildir.

Uzak devirlere kadar hafızayı yormıya lüzum yok. 1878 de toplanan Berlin kongresinin Podgoriçenin Karadağa, Ivranyanın Sırbistana terkine dair verdiği kararların - o mıntakalar halkı tarafından silâhla yapılan itiraz üzerine - infazında çekilen güçlükleri ve Avrupa büyük devletlerinin "milli,, telâkki ettikleri bu mukavemete karşı nasıl boyun eğdikleri henüz hatırlardadır. Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları da şüphe yok ki, bu tarihi derslerden istifade etmek ve bir hareket göstermek istiyorlar. Onların düşünceleri elbette Babıâli ricalinin düşünclerinden daha makuldü.

Bununla beraber Istanbul hükûmeti meşru bir teşekkül vaziyetinde idi. Ben de o teşekküle bağlı bir idare âmiri idim. Ulu orta muhalefette ve hele bir ihtilâl hazırlamakta olan kimselere gelişi güzel itaatte bulunamazdım. Hem işgal ettiğim makama terettüp eden kanuni vazifeleri, hem vatanperverliğime teveccüh eden vecibeleri ifa etmek mecburiyetindeydim. Anadoludaki heyecandan henüz bihaber görünen ve milli bir hareektin tekevvün etmesini zararlı bulmakta hâlâ israr eden Dahiliye Nazırını tenvir etmek te - bence - vatanperverlik vecibeleri cümlesindendi. Bu kanaatle ve - şimdi anlıyorum - fazla bir hararetle Adil Beye şu cevabı verdim:

Dahiliye Nezareti Celilesine

22 Ağustos 335 tarihli şifreye cevap ve ayni tarihli şifre telgrafnamei âcizaneme zeyildir:

Evvelâ hakkı âcizanemde ibraz buyurulan maasiri itimat ve teveccühe arzı şükran evlemekle beraber ma-

hiyeti mesele vatanın selâmetine taallûk etmek itibarile bu bapta biraz daha söz söylemekliğime müsaade buyurulmasını istirham ederim. Tahkikat ve istıtlaatı mevsukai bendegânem neticesinde bâsıl ettiğim kanaate göre, Sivas kongresi Erzurum kongresinin tetimmesi olacaktır. Ve bilhassa vilâyatı şarkiye ahalisince hükûmeti Osmaniyeden âmali iftirakcuyane beslemekte olduğu hakkında Istanbulda hâsıl edilen ve bir zamandanberi yalan yanlış birtakım ilâvat ve mütaleatı indiye ile sütunu matbuata bile geçen pek fahiş bir zehabı tashih için vilâyatı saire de dahil olduğu halde umum vilâyatı Osmaniye muhafazasile beraber memleketin parçalanmasına mâni olacak tedabiri tezekkür etmekten ibaret olduğu gösterilecektir.

"Takip edilecek zemini müzakere bundan ve maksadı asli vatanın istiklâl ve tamamiyeti mülkiyesinden ibaret olduğu halde kongrenin içtimaından endişeye düşmek ve her taraftan gelecek azasını dağıtmıya teşebbüs etmek bu fikrin aksini iltizam manasını tazammun eder ki, bu yolda hareket bittabi gerek şevketmeab efendimiz hazretlerinin ve gerek hükûmeti seniyelerinin rıza ve arzularına münafi telâkki edilmek lâzım geleceği pek âyandır. Netive itibarile şunu arzetmek isterim ki devlet ile milletin âmal ve metalibinde bir tecavüz yok iken ve bunlar yekdiğerinin lâzımı gayri müfariki iken yanlış istihbarata istinaden Anadolu ahalisini makamı muallâyı saltanata ve hükûmeti seniyelerine karşı başka emellere hâdim ve hattâ âsi vaziyetinde tanıyarak hükûmetle efradı millet arasında bir uçurum açmak böyle nazik ve bubranlı zamanda pek tehlikeli bir hareket olacağını zannediyorum. Bir de şu ciheti arzedeyim ki, kongre tarafından Erzurumda ittihaz ve her tarafa tebliğ olunan karara nazaran maazallah neticesi memleket için felâket tevlit edecek teşebüsatı fiiliyede bulunulmıyacağına ve yalnız sükûnet ile hakkı meşruu milliyi talep vaziyetinde kalı-

nacağına ve bilhassa intihabı mebusan kararnamesindeki müddetlerin taksiri hakkında yeni bir kararname yapılarak mümkün olduğu kadar süratle meclisi mebusanın küşadı talep olunacağına ve bu bapta ittihaz olunacak mukarreretın yine nazarı hükûmete ve belki Itilâf mümessillerine de arz ve iblâğile iktifa edileceğine eminim.

"Şu hale göre ortada sükûn ve asayişi muhil bir teşebüs ve vatanın menafii âliyesine münafi bir tasavvur yok iken ve payitaht gazetelerinde görüldüğü veçhile merkezi saltanatta bulunan firakı siyasiye efradı hükûmetin ve Itilâf mümessillerinin gözleri önünde içtima ederek kimse tarafından bir gûna vekâlet ve salâhiyetleri olmadığı halde münasebetli, münasebetsiz her meseleye dair ittihazı mukarrerat ile zatı hazreti padişahiye ve hattâ ecanibe bile ârizalar, muhtıralar tevdi ve takdim ederlerken Sivas kongresinde yirmi beş otuz kişinin toplanıp ta endişei vatan ile müdavelei efkârda bulunmasının men'i ne dereceye kadar doğru olabileceğini kestiremiyorum. Kaldı ki böyle bir heyetin metalip ve müzakeratı ânifede bulunabilmek için Istanbuldakı firakı siyasiyeye iğmazı ayn ile sıfat ve salâhiyeti meselesi mevzuubahis olursa teşebüs ve tevessülâtı marıızada maksatları meclisi mebusanın içtimaına kadar memaliki mütemeddinenin her tarafında meşru görüldüğü veçhile bizde de mukadderatı memleketin tayin olunacağı şu mühim zamanda hükûmeti seniyeye mabihi istinat olacak tezahüratı milliyede bulunmaktan ibarettir denilebilir ve hakıkatte de bundan ibarettir.

"Elverir ki mahiyeti mesele şu suretle ihata ve kongrenin içtimaından maksadı aslî bundan ibaret olduğunu ve bu yüzden Sivas muhitinde muhilli sükûnu asayiş ufak bir hareket bile vâki olmıyacağına heyeti fehimei vükelâ tarafından kanaat buyurulan ve yahut muvafıkı reyi devletleri olursa Sivasın halini yakından reyülâyn görerek kanaatini merkezi saltanata bildirmek üzere ak-

lı başında ricali devletten haizi itimat bir zat izam kılınsın. Andan sonra kongrenin içtimaından asayişin muhtel olacağı zan ve zehabında bulunan ecanibi ikna etmek pek kolay bir iş olur. Fakat evvelemirde ricali devletin kendilerinde bu kanaat hâsıl olmak lâzım bulunduğunu tekrar ederim.

"Şu halde kongrenin içtimaı düveli mü'telifece esasen buraların işgali musammem değilse bir vesile teşkil etmemek lâzım gelir. Musammem ise ne yapılsa faydası yoktur. Şimdi de müsaadei devletinizle kongrenin inikadıua mümanaat halinde tahaddüs edecek mühim mahzurları muhakeme edelim:

26 Ağustos 335 tarihli şifre telgrafnameyle tafsilen arzettiğim veçhile içtimaa mumanaat vukuunda mukavemet görüleceği ve bundan dolayı şehrin orta yerinde silâh patlıyarak asayişin o zaman muhtel olacağı ve ecnebi işgaline kendi elimizle vesile ihzar edilmiş bulunacağı meydandadır. Alâkilettakdireyn işgal vukubulacağı mülâhazasma karşı ehvenişer olan hangisi ise ve hangi suretle işgalin baidül ihtimal olduğuna kanaat varsa o şıkı ihtiyar etmek tabiî ve zarurîdir ki vaziyeti siyasiyeye tamamen vâkıf ve mukadderatı miletten birinci derecede mesul olan heyeti celilei vükelâ dururken âcizleri tarafından bu babta arzı mütalea olunmak küstahlık olur. Binaenaleyh bu bapta bendenizi müşkül mevkiden kurtaracak emri sarihi asıfanelerine intizar etmekte hakkım derkârdır efendim.

Sivas Valisi: Reşit

Benim bu telgrafımı okuyanlar mutlaka iki fikre zahip olacaklardır:

1 — Erzurumdan ilham alarak Sivas kongresinin Istanbulu endişelendiren mahiyetini küçültmiye çalıştığım.

2 — Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının açmak

üzere bulundukları, yahut açtıkları isyan bayrağı altına girdiğim.

Halbuki her iki zehap yanlıştır. Çünkü -- benim mahcubiyetimle neticelenen — mahut makine başı muhabere ve muhaveresinden sonra Mustafa Kemal Paşadan bizzat hiçbir tebliğ almamıştım. Müşarünileyhin hazırlamak istediği ihtilâle — vali sıfatını muhafaza ederken — kat'i surette iştirake ise henüz vicdanıma kabul ettirememiştim. Fakat bu telgraftaki mülâhazalar, o gün için, Musafa Kemal Paşanın da düşünceleri sayılabilirdi. Çünkü Sivasta müşarünileyhi temsil eden miralay Ibrahim Tali Bey bana — hemen hemen her temasımızda — bu şekilde telkinler yapıyordu, Sivasta açılacak kongrenin Meclisi Mebusanın açılmasını temin etmekten ve bir de halkın kendi mukadderatına karşı âzami derecede hassas olduğunu tebarüz ettirmekten başka bir şey yapamıyacağını söylüyordu. Rasim Beyin de o sıradaki kanaati bu merkezdeydi.

Ibrahim Tali Beyin yaptığı telkinlerde ne dereceye kadar samimi olduğunu bilmiyorum. Fakat Sivas kongresinin bütün vatandaşları silâh başına çağırmak, yeryer müsellâh hareketler vücuda getirmek istemiyeceğine şüphe yoktu. Onun için bu kongrenin toplanması yüzünden asayişin bozulmıyacağına tam bir kanaat besliyordum. Sözün kısası Dahiliye Nazırına yazdıklarımda ben samimi idim. Babıâliyi ğfal etmek değil, irşat etmek istiyordum.

Acaba nazır, benim sözlerimi nasıl telâkki etti? Bu ciheti kısa telgraf aydmlattı:

Sivas Vilâyetine

C: Vilâyetçe ittihaz olunacak tedabire mukavemet edebileceklerine kail değilim. Onların bir taraftan beyanı mutavaat ve diğer taraftan nezaretin ahkâmı kanuniyeye ve siyaseti maslahata müstenit tebliğata muhalif harekâtta devama cür'et etmeleri siyaseten pek mıuzır te-

sirat ika etmektedir. Bu hale artık nihayet vermek ve hükûmetin evamirine tevfiki hareket etmek zamanı gelmiştir, belki de geçmektedir. Hükûmetin siyasetine tevfiki hareket etmek mucibi selâmet olacağını lâzım gelenlere sureti mahsusada anlatınız.

Nâzır Âdil

Bu kısa telgraf bana çok mânalı göründü. Şifreyi kendim halletmiştim. Miftahı bir yana bırakarak düşünmiye dalmıştım. Nazır, birdenbire kuvvetlenmiş ve ansızın kazandığı bu kuvvete itimat hâsıl etmiş görünüyordu, bu itimat ile de âdetâ tehditler savuruyordu. Telgraftaki "mucibi selâmet,, tabiri, yapılacak tedip ve tenkil hareketine mi işaretti?.. Yani iki aydanberi ancak biz valileri sıkıştırmaktan başka canlı bir hareket gösteremiyen Babıâli, son günlerde canlanarak ihtilâl teşebbüslerini silâhla yatıştırmak kararını mı almıştı?..

Onümdeki telgrafın her satırından böyle bir mâna çıkarıyordum, fakat gözümü Samsundan Erzuruma, Eskişehirden Trabozna kadar uzayan ufuklara çevirince Dahiliye Nazırının ya rüya gördüğüne, yahut hulya ördüğüne inanmak ıztirarmda kalıyordum. Zira yirmi üçüncü, on beşinci ve on üçüncü kolordular, Mustafa Kemal Paşanın siyasetine açıktan açığa ve âzamî mikyasta müzaharet gösteriyorlardı. Hele yirminci kolordu kumandanı Ali Fuat ve on beşinci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşalar o siyasetin milletçe iyi anlaşılması ve bütün vatan dahilinde dal budak salıp kökleşmesi için olanca kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Bunlar, bu muhterem kumandanlar daha on on beş gün evvel askeri madun makamlarla mafevk makamlar arasında şifreyle muhabere edilmesini menetmek istiyen Harbiye Nazırı Şefik Paşayı kepazeye çevirmişler ve bütün telgrafhaneleri asker kuvvetiyle işgal ederek hükûmeti merkeziyenin bu gibi emirlerini hükümsüz koyabileceklerini ispat etmişlerdi. On-

ların, kabul ve takip ettikleri hattı hareketi icabında yine silâhla müdafaa edecekleri de belli idi. Nitekim sabık ve lâhik üçüncü kolordu kumandanları Refet ve Salâhattin Beyler de — arasıra vâki olan temaslarımızla — bu hakikatı hisettirecek kelimeler sarfetmekten geri kalmıyorlardı. O halde bizim Dahiliye Nazırı şu tehditkâr telgrafı yazarken neye ve kime güveniyordu?..

Bu suali kendi kendime tevcih ederken yüreğimin sızladığını itiraf ederim. Zira Anadoludaki bütün askerî kuvvetlerin millî müdafaa cereyanına taraftar olduklarını kabul ettikten sonra Babıâlinin o cereyana karşı koymak için ancak ecnebi kuvvetlerine istinat edebileceği neticesine varmak zaruri idi ve böyle bir ihtimal ile hissen yüzleşmek vicdanıma dokunuyordu. Yine bu kısa telgrafta benim şahsıma karşı da bir iğbirar kokusu vardı. Daha dün bana itimadını, teveccühünü müjdeliyen nazır bey şimdi soğuk bir üslûp ile konuşuyordu.

Bütün bunlar beni yeni baştan heyecanlandırdığı için Adil Beye, onu hiç olmazsa hakkımda beslediği kanaati ve düşünceyi açığa vurmıya icbar edecek şekilde, bir telgraf yazdım ki sureti şudur:

Dahiliye Nezareti Celilesine

C: 23 Ağustos 335 şifreye:

Bendeniz bu meselei mühimme hakkında vatanın selâmeti noktai nazarından düşünebildiklerimi evvel ve ahır biletraf arzetmekle vazifei vicdaniyemi ifa eyledim. Bidayeten şahsıma beyanı itimat buyurulduğu halde bu defa kongrenin inikadına mâni olmak üzere vilâyetçe ittihaz olunacak tedabire mukavemet edileceğine kail olmadıkları işar buyuruluyor. Şu halde vaziyeti âcizanem bundan iki gün evvelki hale nazaran büsbütün müşkülleşiyor. Şahsî endişe ile mütehassis olmadığım için efendimizden pek ziyade rica ederim ki, bu iş emri vâki halini almadan ve daha vakit müsait iken hemen bugün meclisi

hassı vükelâca arîz ve âmik düşünülerek bir kararı kat'îye iktiran ettirilsin ve tehlike gözönünde iken içtihat ve kanaatim bilâfında - binnetice vatana muzir - bir hareketa sevkedilmekten ise bu babta katiyyen mesuliyet kabul edemiyeceğimden 20 ağustos 335 tarihli şifre telgrafnamei âcizanemin son fıkraları güzelce mütalea buyurularak hakkımda tayini muamele buyurulsun. Son söz olarak bunu arz ile yarın behemehal emri cevabiye intizar eylerim efendim.

23 Ağustos 335

Sivas Valisi: Reşit

Ertesi günü âdetâ iple çekiyordum ve o gün mutlaka sarih bir cevap alacağımı umuyordum. Çünkü Dahiliye Nazırı böyle bir vaziyette bana: Ya "kal!„ ya "git!„ demek mecburiyetindeydi. Ben - ne yalan söyliyeyim - maişetçe sıkıntıya ve Mütareke devresinin İstanbulda vücuda getirdiği çeşit çeşit sahneleri seyretmek felâketine uğramamak için azlolunmak istemiyordum. Fakat Sivas kongresinin açılmasına mümanaat etmek gibi bir vazifeyi kabul etmekten de - idrâkimin ve vicdanımın bütün kuvvetile - çekiniyordum. Böyle bir vazifeyi yüklenmekten ise azlolunmayı tercih etmekte zerre kadar tereddüt edemezdim.

İşte bu düşünce ve duygu ile bir gün, iki gün bekledim. Cevap alamadım. Acaba Nazır Bey sözlerimin "lisanı resmi„ ye, ayni zamanda «mizacı nezaretpenahi» ye uygun olmadığını görerek kızmış ve bana - zamanında bir darbe indirmek kararile - cevap vermekten fariğ mi olmuştu. Yazdıklarımı gözden geçirdikçe adamcağızı haklı görmekten de geri kalamıyordum. Bir nazıra, hem de kendini mesul edecek meclisi mebusanı bile bulunmayan bir nazıra iradesi ihtilâl ihtimallerile sarsılmış hâmisiz ve istinatgâhsız bir valinin uluorta ihtarlarda bulunması, meclisi vükelânın - kendi düşüncelerini esas tutarak mü-

zakerede bulunmak üzere - içtimaını istemesi elbette kolay kolay hazmolunur cüretlerden değildi.

O halde ben cevaba değil, azlime intizar etmeli idim. Istanbulun sükûtu devam edince bu şıkkı kabul etmek ıztırarında kaldım ve kendimi azledilmiş sayarak hâdiseleri daha soğukkanlılıkla takibe başladım.

Işte bu sırada ve 26 ağustos tarihinde posta ve telgraf başmüdürü Lûtfi Bey bana şu telgraf suretini verdi:

Sivasta Evliya Efendi vasıtasiyle Müftü, Emîr Paşa, Zihni Efendi Hazeratına Eşraf ve Mütehayyizanı Kirama

Sivaslılar makamı muallâyı hilâfet ve saltanata fartı sadakat ve ubudiyetle mütehassis ve hükûmeti seniyenin evamiri madeletkârânesine her veçhile emin ve münkat bir kütlei sadıka olduklarını ve bu lâyetezelzel arzıyu umumiye muhalefet edecek en küçük bir teşebbüsü def ve imhaya bütün mevcudiyetimizle müttehit ve müheyya olduğumuzu tazimatı umumiye ile maan ulema, meşayih, eşraf ve esnaf müttehit oldukları halde süddei seniyei mülükâneye, sadarete, meşihati ulyaya, Dahiliye Nezaretine bilâ tehir serian arz ve iblâğını hürmeti mahsusama vesile ittihaz eyler ve makine başında cevabınıza intizar eylerim.

Osman Paşa Zade
Halit

İlkin gözlerime inanamıyacağım geldi. Çünkü Hürriyet ve Itilâf fırkasının Sıvas merkezi reisliğini yaparken başına - aklı başında olmak ve haysiyet sahibi bulunmak şartile - üç kişi dahi toplayamıyan ve Erzurum kongresinin - Babıâli tarafından şiddetle ileri sürülen mümanaat arzularına rağmen - açılması, Sivasta da, bir ikinci kongrenin açılmasına karar verilerek açıkça hazırlıklara girişilmesi üzerine selâmeti İstanbula savuşmakta bulan Os-

man Paşa zade. daha doğrusu Ellez zade Halit Beyin Sivas halkı ile makamı saltanat arasında güya bir sui tefehhüm varmış ta onu izaleye çalışıyormuş gibi görünerek böyle bir telgraf çekmesi büyük bir küstahlıktı. Sivasta onun sözünü dinliyen tek bir adam bile yoktu ki telgrafla yaptığı tavsiyeye uyanlar bulunsun. Bu itibar ile Halit Beyin yaptığı küstahlık nihayet gülünç olabilirdi. Lâkin onun makine başında cevap beklediğini söylemek suretile hissettirdiği vaziyet mühimdi.

Demek ki Babıâli veya saray, bir maceraperestin yüksekten atıp tutmalarına kıymet vermiş ve onun vasıtasile Sivas halkından sadakat taahhüdü almayı kâr sayıyordu.

İşte bu nokta dikkatimi celbetti ve yüreğimi sızlattı. Gerçi denize düşenin köpüğe sarılmasını mazur görmek lâzımdır. Fakat ne saray ve Babıâli — dahili hâdiselerin o sıradaki mahiyeti itibariyle — denize düşmüş vaziyetteydi, ne de Halit Beyin, hattâ bir köpük kadar içtimaî kıymeti vardı. Öyleyken, ona el uzatılması ve onun delâletiyle Sivaslıların kongre aleyhine tahrikine yeltenilmesi, İstanbul ricalinin son derece sersemleştiklerini ve ayni zamanda halkın hakiki vaziyetini anlamaktan çok uzak bulunduklarını gösteriyordu.

İşte bu hal yüreğimi sızlattığından, halk üzerinde hiçbir tesir yapmıyacağını kuvetle tahmin ettiğim şu telgraf ile sıkı bir surette alâkalandım. Ilkin müftü Abdürrauf Efendiyi çağırarak, fikrini sordum. Ilimle hiçbir münasebeti olmıyan, lâkin çok temiz ve çok namuslu bir insan olan müftünün telgraftan henüz haberi yokmuş. Yanımdaki sureti çıkarıp, kendisine okudum:

— Ne dersiniz, dedim, böyle bir telgraf yazmak şimdi doğru olur mu?

Hemen cevap verdi:

— Halit Bey Hürriyet ve Itilâf reisi değil mi, nal kadar mühür taşımıyor mu, istediği şeyi kendi yazsın, ken-

di mühürlesin, kendi eliyle de götürüp şuraya buraya versin. Ben onun sözüyle sigaramın külünü bile silkmem.

Emir Paşa, o sırada Sivasa gelerek Çerkes Ziya Beyin evini işgal etmiş olan sabık valilerden Bekir Sami Beyle gece gündüz beraberdi ve ondan ilhamlar alıyordu. Davetim üzerine yanıma gelip te, Halit Beyin telgrafı meselesi için görüşmek istediğimi anlayınca geniş geniş gülümsedi..

— Karganın, dedi, klavuzluğunu kabul edecek adamlardan değilim. Çünkü burnumun temiz kalmasını isterim.

Mütalealarını öğrenmeyi faydalı gördüğüm eşrafın hepsi Halit Beyin telgrafına karşı alâkasız kalacaklarını söylediklerinden içim rahatlandı. Çünkü vali sıfatiyle mukadderatına pek yakından alâkalandığım Sivasın — şehir veya vilâyet olarak — padişaha, hükûmeti merkeziyeye asi tanıtılmasını ve sadakat taahhüdü vermeğe zorlanmasını yakışıksız buluyorum. Hele bu taahhüdün kongre teşebbüsünü halkın hamlelerile baltalatmak düşüncesine kuvvet vereceğini düşündükçe, gerçekten üzülüyordum. Kimsenin hattâ Halit Beyin akrabasından bile tek bir şahsın bu teklife kıymet vermemesi o üzüntüyü giderdi.

Fakat yeni bir üzüntü daha mukadderimiş. Bunu da 28 ağustosta gelen postanın getirdiği İstanbul gazeteleri getirdi. Çünkü bunlar — halefimin kim olduğunu tasrih etmemekle beraber — hasbelicap azlolunduğumu haber veriyorlardı.

Psikoloğ değilim, ruhiyat ile ömrümde bir iki saat olsun uğraşmadım. Lâkin İstanbul gazetelerinde azlimi okuyunca, yüreğime yayılan inşirahtan, bütün benliğimi saran şetaretten anladım ki, vukuundan korkulan şeylerin tahakkuku bazan elem değil, haz veriyormuş. Bu, belki ruhi bir muammadır. Belki tahlili güç bir batini halettir, belki bir sinir sırrıdır. Fakat bir hakikattir. Söyledi-

ğim veçhile o hakikati kendi benliğimde bütün vuzuhiyle sezdim.

Evet, öyle oldu. İstanbul hükûmetinin beni azletmesi ihtimalini aylardanberi kafamdan atamıyordum, son derece üzülüyordum. Zira böyle bir vâkıâdan her suretle zarar ve ıstırap görecektim. Malım yoktu, mülküm yoktu. Yıllardanberi devlet işlerinde bulunduğum, muhtelif vilâyetlerde valilik ve bir müddet te mebusluk yapmış olduğum halde, henüz başımı sokacak bir kulübeye, ve o kulübeyi bana temin edecek paraya malik değildim.

Tekaüt müddetimi doldurup, doldurmadığımı da — divanı muhasebat tarafından kabule lâyık bir sıhhatle — hesap etmemiştim. Lâkin öyle bir hakka sahip olmaklığımın hayat noktasından bir kıymeti yoktu. Çünkü bir valiye ancak elli lira tekaüt maaşı tahsis olunabiliyordu. Bir altınım, on, on beş kâğıt lira ile ancak tedarik olunabildiği bir devirde o maaş ile seddi ramak etmek bile güçtü.

İşte bu nokta beni telâş içinde, endişe içinde yaşatıyordu. Dahiliye nezaretine, o nezaretin anlamamakta ısrar ettiği vatani ve milli hakikatleri, lüzumu kadar sert ve sarih bir lisanla anlatamayışım da, ayni sebepten neşet ediyordu. Sözün kısası azlolunmamak için hislerimden, düşüncelerimden, kanaatlerimden hayli fedâkârlık yapıyordum.

Şimdi korktuğum başıma gelmişti. Lâkin o telâşlar, o endişeler de yüreğimden silinip gitmişti. Artık içimde ne elem vardı, ne korku. İstikbale sükûn ile bakıyordum. Maişet kaygusuna yüreğimde yer vermiyordum.

Yalnız Dahiliye nezaretine karşı - gittikçe çoğalan - bir hiddet duyuyordum. O nezaret, idare mesleğinde en yüksek bir mertebeye varmış, namus itibariyle lekelenmemiş, vazifede kusuru görülmemiş bir adamı böyle uluorta nasıl azledebilirdi?.. Valiler bir yana dursun, en basit bir kâtibin bile kanun dairesinde yapılmış bir tah-

kikat ile suçu sabit olmadan azli nice mümkün olur?.. Bir memur olmak haysiyetile yine kanunî hakları bulunan kâtipleri de bir tarafa bırakalım: Yıllarca bir kapıda çalışmış ve hiçbir kusuru, günahı görülmemiş bir uşağın bile durup dururken atılması, kovulması nasıl caiz olabilirdi?

Biz, Abdülhamit idaresine bu gibi sefil hareketlerden dolayı isyan etmiştik, Meşrutiyeti yine bu gibi kanunsuzlukları önlemek için ilân etmiş ve ettirmiştik. Uğradığım haksızlık bu itibarla bilhassa gücüme gidiyordu, beni sinirlendiriyordu. Lâkin biraz düşününce sinirlenmemin, heyecanlanmanın, hiddete kapılmanın bir faydası olamıyacağını anlıyordum. Nazırı kime şikâyet edecektim? Sadrazama mı?.. Azlim hakkındaki kararnamenin başında o devletlinin de imzası vardı. Yahut bulunmak lâzımdı. Meclisi Mebusana mı gidecektim?.. O sırada meclis mefsuh idi ve açık ta bulunsa bir nazırı bir vali azlettiğinden dolayı Osmanlı meclislerinde itham ettirmek aya merdiven kurmak kadar güçtü.

Onun için fazla üzülmedim, soğukkanlılığımı elde etmek yolunu buldum. Yalnız merakımı gidermek mümkün olmadı. Nazır Beyefendinin azlime ait kararnameyi Meclisi Vükelâya imza ettirirken bir takım esbabı mucibe ileri sürdüğüne şüphe yoktu. Şimdi o sebepleri merak ediyordum. Çünkü nazırın Sivas kongresini ileri sürmüş ve beni de bu gongreye taraftar göstermiş olmasını tabii buluyordum, eğer öyle ise benim hükûmeti merkeziye ile heyeti temsiliye (yani ihtilâlciler heyeti) arasında bocalamaktan vazgeçip ikinci tarafa, milleti temsil etmek iddiası da bulunan zümreye katılmaklığım da tabii olacaktı.

Bu mülâhaza ile kalemi elime aldım, şu şifre telgrafı yazdım:

Dahiliye Nezareti Celilesine

İnfisalimi gazetelerde okudum, İstanbuldan da bu

haberi teyit eden telgraflar aldım. Mazuliyeti şayi olan bir valinin böyle buhranlı bir zamanda iş başında bulunması bilvücuh caiz olamıyacağından Sivası hemen terketmek üzere asilin vüruduna kadar kime tevdii vekâlet etmekliğini tensip ediliyorsa emir ve iş'ar buyurulmasını istirham ederim.

28 Ağustos 335

Reşit

Belki kendim de farkında olmaksızın, yazıda, pek mânalı bir cümle kullanmışım ve azlimin sıhhati halinde Sivasta kalmıyacağımı söylemişim. Pek bedihi ki bu cümle azil cezasına uğramaklığıma rağmen ihtilâlcilere katılmıyacağım, mânasını ifade eder. Kalemimden böyle bir söz neden çıkmıştı?.. Bunu telgrafı yolladıktan sonra çok düşündüm ve şu neticeye vardım: Azlim haberi yalansa nazırı öyle bir karar ittihazı düşüncesinden biraz daha uzaklaştırmış olmak kaygusu!..

Gülünç bir kaygu bu. Fakat memur zihniyeti — tecrübeli bir vali kafasından da — kolay kolay süzülüp gitmiyor!..

Her neyse, sadede gelelim: Dahiliye Nazırının azlimi teyit mi, tekzip mi edeceğini pek kestirememekle beraber birinci şıkkı daha muhtemel görüyordum, çünkü nazıra karşı ağır lisan kullandığımı biliyordum. Fakat onun azlim için ne gibi sebepler göstereceğini merak etmekten de geri kalamıyordum. Uzun bir geceyi bu merak ile âdetâ uykusuz geçirdim ve ertesi gün — ikindi üstü — şu cevabı aldım:

Sivas Vilâyetine

C: 28. Ağustos 335. Gazete rivayetlerinin derecei sıhhati hakkında izahat itasına hacet yoktur. Tebliğatı vâkıa

dairesinde ifayı vazifeye ihtimam buyurulması müte-mennadır.

29 Ağustos 335

Nâzır : Âdil

Fazla sevinmediğimi söylemekten çekindim. Hattâ hiç sevinmediğimi söyliyebilirim. Çünkü valilikten — o buhranlı devirde — ayrılmak birçok sıkıntılara mahkûm olmak demekti. Lâkin o ayrılış, Osmanlı tarihinde eşi olmıyan ihtilâl teşebbüsüne uzak kalmayı da temin edecek-ği için — idare âmirliği noktasından — belki nimet idi. Dahiliye Nezaretinin beni yerimde bırakmasiyle vaziyetim — fikren de, hissen de — yine çapraşıklaşıyordu.

Nazırın telgrafnamesindeki bir cümle de sinirlerimi yeni baştan oynatmıştı. Adamcağız, gazete rivayetlerini toptan yalanlarken "tebligatı vâkıa dairesinde vazifeye devam etmekliğimi. tavsiye ediyordu ki bu (vâki tebli-gat), Sivas kongresini tarümar ve o kongreye iştirak e-decek kimseleri mahpese ilka ettirmek istiyen fasit bir emeli ifade etmekte idi.

Babıâli ile ve o binada temsil olunan hükûmeti mer-keziye ile bu mevzu üzerinde fikir birliği yapmaklığıma imkân yoktu. Eski münakaşaları — kongrenin açılmak üzere bulunduğu bir günde — tazelemek ise mânasızdı. Bu sebeple nazır beye teşekkür dahi etmedim, aldığım cevabı hususi dosyama koyup sustum.

Şimdi bütün dikkatim Erzurumdan Sivasa doğru ha-reket etmiş olan Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının konak yerlerini hayalen takip etmeğe inhisar etmişti. Ö-teden beriden Sivasa gelmiş olan murahhaslarla da meş-gul olmaktan geri kalmıyordum.

Bu sırada garip bir hâdise vukua geldi ve kongreye iştirak etmek üzere Sivasa gelmiş olan murahhaslardan biri ortadan kayboldu. İlk bakışta, bir zabıta vakasına benziyen bu gaybubet, hakikatte tamamiyle siyasi idi.

Çünkü murahhas efendi, kongrede bulunmak kararıyle ve halkından bulunduğu livadan bir itimatnameyi hâmil olarak Sivasa geldiği halde kongrede bulunmaktan korkarak ansızın savuşmuş bulunuyordu.

Korkunun yürekten yüreğe geçtiği muhakkaktır. Fakat vehmin sirayet etmediğini bu hâdise münasebetiyle anladım. Çünkü o da sari olsaydı, muhtelif yerlerden Sivasa gelmiş ve Erzurumdan yola çıkan zevatı beklemekte bulunmuş olan diğer murahhasların dahi birer birer savuşmaları lâzım gelirdi. Dahiliye nazırı başta olmak üzere, hükûmeti merkeziye ricalini sevinç delisi edecek böyle bir vâkıa — Allaha şükür — vukua gelmedi ve firari murahhasın bu hareketi ancak bir istihza mevzuu olabildi.

Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının Sivasa yaklaşmış bulunduklarının anlaşılması da bir murahhasın vehme kapılıp, deruhte ettiği vazifeyi yapmaktan feragat etmesindeki garabeti Sivas muhitine unutturmuştu. Herkes — muhtelif sebeplerle — misafirlerin gelmesini bekliyordu, heyecan geçirip duruyordu.

Muhtelif sebeplerle, dedim. Çünkü Mustafa Kemal Paşa — rütbesini, padişah yaverliğini ve hattâ askerliğini feda etmek ve sonu meçhul, muazzam bir macerayа atılmak yüzünden — büyük bir kıymet kazanmıştı ve bütün Anadolu halkının ağzında gezen şereflî bir isim olmuştu. Onun ne yapmak ve yaptırmak istediğini — bütün vuzuhiyle — anlıyan belki tek kimse yoktu. Lâkin herkes onun iyi şeyler düşündüğüne iyi şeyler başaracağına mutlak bir iman besliyordu. Kongre, belki o bilinmiyen, fakat iyiliğine kanaat beslenen, işlerin mahiyetini açığa koyacaktı ve işte bu ihtimal yürekleri tehyiç ediyordu.

Hükûmeti merkeziyenin Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını hapsetmek isteyip te, muvaffak olamaması ve hapse mahkûm olan bu zevatın ellerini, kollarını sallıya-

rak. bir vilâyet merkezinde ikinci bir kongre açmıya kalkışmaları da halkın merakını tahrik eden bir âmildi. Çünkü halk, Babıâlinin bu aleni meydan okumaya karşı nasıl bir vaziyet alacağını da görmek için sabırsızlanıyordu.

Kolordu kumandanı, Miralay İbrahim Tali Bey, sabık mebus Rasim Bey, müftü Abdürrauf Efendi, Emir Paşa gibi zevat, bu arada bilhassa meşgul görünüyorlardı. Bunlardan bir kısmı kongre heyetinin emniyet altında çalışmasını temin için son hazırlıkları yapmakla uğraşıyorlardı. Müftü Efendi, Erzurum yolcularına parlak bir istikbal merasimi yapmak vazifesini almıştı, cübbesinin eteklerini toplıyarak ev ev, dükkân dükkân dolaşıyordu. Emir Paşa, kongre heyetinin kendi şahsı hakkında hürmetkâr bir fikir edinmesi için neler yapmak lâzım geldiğini tasarlamakla oyalanıyordu. Çünkü o, Sivasta bir varlık olarak tanılmak kaygusundan başka bir şey düşünmezdi. Şimdi de bu kongreye bu kaygusunu okşatmak istiyordu.

Eski üçüncü kolordu kumandanı olup, Mustafa Kemal Paşanın en yakın arkadaşlarından biri bulunan Miralay Refet Bey, kongreye ait hazırlıkları takip ile meşgul olup dururken ansızın Sivastan ayrılmıştı. Ben bu gidişi Erzurumdan verilen bir emrin neticesi zannetmiştim. Sonradan anladım ki, Refet Bey kendiliğinden Sivası terketmiştir. Fakat müşarünileyhin Sivastan uzaklaşmasına mukabil Sivasa gelenlerin sayısı hayliyi buldu ve bunların içinde 20 inci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşanın pederi İsmail Fazıl Paşa, elçilerden Rüstem Bey, erkânıharp miralayı Kara Vasıf Bey gibi zevat bilhassa dikkati celbediyordu. Eski İttihat ve Terakki muhabbaslarından Hüsrev Sami ve Memleket gazetesi sahibi İsmail Hâmi Beyler de kongreye iştirak edecek zevat arasında bulunuyorlardı.

Sıvas yalnız bunları değil, Mister Bravn isimli bir Amerikalı Gazeteciyi de sinesinde misafir etmiş bulunuyordu. Yine Amerikalı General Harburd'un riyasetinde

bulunan bir heyetin o günlerde Sivasa geleceği ise rivayet olunup durmakta idi.

İşte böyle bir sırada son haber geldi ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının 2 eylûl 335 tarihinde Sivasa muvasalat edecekleri anlaşıldı.

Hatıralarımı yazarken tamamile samimi olmak istiyorum. Onun için arzediyorum: Erzurum yolcularının, vali sıfatile başında bulunduğum vilâyetin merkezine girecek üzere bulunduklarını öğrenir öğrenmez bende yine bir ruhi tereddüt, batıni bir telâş başladı. Onlara karşı nasıl bir vaziyet alacaktım? Gerçi Dahiliye Nezaretine karşı çektiğim telgraflarda kongrenin asayişi ihlâl etmesine meydan vermiyeceğimi taahhüt etmiştim. Bu kongrenin devlet siyasetine muhalif işler görmesine ve teşebbüsler yapmasına mümanaat edebileceğimi de - aşağı yukarı - hissettiren bir taahhüt idi.

Fakat hakikatte ben neydim, nasıl bir kuvvete malik-tim, kongrecilere karşı nasıl bir vaziyetteydim? İşte şimdi buralarını teemmül ederek endişeleniyordum. Çünkü Mustafa Kemal Paşa ile aşinalığım varsa da müşarünileyhin samimi dostlarından biri olmak şerefini kazanmış değildim. Öyle de olsam Paşanın maksatları ve düşünceleri üzerine müessir olamazdım. Zira o, dostlukla işi tamamile ayrı tutan bir şahsiyetti. Erzuruma giderken kendisile vukua gelen kısa temas sırasında bu hakikati anlamıştım ve Mustafa Kemal Paşanın dostluğu kantarla, alış verişi miskalla tartan çok ciddi, çok derin görüşlü bir insan olduğuna iman getirmiştim.

Onun arkadaşlarını da kısmen tanıyor, kısmen tanımıyordum ve hiç birisile senli, benli vaziyette bulunmıyordum. Şu halde kongre müzakerelerini - eğer celseleri gizli yaparlarsa - yakından takip etmek ve öğrenmek imkânı bile benim için yoktu. Kudreti bu kadar mahdut olan bir adamın kongreden çıkacak kararları devlet siyasetine göre tadil ve tanzim etmesi elbette kabil olamazdı.

Fakat kongre harıl harıl çalışırken benim kayıtsız duruşum da mümkün olamıyacaktı. Zira kongreden hükûmeti merkeziyeyi sıkıştıracak kararlar çıkması ve halkın da bu kararlar mucibince harekete geçirilmesi muhtemeldi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa İzmir işgalini protesto ettirmek için mitingler yaptırmak suretiyle kendi düşüncelerine halkı da teşrik etmek usulünü daha Havzada bulunurken tatbike başlamıştı. Şimdi siyasi vaziyet Osmanlı imparatorluğu aleyhine aydınlanmış ve hükûmeti merkeziyenin acizi de o nisbette tebarüz etmiş olduğundan paşanın halkı bir kat daha tenvir veya tahrik edeceğine şüphe edilemezdi.

Maslahat ta bu gibi hareketleri zarurileştiriyordu. Çünkü milli cereyan adı verilen şu hazırlıklardan müsbet bir netice çıkarmak için bir şeyler yapılmak gerekti. O "bir şeyleri„ ise kongre düşünecek, kongre tesbit edecek ve kongre halka bildirecekti. Halbuki bu şeylerin hükûmeti merkeziyeye hoş gelmiyeceği tabii idi.

Kafamda bu mevzu dal budak salarken ve milli cereyanı kuracak bir kongre önünde o cereyanı suç sayan bir hükûmetin memuru sıfatile vaziyetimin pek garip olduğunu düşünürken öbür düşüncelerimden daha müstacel bir mevzu zihnimde açılıverdi: Kongreye gelecekleri karşılamak meselesi!..

Evet Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını karşılamak üzere Sivasta — İbrahim Tali ve Rasim Beylerin delâletile — büyük hazırlıklar yapılıyordu. Ben de bu merasime iştirak edecek miydim, etmiyecek miydim?

Sürüden ayrılmak hem umumun dikkatini celp, hem de paşanın, arkadaşlarının emniyetlerini benden selbedebilirdi! Sürüye katılmak ise hükûmeti merkeziyenin kongre hakkındaki telâkkisine açıktan açığa muhalefet etmek olurdu.

İşte uzun bir saatimi de bu mesele işgal etti, kalbim ve vicdanım ıstıraptan adeta ter içinde kalıp bunaldı.

Hislerim kongreye gelecek zevatı güle güle karşılamayı iltizam, şuurum ise hükûmeti merkeziye ile bu kadar açık surette muhalefete geçmek hususunda beni ibram ediyordu. Nihayet şu kararı aldım: Vali sıfatile bu istikbal merasimine iştirak ettiğim takdirde Babıâliyi güceندirmiş olacağıma göre istikbale çıkacak halk arasında görünmemek. Lâkin Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları gibi hayatlarını vatanın hayrına ve selâmetine vakfetmiş büyük ruhlu insanları karşılamamak gibi bir küçüklüğün ebedî azabından ve hicabından kurtulmak için de istikbale çıkmak!

Yani istikbale hem çıkmıyacak, hem çıkacaktım? Bu garip işi nasıl yaptığımı da arzedeyim: 2 eylül 335 günü Sivasta ne kadar at ve araba varsa halkı Erzincan yolu istikametine doğru götürür ve at bulamıyan, araba tedarik edemiyenler de yaya olarak o istikamete dökülürken ben kükûmet konağından ayrılmadım. Ahalinin bu sevinçli akışını penceremde uzun uzun seyre daldım. Fakat gözlerim dolu dolu oluyor, kalbim de heyecan içinde bulunuyordu. Vaktâ ki, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyin ve arkadaşlarının şehre girdikleri haberi geldi. Ben de hükûmet konağından çıktım, yavaş yavaş - onların âramgâhı olacak daireye, liseye doğru yürümiye başladım.

Adımlarımı o suretle tanzim etmiştim ki, Paşanın otomobili lise önünde dururken ben de müşarünileyhi selâmlamakla şerefleniyordum. Fakat benim sürüden ayrılmaklığıma rağmen sürüye dahil imişim gibi görünmiye özenişim - bilhassa - Mustafa Kemal Paşanın gözünden kaçmamış. Bunu birkaç gün sonra Erzurumlu sabık mebus Raif Efendiden öğrendim. Bu zat Mustafa Kemal Paşanın lise önünde selâmımı iade ettikten sonra kendisine döndüğümü ve yavaşça "diplomat vali, şehir dışına gelmiyor, büsbütün görünmemeği de hoş bulmuyor, bizi burada karşılıyor,, dediğini söylemişti.

Beni pek müteessif eden bu sözlere karşı nefsimi müdafaa etmedim. Çünkü hâdiselerin beni müdafaa edeceğine, yani millet ve vatan için çalışanlara bütün benliğimle bağlı olduğumun kolaylıkla sabit olacağına imanım vardı. Nitekim üç beş gün sonra Mustafa Kemal Paşa da, arkadaşları da beni milli cereyanın en samimi bir hizmetkârı olarak kabul ettiler ve bana aralarında yer verdiler.

Ben bu istikbal günü Mustafa Kemal Paşanın Rasim Beye kuvvetli bir söz söylediğini duydum. Rasim Bey, şehirden hayli uzak mesafede misafirleri karşılamıştı. Paşa, derin bir itimada lâyık gördüğü bu değerli Sivaslıyı görür görmez, mahut Mösyö Brüno maslahatı dolayısiyle ve benimle beraber çekmiş olduğu telgrafa telmih ederek şu sözleri söylemiş:

— Rasim Bey, gençler için vatanî işlerde ölmek mevzuubahis olabilir. Lâkin korkmak asla!

O maslahatta korkaklık gösterenin kendisi değil, belki ben olduğumu Rasim Bey cevaben söyledi mi, bilmiyorum. Fakat ben orada hazır olsaydım, Sivasın işgal edileceğini söyliyen Fransız binbaşısının bu tebliğinden korktuğumu, çünkü bir işgalin milleti Mustafa Kemal Paşadan ayırması mümkün olduğuna göre korkmakta haklı bulunduğumu söylerdim.

Her ne ise, sadede döneyim: Mustafa Kemal Paşa ile arakdaşlarını lise kapısında selâmladıktan sonra evime döndüm. Zaten vakit geçti. Misafirleri rahatsız etmek doğru değildi. Lâkin evde de rahat değildim. Zira nerede görülürlerse hemen yakalanıp hapsedilmeleri ve mahfuzen (!) İstanbula gönderilmeleri — belki on kere — emredilmiş olan bu zevatın alkışlar içinde Sivasa girdiklerini tarafımdan dahi selâmlandıklarını Dahiliye Nezaretine bildirmek lâzımdı.

Bunu nasıl bir lisanla yapacaktım? Uzun düşüncelerden sonra — fakat ertesi gün — şu telgrafı yazdım:

Dahiliye Nezareti Celilesine

Vilâyatı şarkiye müdafaai hukuku milliye Erzurum kongresinin heyeti temsiliyesile Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyin dün akşam geç vakit istikballerine şitap eden sunufu muhtelifei ahaliden mürekkep bir cemmi gafirin alkışları arasında Sivasa muvasalatla yarın inikadı takarrür eden kongrenin içtimaında hazır bulunacaklar. berayı malûmat arzolunur.

3 Eylûl 335

Sivas Valisi
Reşit

Görülüyor ya, memur zihniyeti kaleminden ayrılamıyor M. Kemal Pş. ile arkadaşlarının Sivasa geldiklerini ve kongrenin açılmak üzere bulunduklarını haber verirken bu zevatın Erzurumda açılan bir kongrenin heyeti temsiliyesi olduklarını hatırlatmaktan, yani yapılacak işin yapılmış bir işi tamamlamaktan ibaret olduğunu söylemekten kendimi alamadığım gibi, onların halk tarafından alkışlarla karşılandığını tasrih etmekle de milletin bu kongrelere ve kongrecilere müzahir bulunduğunu ihtar etmekten de nefsimi menedememişim. Bu sözler tamamile hakikate uygun ise de benim Dahiliye Nazırına doğruyu ihtardan ziyade muhtemel mesuliyetleri önlemek için böyle bir lisan kullandığıma şüphe yoktur. Çünkü o nazırın elinden gelse beni de mahpese sokacağına kanaatim vardı. Zamanı gelince onun tevcih edeceği darbelere şimdiden siper hazırlamak lâzım idi.

Kongre, 4 eylûle rastlıyan perşembe günü açıldı. O günün sabahı Emir Paşadan nakil suretile kulağıma fısıldanan bir habere göre Bekir Sami Beyin evinde Rauf, Kara Vasıf, İsmail Hâmi Beylerle daha birkaç kişi toplanarak Mustafa Kemal Paşanın kongre reisliğine seçilmemesini kararlaştırmışlar imiş. Ne yalan söyliyeyim, bu haberden müteessir oldum. Zira mukadderatı kara kara bu-

lutlarla örtülü olan vatana bir şafak, bir halâs feeri getirmek için toplanan bu heyetin daha işe başlamadan "sen ve ben,, davasına kapılmaları hazin bir şeydi. Bereket versin, bu haber müsbet bir netice ile tahakkuk etmedi. Mustafa Kemal Paşa 25 azadan terekküp eden kongre heyeti tarafından üç muhalif reye karşı yirmi iki rey ile reis seçildi ve bu suretle vatani bir teeşkkülün ilk doğum gününde yüz göstermesi muhtemel nifak mikropları ortadan kaldırılmış oldu.

Kongre müzakerelerini burada yazmak benim için mümkün değildir. Çünkü o müzakerelere iştirak etmedim. Fakat her gün muntazaman bana verilen malûmata göre müzakere mevzuları arasında en çok münakaşa edilen ve aza arasındaki fikir ihtilâfını en ziyade tebarüz ettiren cihet, manda meselesi olmuştur.

Manda; Umumi Harpten sonra siyasi bir maske olarak dillere düşmüş kelimelerdendi. Bu kelimenin vazıh olmak şartile nasıl bir mana ifade ettiği bugün bile (şu satırların yazıldığı tarihte ki on iki yıl olmuştur) anlaşılmamıştır. Evvelce fransızca bilenlerimiz Mandat'yı valilik manasına kullanırlardı, halkımız da Manda de Poste tâbirini, tüccar takımı ise Manda Telegraphique sözünü bilirlerdi. Lâkin hukuku düvel âlimlerimiz dahi, devlet şekilleri arasında bir Mandat tarzı bulunduğunu duymuş ve öğrenmiş değillerdi. Onlarca ve herkesçe devlet ya müstakil, ya mahmi olurdu. Eski devirlerde mahmiliğin bir çeşidi daha vardı ki, ona Protectorat denilliyordu.

Manda bunların hiçbirine benzemiyen bir devlet şekli olup Büyük Harp sonunda Pariste toplanan diplomatlar tarafından icat edilmişti. Onların tefsirine göre, manda, henüz istiklâle lâyık olmıyan milletlere o liyakati iktisap edinciye kadar kuvvetli bir devletin muzaheret, yahut vesayet etmesine deniyordu. İngilizler Irak ve Filistin topraklarını, Fransızlar Suriyeyi, Japonlar bir takım

Alman müstemlekelerini işte bu tabirin himayesine sığınarak işgal ve idare ediyorlardı.

Çok garip veya hazin bir hal olmak üzere Sivas kongresinde de manda meselesi ehemmiyetle ve hayrete lâyık bir hararetle münakaşa mevzuu tşkil ediyordu.

Bu, nasıl, bir kanaat veya dalâletten ileri geliyordu? İşaret ettiğim veçhile ben, münakaşaların içinde bulunmadığımdan kat'i bir hüküm veremem. O sebeple yalnız işittiklerimi bahis ile iktifa edeceğim: Kongrede manda meselesini münakaşa mevzuu yapanlar üç kişidir:

İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Bey, Hâmi Bey. Fakat Bekir Sami Beye de, İsmail Fazıl Paşaya da bu fikri telkin veya bu fikir üzerinde ısrar lüzumunu tavsiye eden Hâmi Bey olup kongrede mevzuun aşk ile, şevk ile müdafaasını derinhte eden de yine o olmuştur. Rauf Bey ile — o sırada yine ansızın Sivasa gelmiş ve kongre müzakerelerine iştirak etmiş olan — Refet ve Kara Vasıf Beyler de mandayı hararetle müdafaa ediyorlarmış.

Başta Rasim Bey olmak üzere temas ettiğim kongreci zevattan hiçbirini mandaya taraftar bulmadım. Böyle bir manasızlığı tervice kalkışanlar da yanlış yola sapmış ve kongre azasının ekseriyetini bu kötü düşünceye teşrik edemiyeceklerini anlamış olacaklar ki ortaya attıkları teklifleri — iki üç gün süren dedikodulu bir münakaşadan sonra — geri almak mecburiyetini duymuşlardır.

Fakat kulaktan kulağa intikal eden dedikodular, kolay kolay kesilmedi ve Türk yurdunu manda altına sokmak istiyen zevatın adları Sivasta mandacı kaldı. Bunlardan biri şehir içinde dolaşırken kaziyeden haberdar olanlar kendisini birbirlerine gösteriyorlar ve "mandacı geçiyor„ diye güldüşüyorlardı.

İşte kongre böyle acaip bir zihniyetin mânasızlığını da tesbit ettikten sonra çalışmasına nihayet verdi, yerini heyeti temsiliyeye terkederek dağılma kararını aldı. Mesut bir sulh takarrür edinciye kadar, yani yurdun selâmeti

ve milletin istiklâli tahakkuk edinciye değin bu heyeti temsiliye faaliyette kalacak ve vatandaşları uyanık tutmak, her tehlikeye karşı ayaklandırmak için lâzım gelen tedbirleri alacaktı. Ayni zamanda meclisi mebusanın açılmasını da temin edecekti.

Fakat kongrenin dağılması kararlaştırılırken ortaya bir mesele çıktı. Daha doğrusu Mustafa Kemal Paşa, birkaç gündenberi gizlice takip etmekte olduğu bir suikast hâdisesini ortaya çıkardı. Bu hâdise, İstanbul hükûmetinin Sivas kongresini dağıtmak ve kongrecileri yakalatmak için giriştiği bir teşebbüsten ibarettir. Benim şahsım da — İstanbul tarafından — bu hâdiseye karıştırıldığı için bildiklerimi ve gördüklerimi — biraz uzunca da olsa — yazmak istiyorum:

Mustafa Kemal Paşa, İstanbuldan Harput valisi Ali Galibe — makine başından yazılan — telgrafnameleri elde etmiş, ayni zamanda Bedirhan Bey oğullarından Celâdet ve Kâmuran ile Diyarbekirli Cemil Paşa zade Ekremin — yanlarında bir ecnebi zabiti olduğu halde — Malatyaya gelerek vahdeti bozacak işler yapmıya çalıştıklarını duymuş ve askeri makamlara şedit emirler vererek bu adamların hemen hapsedilmesini istemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Sıvastan da birkaç zabit göndermek suretile şiddetlendirmek istediği bu takip işini gayet gizli tutuyordu. Fakat Babıâlinin Ali Galibi kongre aleyhine sevketmek teşebbüsünü akim bıraktıktan sonra bu babtaki vesikaları ortaya koydu ve milli cereyana karşı yapılmak istenen suikaste karşı valilerin kumandanların ve kongrenin dikkatini celbederek bir karar alınması talebinde bulundu:

Bu karar - ki Anadolu ile İstanbul arasındaki her türlü münasebetin ilk defa olarak kesilmesi şeklinde tecelli etmiştir - çok mühimdi. Binaenaleyh onu icap ettiren vesikaları birer birer yazacağım:

Mamuretülâzlz Valisi Ali Galip Beyefendiye

Şifre (Gayet mahremdir, bizzat hallolunacaktır)

Üçüncü Kolordu kumandanlığı inzimamile Sivas valiliğine tayininiz heyeti vükelâca tensip olunduğundan cevabı muvafakatinize makine başında muntazırım.

Dahiliye Nazırı: Âdil

Bu teklifi kabul etmenizi bilhassa temenni ederim.

Şeyhülislâm: Mustafa Sabri

Bu telgrafa 1: Eylûl tarihinde Ali Galip Dersimden şu cevabı veriyor:

Dahiliye nâzırı Beyefendi Hazretlerine

C: Bu da bir vazifei vataniyedir. Tabii maruzatı âcizi mütalea ve buradaki vazife ile mukayese buyurduktan sonra, ihale kılınacağma nazaran derühte etmek muktezayi hamiyettir. Yalnız Muvaffakiyet temini için bazı hususatı bilmek ve bazı şerait dermeyan etmek isterim. İki gün sonra Elâzizden muhabereye müsaade buyurulması mütemennadır.

Galip

Fakat nazır, sabırsızlık gösterdiğinden. Ali Galip yine Dersimden şu telgrafı çekiyor:

Dahiliye Nezaretine

C: 1 Eylûl 335 — On sekizinci fırka kumandanlığı inzimamile erkânıharbiye riyasetinde bulunduğum sırada zabitanı siyasiyet ile i tiga den menedşim yüzünden husumete hedef olmuş ve 327 senesi iptidasında istifaya mecbur olmuştum. Sekiz buçuk senedir umuru ziraat ve ticaretle meşguldüm. Bu müddetlerin kıdemime zammile Elâzizden hareketim sırasında erkânıharbiye mirlivalığına terfiim icra buyurulmazsa, akran ve emsalime nis-

betle dûn bir rütbede hizmeti askeriye kabulü müteazzirdir. Bu rütbenin muvaffakiyet noktai nazarından ehemmiyeti vardır. Ondan başka efradı ailemden on bir nüfusu beraebr getirmiş, Elâzide eşyayı beytiye de tedarik etmiştim. Nakliye galidir. Harcirahlar gayri kâfidir. Geleli iki ay olmadığından, henüz tam maaş ta almadım. Ziraat ve ticaret işlerimi dağıtıp vazifei hamiyet olarak şuraya buraya gelişim perişaniyetimi (!) mucip olmamak için, harcırahtan başka tazminat ta isterim.

Elâziz Valisi: Galip

Dahiliyeden bu aç gözlü telgrafa gelen cevap şudur:

C: — Rütbei askeriyenizin terfian iadesi mukarrerdir. İntizar olunan muvaffakiyetinizin husulünde avatıfı seniyeye mazhariyetinize delâlet te tabiidir. Tahakkuk edecek masarifi seferiye de verilecektir. Vakit geçirilmemek üzere hemen cevabı kabulünüze muntazırım. Sıntı matlûba müteveccihen ve maiyetinizle birlikte bu akşam hareketiniz lâzımdır. Aile sonra da naklolunabilir.

Nâzır: Âdil

Ali Galip, işi sağlam kazığa bağlamak düşüncesinden yine sıyrılamıyor, daha vazıh surette ve şu şekilde dileniyor:

C. 1 — Maiyetimde Dersim jandarma taburundan sekiz süvari var. Bunların bu muhitten ayrılması caiz olamaz. Elâzizden avdet edeceklerdir. Başka süvari tertibi ise kolay değildir. Bu vilâyetin jandarması zaten ihtiyaca gayri kâfi olmakla beraber, başka bir muhite nakledilse, derhal firar ederler. Hattâ bir sancaktan diğer sancağa nakil halinde ayni hâdisenin diğer vilâyetlerde de vuku ve tekerrürünü umum jandarma kumandanlığı muhaberata müsteniden tasdik eder. Jandarmalığa halkta o kadar rağbet yok. Firarilerden yazmaya talip olduğumuz halde, alayımız kadrosundaki noksanı doldurmak mümkün

kün olamıyor. Esasen jandarma maaşatının teahüdle kalması büsbütün rağbeti kesretmiştir.

2 — Tahakkuk edecek masarifi seferiye, nakli hane ve eşya alıp satma zararını koruyamaz. Binaenaleyh harcırahtan başka lâakal yedi yüz lira zıman verilmezse, mağdur olurum.

3 — Sekiz buçuk sene müstafa geçen müddetin askeri kıdemince zammolunması elzemdir, terfi de hakkımıdır.

4 — Tervici maruzat vaat buyurulması şartiyle cevabı muvafakat ita eylediğim maruzdur.

Elâziz Valisi: Galip

Nazır, peki diyor ve bunun üzerine Ali Galip — yine makine başında — Tegafül ve tecahül vâdisine saparak, Sivasta ne yapacağını ve nasıl bir vazife göreceğini soruyor. Nazır da isim tasrih etmeğe yanaşmıyarak kapalı bir dil kullanıyor:

C. — Vilâyatı Şarkiyede bir gaile çıkarmıya çalışan malûmülesamî kesanın men'i tahrikâtı ve temerrüt edenlerin ahzu girifti ile nizamları deruhte buyurulduğu halde arzuyu vâlâlarının cümlesi kabili is'aftır. Mamuretülâzize şimdilik itimat ettiğiniz birini vekil bırakabilirsiniz. İtimat edebileceğiniz aşayirden lüzumu kadarını maiyetinizde götürebilirsiniz. Masarif hükûmetçe tesviye olunur ve sebk edecek hizmetlerine göre maddî ve mânevî avatıfı seniyeye mazhariyetlerine delâlet edilir. Dirayeti aliyeleri daha fazla tafsilâttan müstağnidir. Artık kabulü havi kat'i cevabınıza muntazırım.

Nâzır: Âdil

Âdil ve Galip Beyler, bu suretle makine başında biraz daha konuştuktan sonra, anlaşıyorlar. Nâzır, resmî muameleyi yaptırmak ve Ali Galibin Sivas valiliğine ve

kumandanlığına tayini iradesini almak üzere ayrılıyor. Galip te yemeğe ve tedbir almıya gidiyor.

Ertesi gün Ali Galip bir telgraf çekerek son emre ve talimata intizar ettiğini bildiriyor. Daha evvel de: "Mesele o kadar müşkül değil, inşallah muvaffakıyet sühuletle istihsal olunur. Bu havalide tanıdığım nizamiye ve jandarma ile aşayirden yüz atlı maksada kâfidir.„ diyor. Onun verdiği sözün hülâsası şudur: Yeni vazifesine gitmek üzere hemen Elâzize hareket edecek, Kâhta taraflarından yüz atlı tedarik etmek için de şimdi makine başında lâzım gelenlerle görüşecek! Nazırın da 1 eylûlde ona yazdığı son telgraf şudur:

1 — Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve pâdaşları muti olduklarını iddia ettikleri halde tahrikâta devam ediyorlar. Kendilerine hemfikir olan memurların müsamahasından bilistifade emin oldukları sahada serbestce dolaşıyorlar. Hiçbirinin elyevm bir sıfat ve salâhiyeti yoktur.

2 — Emin olduğunuz kimselerden birkaç yüz süvari ile Bağteten gidebilirseniz oralarda tesadüf edecektlerinizi derdest ve izam edebilirsiniz. Diğerleri tabii kaçacaklardır. Bir daha da oralara yanaşamıyacaklardır. Bu süvarilere jandarma muhassasatı verilebilir.

3 — Vali ve kumandanlık salâhiyetlerinin yedinizde içtimaı muvaffakiyeti temin edeceği derkârdır.

4 — Kolordu kumandanı Salâhattin Bey namında bir miralaydı. İstanbuldan yakında gönderilmiştir.

Nâzır: Âdil

**

2 Eylûlde iş artık katiyet kesbediyor. Galibin Sivas valiliği ve kumandanlığı için meclisi vükelâdan karar. padişahtan irade isteniyor, 3 eylûlde de - sabırsızlıktan kabına sığamıyan, yerinde oturamıyan - Ali Galibe - resmî surette tebliğat yapılıyor ve talimat veriliyor.

Babıâlinin büyük bir suikaste nasıl giriştiğini gösteren vesikayı aynen dercediyorum:

Elâziz Valisi Galip Beyefendiye

No. 906 — Bizzat halledilecektir.

C. 2 Eylûl 335, No. İki.

Arzolunmuştur. İradei seniyesi bugün sadır olacaktır. Binaenaleyh kesbi katiyet etmiştir. Talimat şudur: Malûmunuz olduğu veçhile Erzurumda kongre namı altında birkaç kişi toplanarak bir takım kararlar ittihaz ettiler. Ne toplananların, ne de ittihaz ettikleri kararların ehemmiyeti vardır. Fakat bu haller memleketçe bir takım kılıl kali mucip oluyor. Avrupaya ise pek mübalâğa ile aksettiriliyor. Binaenalâzalik pek fena tesirat hâsıl etmekte bulunuyor. Ortada şayanı ehemmiyet hiçbir kuvvet, hiçbir vaka olmadığı halde mücerret bu mübalâgat ve suitesirattan endişeye düşen İngilizlerin ahiren Samsuna epeyce bir kuvvet çıkaracakları istidlâl olunuyor. Hükûmetin, umum sırasında tarafınıza hareketlere devam edilirse çıkarılacak ecnebi kuvvetlerin Sivasa ve oradan daha ileriye giderek birçok yerleri işgal etmeleri ihtimali bait değildir.

Bu ise memleketin menafiine bittâbi münafidir. Erzurumda toplanan eşhası malûmenin kariben Sivasta içtima ederek yine bir kongre akdetmek istemekte oldukları muhaberatı vâkıadan anlaşılıyor. Böyle beş on kişinin orada toplanmasından hiçbir şey çıkmıyacağı hükûmetçe malûmdur. Fakat bunları Avrupaya anlatmak mümkün değildir. İşte bunun için bunların orada toplanmasına meydan vermemek icap ediyor. Bunun için de evvel beevvel Sivasta hükûmetin itimadı tamına mazhar ve selâmeti memlekete muvafık olan tebligatı harfiyen icraya âzim bir vali bulundurmak lâzım gelmektedir. Zatı vâlalarını anın için oraya gönderiyoruz. Gerçi Sivasta kongre akdetmek istiyen birkaç kişiye mümanaat etmek o

kadar güç bir şey değilse de erkân ve ümera ve zabitan ve askerin bazıları da bunlarla hemfikir oldukları anlaşılmasına nazaran hükûmetin ittihaz edeceği tedabiri ellerinden geldiği kadar tas'ib ve eşhası malûmeyi mümkün olduğu kadar ilzam edecekleri nazarı dikkate alınarak şayanı itimat bir iki yüz kişinin refakatinizde bulunması temini muvaffakiyet için münasip görülmektedir. Binaberin evvelce yazdığım veçhile oralardaki Kürtlerden itimat edilen yüz. elli kadar süvariyi birlikte alarak ve niçin oradan gidildiği hiç kimseye sezdirilmeden Sivasa hiç kimsenin intizar etmediği bir zamanda bilvusul valı ve kumandanlığı hemen ele alacak ve oradaki jandarma ve askeri — miktarları cüz'i olmakla beraber — hüsnü idare edecek olursanız karşınızda başka bir kuvvet bulunmıyacağından muvaffak olacağınız ve orada bulunanlar var ise hemen derdest edip mahfuzen İstanbula göndereceğiniz derkârdır. Bu suretle ihraz olunacak nüfuz ve iktidar hükûmet dahilinde sergüzeştcuyane harekâtta bulunanları yıldırarak bu gibi harekâtı gayri maraziyenin vukuuna mâni olacağı gibi hariçte de pek ziyade hüsnü tesir ederek ecnebilerin asker çıkarmak ve oraları işgal etmek hususlarındaki tasavvurlardan sarfı nazar etmeleri için hükûmetçe bir memseki kaviyei müracaat ve teşebbüs teşkil edecektir. Zaten Sivas muteberan ahalisinden bazılarından mevsuken tahkik olunduğu veçhile ahali bu politikacıların tahrikâtından, para toplamak için vâki olan tazyikatından pek ziyade müteneffir ve bunların men'i için hükûmete her suretle müzaherete hazırdır. Orada jandarmaya yazılacak istenildiği kadar efrat bulunacağı ve buna müteneffizan tarafından sureti mahsusada muavenet olunacağı ihabr edilmektedir. Bu suretle miktarı kâfi ve hükûmete kaviyyen merbut bir jandarma teşkil edildikten sonra birlikte getireceğiniz süvarileri tatyiben yerlerine iade edersiniz.

"İşte yapılacak tedabir bundan ibarettir. Bunun ke-

mali sühuletle ve muvaffakiyetle tatbiki mücerret derecei nihayette iltizamı mektumiyete vabestedir. Sivasa memuriyetinizden, hattâ o cihetlere gideceğinizden efradı ailenizden en emin olduğunuz hiçbir kimseye bile bahsetmeyiniz ve Sivasa girinciye kadar maksadı yanınızdakilere dahi sezdirmeyiniz. Bu muvaffakiyetin üssül esasıdır. Bu cihetle şimdilik ailenizi her halde orada bırakarak etraftaki aşayiri teftiş için beş on gün duracağınızı efradı ailenize ve sairlerine bilifade hemen hareketle bir gün evvel Sivasa bağteten vâsıl olmıya gayret eylemelisiniz. Oraya vusulünüzde atide münderiç telgrafnameyi icap edenlere bittebliğ vali ve kumandanlığı ele alarak hemen işe başlamalısınız.

Bir taraftan da makine başında Nezarete işarı keyfiyet etmelisiniz. Bu suretle vaziyet malûm olur olmaz size yine makine başında tarafımdan icabı hale göre tebliğatı lâzime icra olunacaktır. Bu suretle işe başladıktan sonra ne vakit münasip görürseniz ailenizi ve eşyanızı Sivasa celbedebilirsiniz. Şu kadar ki elyevm orada bulunan Reşit Paşa valilikten azlolunduğunu, yerine diğerinin gönderileceği her nasılsa şayi olarak müşarünileyh tarafından Nezarete müracaat edildiğinden, isimleri malûmunuz olan kimselerin Sivasta kariben birleşmek istedikleri işaratı vâkıadan anlaşıldığından beyhude bir dakika geçirmiyerek biran evvel hareket, bir saat evvel muvasalata gayret etmeniz de maslahaten ehem ve elzemdir. Şu esbap ve mülâhazata göre ne vakit hareket ve ne kadar müddette muvasalat edebileceğinizin işarı muktezidir.

"Sivasta ibraz edeceğiniz telgrafname şudur: (Zatı âlilerinin Sivas vali ve kumandanlığına tayinleri meclisi vükelâ kararile bilistizan şerefsadır olan iradei seniyei hazreti padişahi iktizasından olduğundan hemen hareketle bu telgrafnameyi Sivastaki memurini mülkiye ve askeriyeden icap edenlerine bilirae vali ve kumandanlığı

deruhte ederek ifayı vazifeye mübaşeret ve hemen işarı keyfiyet etmeleri tebliğ olunur.

13 Eylûl 335

Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik

Dahiliye Nazırı
Âdil

Ali Galip işte bu uzun muharebelerden sonra Malatyaya geliyor. Sivası basmak için eşkiya toplamaya teşebbüs ediyor. Fakat fazla miktarda para çekmek hırsını yenemediğinden — Sivas kongresinin açılmış olmasına rağmen — harekete geçmiyor, geçemiyor, yine Nazırla telgraflaşıyor.

Bu iki suikastçinin son pazarlıklarını ve son anlaşmalarını gösteren üç vesika şudur:

1 — Gayet müstaceldir.

Malatyada Elâziz Valisi Galip Beyefendiye

C: 6 Eylûl 335.

Eşkiya takibi için sevk olunacak kuvvet masarifinin jandarma tahsisatına mahsuben mal sandığından tesviyesi zarurîdir. Kaç kuruş sarfolunacağının ve sevkolunacak kuvvetin miktarile yevmi hareketinin serian işarı.

Nâzır: Âdil

2 — Müstaceldir.

Malatyada Elâziz Valisi Galip Beyefendiye

C: 8 Eylûl 335. Numara: 2.

Sivasta şayanı itimat vasıta olmadığı cihetle malûmatı kâfiye alınmamakta ise de ora ahalisinden burada bulunan bir adamın ifadesine ve sair yerlerden de alınan malûmatı umumiyeye nazaran evvelâ ahali bu tahrikâta taraftar değildir. Saniyen: Asker ekallî kalildir. Bu hareketi idare etmekte olanlar eşhası malûme ile kumandan ve zabitandan bazılarıdır. Bunlar işe millî bir

şekil vererek maksatlarını terviç ettirmiye çalışmaktadır. Halbuki millet bu işlere taraftar değildir. Orası daha karip olduğu cihetle istediğiniz malûmatı sühuletle istihsal edebilirsiniz.

Maahaza gazeteler her nasılsa oraya memuriyetinizden bahsettikleri cihetle bir gün evvel azimetiniz daha ziyade kesbi ehemmiyet etmiştir. Birlikte bulunduracağınız kuvvetin ne kadar ziyade olursa muvaffakiyeti o nisbette teshil edeceği derkârdır. Bu kuvvetin miktarile vakti hareketinizin bir gün evvel tayin ve işarına muntazırım.

Nâzır: Âdil

3 — Gayet müstacel ve mahremdir. Bizzat açılacaktır.

Dahiliye Nezaretine

Şehri halin on dördüncü günü kâfi kuvvetle eşkiyanın takip ve derdesti için Malatyadan hareket edecek veçhile tedabiri muktaziye icra edilmiştir. Bi inayetihi tealâ musademede neticeten muvaffakıyet olduğuna itimat buyurulsun. Yalnız işaratın cevapları ve muktazıyatı tehir buyurulmamalıdır.

Elâziz Valisi: Ali Galip

Ali Galip, malûm olduğu üzere, Malatyadan Sivasa doğru değil, Halebe doğru hareket etmek, yani kaçmak ıztırarında kaldı. Mustafa Kemal Paşanın aldığı tedbirler harekete geçirdiği kuvvetle, Dahiliye Nazırının tertip ettiği suikastin icra memurluğunu üzerine alan bu gafil adamı can korkusuna düşürmüş ve Halebe doğru kaçmak mecburiyetinde bırakmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul ile Dersim arasında ve daha sonra Istanbulla Elâziz beyninde cereyan eden muhabere ve muhavereleri ne suretle haber almıştı? Bu

sırrı incelemek benim hakkım ve haddim dahilinde değildir. Yalnız İstanbul ricalinin ne kadar ahmak olduklarını tezahür ettirmek için bir noktaya işaret edeceğim: Elâziz ile İstanbul arasındaki telgraf muhaberelerine ekseriya Sivas tavassut eder. Sivasla İstanbulu ekseriya birleştiren tavassut merkezi de Kastamonudur. İstanbul herhangi merkezin vesatetini istemiyerek doğrudan doğruya bir merkezle görüşmek istersa aradaki merkezleri mutlaka meraka düşürür ve şurada, burada yapılan muhaberenin dinlenmesine sebep olur. Gerçi telgraf memurları şifreli muhaberelerden bir şey anlamazlar. Fakat Dahiliye Nazırile valiler arasında kullanılan şifre miftahı birdir. Bu sebeple Elâzize yazılan bir şifreyi Sivas valısinin — telgrafhaneden ele geçirebilmesi mümkün olduğu takdirde — halletmesi birkaç dakikalık iştir.

İşte Dahiliye Nazırı bu hakikatlerden tegafül etmiş ve hele bütün telgraf memurlarının milli cereyana taraftar olduklarını hatırdan çıkarmış olduğundan, Ali Galip Beye verilen vazifenin mahiyeti daha ilk anda Mustafa Kemal Paşaya malûm olmuş ve netice İstanbul hükûmetinin kepaze olmasından ibaret kalmıştır.

Fakat Mustafa Kemal Paşa, herhangi bir işi parmaklarının ucile tutan kimselerden değildi. O, yapışacağı noktaya kudretli elini hâkimâne kordu. Onun için Ali Galip işini de, herifin savuşup gitmesi üzerine bitmiş saymadı. Valilerle, kumandanlarla, heyeti temsiliye ile fikir teati ettikten sonra bu işi, milli cereyanın en büyük düşmanı olan Damat Feride taarruz vesilesi yaptı, gerçekten derin bir kiyasetle İstanbula karşı hamleler tevcihine girişti.

Bu hamleler, yurdun her tarafından — Ali Galip suikasti mevzu yapılarak — kabine aleyhinde padişaha — ayni mealde — şikâyet telgrafları çektirilmek suretile başladı. Ali Galip 10 eylûlde Malatyadan savuşmuştu. Mabeyne telgrafla müracaata 11. 12. eylûlde teşebbüs o-

lundu. Ben, Ali Galibin firarı haberini makine başında aldığım gece Mustafa Kemal Paşanın yanında ve telgrafhanede bulunuyordum. Dâhi asker, bir aralık yüzünü bana çevirdi:

— Haydi, dedi, seni azleden ve yerine Ali Galibi yollamak istiyen Nazır Beye bir telgraf yaz da yaptığı işin namussuzluk olduğunu anlat!

Ne yalan söyliyeyim. İşlerin iç yüzünü henüz öğrenememiş ve azlimi de yeni haber almış bulunduğum için asabiyet içinde idim. Paşanın emrini mahzı keramet saydım, Dahiliye Nazırına yüreğimdeki iğbirarı dökmek istedim, kaleme yapıştım, şu telgrafı yazdım:

Dahiliye Nazırı Âdil Beyefendiye

Zatı âlilerile Mamuretülâziz valisi Galip Bey arasında teati olunan ve bir sureti zire dercolunan telgraflar kongre heyetince elde edilmekle aynen makamı vilâyete tevdi edildi. Verdiğiniz emir ve Galip Beyin deruhte ettiği vazife doğrusu bektü hayretimi mucip oldu. Bir tarafta bendenizin infisalimin aslı olmadığını tebliğ ile şahsımı iğfal ve bir badirei uzmaya ilka ediyorsunuz. Diğer taraftan Müslümanları birbirine kırdırmak için tertibatı cinayetkâranede bulunuyorsunuz. Sizi bu türlü tertibata sevkeden sebep nedir, bir türlü anlıyamıyorum. Burada padişaha isyan etmiş bir kütle mi var idi ki, eşkiyadan mürekkep bir kuvvei tedibiye göndermiye ihtiyaç görüyorsunuz ve böyle vâhi teşebbüsatı hainanenin mümkünülicra olduğuna nasıl kanaat ediyorsunuz. Evvel ve âhir arzettiğim veçhile dahili vilâyette muhilli sükûn ve asayiş ufak bir hareket bile yoktur. Maksadınız Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beyi tutmak ve kongreyi dağıtmak ise buna imkân olmadığını evvelce arzetmiştim. Şimdi yine bu iş için ahali arasında mukatele açmıya, memleketi ateşe verip büsbütün elden çıkarmıya sebep olmak vatan ve millete karşı ihanet değil midir? Bendeniz öyle anlıyo-

rum ki, zatı âliniz hırsı câh ile hakikati göremiyorsunuz ve hakikati söyliyenleri sevmiyorsunuz. Onları susturmak, ezmek istiyorsunuz ve bilerek bilmiyerek düşmanların ekmeğine yağ sürüyor, memleketi felâkete sürüklüyorsunuz. Şu hal ve vaziyette bulunan bir nazırın artık itimadım kalmadı. Bugüne kadar her mesuliyeti şahsan deruhte ederek idarei umur ettim. Fakat bu dakikadan itibaren bendeniz makamı vilâyette iken Harput müslümanlarının Sivas Müslümanlarile ve buradaki anasırı gayri müslime ve ecnebiye ile mukatele etmeleri gibi hazin ve hûnin bir manzaraya tahammül edebilecek kadar vicdansız olmadığımdan buna müsaade edemiyeceğim. Bu baptaki mesuliyetin de tamamen size raci olduğunu arzederim efendim.

Reşit

Ali Galibin kaçtığını, suikastin suya düştüğünü söylemiyordum. Çünkü o sırada firari vali takip olunuyordu. Yakalanırsa İstanbula karşı katmerli bir sürpriz yapılmış olacaktı. Zaten o haebri nazıra benim vermekliğim de doğru olamazdı. Onun için firar hâdisesine temas etmedim ve nazırın cevabını beklemiye koyuldum. Hayasızlığın şaheserlerinden biri sayılmak lâzım gelen o cevap şu şekilde geldi:

Sivas Valii Sabıkı Reşit Paşa Hazretlerine

C: Kongrenin orada akdedeceğini bildirdiğiniz içtimaattan düveli itilâfiye emsali sabıkası gibi hâsıl olacak suitesiratı azime, bundan vatan ve milletçe tahaddüs edebilecek mazarratı vahime şayanı endişe olduğundan bu batpaki telgrafnamei valâlarına cevaben nazarı dikkati âlinizi vaktile celp, bu teşebbüsün sureti münasibede men'i esbabının istihsalini dirayet ve hamiyeti aliyelerine terketmiş idim. İki şıkkı muhtevi olan cevapnamei malûmu valâları üzerine Galip Beyin icrayı memuriyeti

hususuna meclisi vükelâ kararile iradei seniyei hazreti hilâfetpenahi şerefsudur buyuruldu. Vatan ve milletin maruz olduğu mehaliki azimeyi teşdit etmekte olan harekâtı vâkıadan sarfınazar edilmesi hakkında evvel ve âhar icra olunan tebliğat ve te'kidatı kat'iyyen nazarı dikkate almıyarak muktezayı siyasete, münafi ve vatan ve milletimiz hakkında cidden mehaliki dâi harekâtta ısrar edenler tarafından Galip Beye taarruza kıyama kadar varılması mülâhazasına binaen, mücerret böyle bir münasebetsizliğin men'i vukuu için Galip Beyin lüzumu kadar muhafızla birlikte azimet etmesi muvafıkı ihtiyat görülmüş idi. Ve birkaç muhafızla gitmek istiyen Galip Beye böyle bir taarruza maruz kalmamak için muhafızların ihtiyaten tezyidi miktarı ve yüz, yüz elliye iblâğı tavsiye olunmuştu. Bu kadar cüz'i bir miktar maksadı vazıhan tayine kâfidir.

Bunu tefsir ve tevile imkân yoktur. Galip Beyden suretini naklettiğiniz yolda bir telgrafname de alınmamıştır. Bu bapta zatı valâlarile teati ettiğimiz telgrafnameler mütalea ve suretini nakleylediğiniz telgrafnamem dikkatle kıraat olunduğu halde bu defa yazdığınız telgrafnamenin nekadar nâbeca ve şahsını, mesleğini, vicdanını pek iyi bildiğiniz bir hâdimi kadimi millete karşı kullandığınız tabiratın ne derece nâseza olduğunu elbet teyekkün ve iradei seniyei cenabı hilâfetpenahi hükmü âlisine mutavaat lüzumunu takdir edersiniz. Hiç kimsenin uhdei inhisarında olmıyan hamiyeti vataniyeden nasibini lehülhamd hiç kimseden aşağı değildir.

Dahiliye Nazırı: Âdil

Mustafa Kemal Paşa, bu hayasızca telgrafa şöyle bir cevap yazmaklığımı emretmişlerdi:

Dahiliye Nazırı Âdil Beyefendiye

C: 10 Eylûl 335.

Evvelâ infisalim hakkındaki iradei seniyei hazreti

hilâfetpenâhinin resmen tebliğini rica ederim. Saniyen sureti mevsukada haber alındığına göre valii lâhik Galip B. Sivasa beraber girmek üzere Malatyada bir takım eşkiya, eşirrayı başına toplamak ihanetinde bulunduğu görülmesi üzerine mahallince derdestine teşebbüs olunmuş ise de refakatinde bulunan İngiliz binbaşısı Nüvil ve Malatya mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil ve mazharı teshilât olmaları için tarafı devletlerinden ellerine vesika verilen Kâmran, Celâdet, Ekremle beraber Kâhta istikametine doğru firar etmişler ve elân takip edilmekte bulunmuşlardır. Şu hale göre Galip Beyin buraya vürudu vakte muhtaç (!) ve belki meşkûk olduğundan bu hakikatleri hâkipayı şahaneye arzettikten sonra azlim hakkında sadır olacak iradei seniyenin şayanı itimat bir nâzır tarafından resmen tebliğile beraber bundan sonra katiyen mesuliyet kabul edemiyeceğime mebni iradei hilâfetpenahiye mutavaatla işten çekilmek üzere kime tevdii vekâlet edeceğimin de yine o nazır tarafından işarına müsaade buyurulmasını istirham ederim efendim.

Reşit

Mustafa Kemal Paşanın o dağdağalı dakikada da İstanbul ricalile istihzadan geri kalmadığını şu telgraf açıkça gösteriyor. Müşarünileyh, kendine hâs olan büyüklükle, benim kırılmış gönlümü tamir etmeği dahi ihmal etmiyorlar ve Ali Galibin kaçtığı haberini benim ağzımla Dahiliye Nazırına bildiriyorlar. Yerime gelecek, belki de beni dahi hapsedecek olan bir adamın bu hülyaları tahakkuk ettiremediğini benim bildirişim gerçekten ibrete değer bir hâdise idi.

Fakat Mustafa Kemal Paşa benimle daha fazla meşgul olamazdı. Dahiliye Nazırına lâzım gelen dersi vermiş, beni sevindirmiş ayni zamanda bana "henüz vali bulunduğumu - o mevzua temas etmeksizin - tebliğ etmişti. Başka bir nazırın azlimi tebliğ etmesini benim valilik va-

vazifelerini görmekte devam etmekliğime mezuniyet vermekten başka bir mânâ ifade etmezdi. Ben de Babıâlinin beni âzletmesini - bu vaziyette - keenlemyekün addettim, işime devam kararını verdim.

Ben telgraf odasında bu mülâhazaları yürütürken İstanbul telgrafhanesi de sadrazamın Anadoludan yağan protesto telgraflarına kulak tıkadığını ve o telgrafların padişaha verilmesine mümanaat ettiğini hissettirecek haebrler veriyordu. Mustafa Kemal Paşa, icap edenlere vaziyeti bildirdikten sonra birden kalemi eline aldı, şu satırları yazdı:

Dahiliye Nâzırı Âdil Beye

Milleti padişahına maruaztta bulunmaktan menediyorsunuz, alçaklar, caniler! Düşmanlarla millet aleyhinde tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz olduğunuza şüphe etmiyordum. Fakat vatan ve millete karşı hâinane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve hempaları gibi bülehanın ahmakça vaatlerine kapılarak ve milletimiz, vatanımız için muzır olan ecnebilere vicdanınızı satarak irtikâp ettiğiniz denaatlerin milletçe tatbik olunacak mesuliyetini naazrı dikkatte tutunuz. Güvendiğiniz eşhas ve kuvvetin âkıbetini öğrendiğiniz zaman kendi âkıbetinizle mukayeseyi unutmayınız.

Mustafa Kemal

Bana bu telgraf ilk lâhzada çok ağır göründü. Fakat vaziyeti şöyle bir teemmül edince zehabımın batıl olduğunu - kendi kendime - itiraf etmek ıztırarında kaldım. Çünkü Adil Bey, cürmü meşhut halinde yakalanan bir bedbahttan başka bir şey değildi. Öyle bir mücrim bedabht ki, bir uzvu bulunduğu kabineyi iktidar mevkiinde, daha doğrusu, esaret mevkiinde tutmak ve yalancı bir ik-

balin menfur hazlarından mahrum kalmamak için kardeşi kardeşe kırdırmayı düşünmüştür. Böyle bir adama millet namına konuşan Mustafa Kemal, ancak böyle hitap edebilirdi.

Yine sadede döneyim: Ali Galip meselesi on iki eylûle kadar sürdü ve onun Urfa üzerinden Halebe doğru savuştuğunu, geri dönmeği - bütün ömrünce - hatırına getirmiyecek kadar sersemleştiğinin anlaşılması üzerine kapandı. Fakat - yukarıda da kaydettiğim veçhile - bu meseleyi millet kuvvetini padişaha hissettirmek ve Damat Feridi yıkmak için fırsat sayan Mustafa Kemal Paşanın hamleleri asıl o tarihten sonra yamanlaştı ve yine o gün - 12 eylûl 335 - kendine mahsus bir şekil aldı.

Bütün Anadolunun İstanbulla, yani milletin hükümetle - muvakkat kaydile olsun - alâkayı kestiği günü hatırlatıyorum. Bence, İstiklâl mücadelesinin ilk kuvvetli sahne ve safhası bu hamlede tebarüz eder. Mustafa Kemal Paşanın Anadoluya ayak basar basmaz, milleti tenvire girişmesi şüphe yok ki, o mücadele tarihinin parlak bir mukaddemesidir. Erzurum kongresi yine o tarihin tekâmül ve tenvirini temin eden bir sayfadır. Sivas kongresi ayni tarihte Erzurum kongresi o tarihin tekâmül ve tenevvüünün temel taşlarından biridir. Ali Galip meselesinde Mustafa Kemalin gösterdiği uyanıklık, azmü irade ve bu sayede temin olunan netice de parlaktır. Fakat bütün Anadolunun İstanbulla alâkasını kesmesi ve bu kararı bir ültimatomla padişaha bildirip müteakıben tatbik etmesi - itikadımca - İstiklâl Mücadele tarihinin ilk kuvvetli hamlesidir. Çünkü milletin saraydan ve onun hademesi olan Babıâli kabinesinden kuvvetçe nisbet kabul etmez derecede üstün olduğu ancak bu hamle ile meydana çıkmıştır. Milletin Avrupalı şu veya bu devlet tarafından yapıla gelen kuru sıkı tehditlere papuç bırakmıyacağı ve kendi emellerine göre harekette tereddüt göstermiyeceği yine bu hâdise ile - ilk defa olarak - sabit olmuştur. Mus-

tafa Kemal Paşanın milleti temsil etmekte haklı olduğu ve çünkü millete verdiği talimatın harfi harfine tatbik edildiği de yine bu sebeple meydana çıkmıştır.

Evet, hâdise mühimdi. İstanbulla Anadolu, Mustafa Kemal Paşanın - kongre heyeti namına - yaptığı bir tamim üzerine birbirile görüşemez, konuşamaz olmuşlardı. İstanbuldan Anadoluya tek bir telgraf gelmiyor, postalar kontrol ediliyor ve Osmanlı saltanatının payıtahtı siyasî hacre konulmuş görünüyordu.

Mustafa Kemal Paşanın bu işi nasıl kısa emirlerle idare ettiğini göstermek için - Sivas valisi sıfatile - bana da yolladığı iki tamim suretini kaydediyorum:

Sivas Vilâyetine

1 — Hükûmet, milletin sevgili padişahına olan maruzat ve irtibatını kesmekte ve tahakkuk eden hareketi hainanesinde devamda temerrüt eylediğinden millet te meşru bir heyet resikâra geçinceye kadar hükûmetl merkeziye ile münasebatı idariyesini ve İstanbul ile her türlü telgraf ve posta muhaberat ve müraselâtını tamamen kat'a karar vermiştir. Mahallî memurini mülkiye, askerî kumandanlarla birlikte bu hususu temin edecek ve neticeyi Sivasta umumî kongre heyetine bildirecektir.

2 — İşbu tebligat bilcümle kumandanlara ve rüesayı mülkiyeye verilmiştir.

Kongre Heyeti

Sivas Vilâyetine

Hükûmeti merkeziyenin ittihaz ve takip etmekte olduğu mesleki irticakâraneye ve yaşamakta olduğumuz günlerin mehalik ve muhataratı azimesine karşı müdafaai hukuk ve muhafazai mevcudiyet için meclisi milliinin intihap ve mikadını temin ve tesri etmek bugünün en mühim vazifesidir.

Hükûmeti merkeziye milleti iğfal ile mebusan inti-

habatını aylarca icra etmemiş olduğu gibi son zamanda verdiği intihap emrini de türlü türlü esbap ile tavik ve tehir etmektedir. Ferit Paşanın, Torosun ötesindeki vilâyetlerimizden feragat ettiği, sulh konferansına verdiği nota ile sabit ve Aydın vilâyetinde hudut tahdidine teşebbüsü oradaki işgali emri vâki halinde bir ilhak olarak kabul ettiğine delil bulunmuş ve aksamı meşgulei saire için de bunlara benzer gafilâne ve hainane siyasetile mülk ve milleti inkisama uğratacağı kaviyyen melhuz ve meclisi milinin inikadından evvel sulhnameyi imza ile milleti bir emri vâki karşısında kulundurmak niyetinde olduğu memul bulunmuş olduğundan umumi kongre, orduyu ve milleti intibaha davetle berveçhiâti hususatın sürati icrasını mesaili hayatiyei milliyeden ad ve beyan eyler.

Evvelâ — intihabat hazırlıklarının meriyet mevkiinde bulunan kanundaki en asgarî müdet zarfında icra ve ikmali için belediyeler ve müdafaai hukuk cemiyetleri faaliyeti tamine ile çalışmalıdır.

Saniyen — Sancaklardan çıkarlıacak mebusların — miktarı nüfusa nazaran — adedi hemen tesbit olunarak heyeti temsiliyeye şimdiden bildirilmelidir. Namzetler meselesi bilâhare muhabere yoluyla hallolunacaktır.

Salisen — Gerek intihap hazırlıkları, gerek intihabatın icrasında mucibi teehhur esbabın şimdiden teemmül ile ref'i ve hiçbir teehhüra meydan verilmiyerek asgarî müdet zarfında intihabatın intacı.

Heyeti Temsiliye

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Paşa, Türk vatanının idaresini eline almayı tasarlamış ve kararlaştırmıştır. Bunun için medenî milletlerin ihtilâl tarihlerinde görüldüğü veçhile bir meclisi mebusan açmak, yani memleketin mukadderatını millet vekillerinden mürekkep bir meclise teslim ettirerek şahsan o meclise rehber olmak tarikini ihtiyar etmek azmindedir. İstanbulla Anadolunun

alâkası muvakkaten kesildiği bir sırada intihabat işini tesrie teşebbüs etmesi yakın bir istikbale ait olan bu düşüncesinden ileri geliyordu. Ayni zamanda intihabat meselesini ortaya atması bir emri vâki ihdas etmek mülâhazasına müstenit olsa gerekti. Çünkü sarayla Bâbıâli — belki ayrı ayrı düşüncelerle — mebusan meclisinin açılmasını — o sırada — istemiyorlardı. Sarayın, milli felâketlerden istifade ederek vatan harabesi üzerinde yeni baştan müstebit ibr idare kurmayı tahayyül etmesi mümkündü. Fakat Babıâli, sulhün takarrüründen önce, bir intihap yapılmasını manasız buluyor ve bu düşüncesine de Osmanlı İmparatorluğundan hangi parçaların elden çıkacağı ve hangilerinin elde kalacağı anlaşılmadıkça yapılacak bir intihabın kıymeti olamıyacağını sebep gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa, henüz işgal altına düşmiyen yerlerde intihap yapılmasını hem maksat için kâfi, hem de yürütülecek davayı kuvetlendirmek noktasından elzem buluyordu. Fakat, kabine aleyhine umumi hoşnutsuzluk izhar edilmek başka, devlete ait vazifelere müdahale yine başka idi. Maslahat bu zaviyeden tetkik olunursa, Paşanın intihabat için hazırlıklar yapılmasını emretmesi tenkit ve itiraza uğraması kuvvetle muhtemel bir hareket olarak görülebilirdi. Lâkin her vali, her idare âmiri, her kumandan ve hattâ her vatandaş o tehlikeli, o buhranlı günlerde vatan ve millet mukadderatının Damat Feritler, nazır Adiller ve o âyarda gafiller elinde kalmasından ise bir meb'usan meclisine intikal etmesini müreccah gördüklerinden Paşanın yersiz sanılan bu emri de itibar gördü ve intihabat hazırlıklarına - her tarafta - başlandı.

Şurası muhakakktı ki Mustafa Kemal Paşa parlak bir emri vâki yapmıştı. Damat Ferit kabinesi - şu umumi şikâyet ve Anadolunun takındığı vaziyet üzerine - sukut ederse yerine gelecek heyeti vükelâ, Anadoluda başlıyan

intihabat hazırlıklarını durdurmıyacak ve mutlaka paşanın arzusuna münkad olacaktı. Çünkü o heyetin en makbul sebeplerle intihabatı tehir etmesi halinde halk feveran edecek ve vatanın mukadderatını Millet Vekillerine tevdi etmemek istiyenlerin aleyhine kıyam eyliyecekti.

Mustafa Kemal Paşanın yârını cami, ağyarını mâni şekilde ne sağlam tedbirler aldığını ve Istanbulla alâkasını kesen Anadolu halkını ne hakimane idare ettiğini anlamak için şu vesikayı da gözden geçirelim:

Sivas Vilâyetine

Amâli milliyeyi bir sureti hainanede tevil ve tefsir ile teşebbüsat ve harekâtı milliyemizi gayri meşru olmak üzere ilân eden ve makamı saltanat ve hilâfete karşı sadakati ebediyesini bütün vesaiti meşrua ve kanuniye ile teyide müsaraat ettiğimiz halde padişah ile millet arasında bir seddi hail teşkil eden ve ahaliyi yekdiğeri aleyhine teslih ve mukateleye sevk ve tahrik eyliyen hükûmeti merkeziye ile katı münasebat ıztırarında kalan umumi kongre heyeti berveçhizir mukarreratı zatı âlilerine tebliği vazife addeyler:.

1 — Namı namii hazreti padişahiye olarak kavanini mevzua dairesinde umur ve muamelâtı devlet kemakân tedvir ve temşiyete devam olunacaktır. Bilâtefriki cinsü mezhep ahalinin can, mal ve ırzı ve her türlü hukuku tahtı teminde bulundurulacaktır.

2 — Memurini hükûmetin vazifei mevdualarını milletin âmâli meşruasına tevfikan icra eylemeleri tabidir. Maahaza ifayı vazifeden istinkâf eyliyenlerin mazeretleri istifa makamında kabul olunarak yerlerine münasipleri tevkil olunacaktır.

3 — Esnayi vazifede âmâl ve cereyanı milli hilâfında hareketleri tezahür ve tahakkuk edeceklerin selâmeti din ve millet namına bir sureti şedidede tecziyeleri kat'idir.

4 — Istifa etmiş memurin ile ahaliden her kim olursa

olsun mukarreratı milliyeye muhalif harekât ve telkinatı mefsedetkâraneden bulunanlar dahi şediden duçarı mücazat olacaklardır.

5 — Mülkü milletin selâmet ve saadeti, adil ve hakkaniyet, dahili memlekette emnü asayişin teminile kabildir. Bu hapta icap eden her türlü tedabirin ittihazı kolordu kumandanlarile vali ve müstakil mütasarrıflardan muntazardır.

6 — Milletin maruzatı zatı şahaneye arz ve iblâğa muvaffak olunup ta emnü itimadı milliyi haiz bir hükûmeti meşruanın teşekkülüne kadar mercii muhaberat Sivasta Umumî Kongre heyeti temsiliyesi olacaktır.

Mustafa Kemal

Istanbul hükûmeti ile kat'ı münasebat artık bir emri vaki idi. Memleket mukadderatını eline almıştı. Meclisi Mebusanın toplanabilmesi için her tarafta intihabat hazırlıklarına başlanılmış bulunuyordu. Mühim olan cihet Meclisi Millinin mahalli içtimaının tayini idi. Meclis Istanbulda mı yoksa Anadolunun herhangi bir şehrinde mi toplanacaktı? Mütalea edeceğimiz vesaikten, Mustafa Kemal Paşanın meclisi Anadoluda toplamağı tercih ettiği anlaşılıyordu. Zaman ve hâdisat Paşanın bunda da ne kadar haklı olduğunu ve doğru gördüğünü isbat etmiştir.

Sivas Vilâyeti Celilesine

Devletlû efendim hazretleri.

1 — Amasyada bahriye nazırı ile vukubulan müzakere zabıtnamesinin hülâsası hükûmetin cemiyetimizin beyanname ve nizamnamesini kabul ettiğini izahtan başka bir şey değildir. Yalnız fazla olarak nazarı dikkate alınan âtideki maddeyi ehemmiyetine binaen aynen arz ediyoruz.

2 — "Meclisi Millinin Istanbulda tamamen hali emniyette serbest olarak icrayı vazife edebilmesi şarttır.

Bunun şeraiti hazıraya göre ne dereceye kadar temin edilebileceği teemmül edildi. Istanbulun ecnebî tahtı işgalinde bulunması hasebile mebusanm vazifei teşriiyelerini hakkile ifaya pek müsait olamıyacağı fikri hâsıl oldu. Yetmiş seferinde Fransızların Liyonda ve ahiren Almanların Vaymarda yaptıkları veçhile sulhun akdine kadar muvakkaten Meclisi Millinin Anadoluda hükûmeti seniyenin tensip edeceği emin başka bir mahalde içtimaı muvafık görüldü. Bahriye Nazırı Salih Hulûsi.,,

3 — Ikinci madde aynen bilcümle heyeti merkeziyelere ve idarelere ve alâkadarana tevdi olunacaktır.

4 — Bu şifrenin alındığı ve tevdi olunduğu merakiz ve zevatın sürati iş'arı mercudur. Olbapta emrü irade. efendim hazretlerinindir.

9-11.35

Heyeti Temsiliye

Sivas Vilâyeti Celilesine

Berveçhiâti mevaddın temasta bulunulan Heyeti Merkeziye ve idarelere sureti mahremanede iblâğı ile alınacak cevabın ve bu baptaki mutaleatı zatiyelerinin ayrı ayrı sürati iş'arı ehemmiyetle istirham olunur:

1 — Bugün payıtahtı saltanatı seniye ve makarri hilâfeti islâmiyemiz olan Derseadetin vaziyeti hulâsaten berveçhi âtidir:

Kendilerile henüz sulh akdedilmemiş binaenaleyh düşman vaziyetinde bulunan Itilâf devletlerinin donanma topları tesirinde, kuvayı işgaliyesi ayakları altında, polis ve jandarmalarının müdahale ve tahakkümü içinde, matbuatı bunların mürakabei urfiye ve şedidesi altında, ahalisi Izmirde Yunanlıların devam edegelen fecayi ve şenaatine karşı bile medeni ve kanuni hakkı olan âlemî bir miting akdeylemekten memnu, cevamii şerife dahilinde tazallümü hale mahkûm bir halde, Harbiye Nazırı hazırı Ferit Paşa zamanında Konyada müfettiş iken ha-

rekâtı milliye taraftarı olduğundan İngilizler tarafından mahalli memuriyetine iade edilmemiş bir Osmanlı kumandanı, Bahriye Nazırı Salih Paşa ise Amasyaya teşriflerinde rakip oldukları Altay vapuru Kız kulesi açıklarında İngilizler tarafından kırk sekiz saat tevkif edilmiş ve ecnebi teftiş ve murakabesine tâbi tutulmuş ve ancak bu müsaade ile milletle temas etmek üzere harekete muvaffak olmuş hükûmetin bir nazırı, âyan âzasından kadim bir ordu kumandanı olup; hülâsa İstanbul bugün tam manasile mahsurdur. Burada hakkı kazasına varıncıya kadar taarruz olunan hükûmetimizin manen ve maddeten hâkimiyeti gayri cari, haysiyet ve izzeti nefsi heer vesile ile cerihadar edilen milletimizin hukuku meşruası pâmâli âdâdır. Tabiyeti Osmaniyesini notalarla reddeden Rum ve Ermeni unsurlarının vaziyeti isyaniyelerini de bu vaziyete ilâve etmek iktiza eder.

2 — İntihabatı kuvevi karibeye gelen Meclisi Mebusanımızın en birinci vazifesi tamamiyeti mülkiye ve istiklâli millimizi tahlis ve hâkimiyeti milliyeyi temin için çalışmak olacaktır. Bu da İtilâf devletlerinin hakşikenane muamelâtını red, anasırı gayri müslimenin hemşehrilik hukukundan fazla imtiyazata nail olmalarına muhalefet gibi en ruhlu esasatı ihtiva eder. Anasırı gayri müslimenin intihabata ıştirak etmemeleri, meclisi milli aleyhinde her türlü teşebüsat ve nümayişlere kıyam edeceklerine islâm unsurun zararına olarak İtilâf devletlerinin müzaharetine istinat ile temsili nisbi usulünü hükûmete kabul ettirmeğe ceht eyliyeceklerine ve bu yüzden neticede Meclisi Millinin mukadderatı memleket ve milleti kurtarmağa muvaffak olmadan feshi cihetine gidileceğini de nazarı kale almak lâzımdır.

3 — İki maddede hülâsaten arzolunan esbap dolayısile İstanbulun emin bir mahal olmadığı tezahür etmektedir. Halbuki mukadderatı vatan ve millet uğrunda söz söyliyecek, her türlü haksızlıklara ve kanunsuzluklara kar-

şı müdafaatta bulunacak mebusların behemehal emniyeti mutlaka olan bir mahalde toplanmaları her türlü tehlike ve tesirden azade hür bir vicdan, salim bir fikir ile vazifei teşriiyelerini ifa etmeleri meşrutiyetin şartı esası ve mübeccelidir Itilâf devletlerinin meşruti birer hükûmet oldukları; binaenaleyh Osmanlı Meclisi Mebusanına karşı hürmetkâr ve bitaraf bir vaziyet alacakları hatırası da maalesef mütelifinin milletimizi reşid bir millet olarak telâkki eylememekte olması, imzaladıkları mütarekename ahkâmına mugayir hukukşikenane muamelâta ve her türlü tecavüzat ve taarruzata tasaddilerile sübut bulmuş olduğundan varit olamamaktadır.

4 — Buna rağmen meclisin Istanbuldan gayri bir mahalde içtimai halinde varidi hatır olabilen başlıca mahazir de düşünülmüştür. Vükelâdan icap edenlerin gidip gelmesinin müşkülâtı, ekserisi pek ihtiyar olan Ayan azalarının Istanbuldan çıkması, başta Venizelos olmak üzere düşmanlarımızın muzir propagandalar yapmaları, yani bunu; Istanbuldan vaz geçtiğimize hamletmek istemeleri, Itilâf devletleri ile Rum ve Ermenilerin şerik ve muavinleri bazı haini vatan frakı siyasiyemizin meclisi mebusana gelmekten korkarak bunun sırf teşkilâtı milliye mensubinine ait olduğuna dair işaatta bulunmaları, düşmanlarımızın; bunun vahdeti milliyenin ademi vücuduna hükmetmek istemeleri.

5 — Cemiyetimizin son maddesinde Meclisi Milli için emniyeti mutlaka şart koşulduğuna nazaran bu pek mühim olan meseleye dair ne düşünüldüğünün sarahaten iş'arını rica eyleriz.

16-11-35

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Heyeti Temsiliyesi Namına
Mustafa Kemal

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti heyeti muhteremei temsiliyesine

Şerefresi desti tevkir olan 16 teşrinisani 335 tarihli umum tebliğname, mevzuun ehemmiyeti fevkalâdesine mebni,, kemali dikkatle mütalea ve tetkik olundu. Meclisi meb'usanın payitahtta veyahut Anadolunun münasip görülecek bir şehrinde in'ikadı cayı bahsoluyor ve alâ küllüttakdireyn lâyihi hatır olabilen mehazir serd ve ityan edilerek bu baptaki mütaleai âcizanem istifsar buyuruluyor. Tebliğnamei âlilerinde her iki şık için gösterilen mahzurlar varit olduğuna göre hangi traftaki mahzurlar baidül ihtimal ise ehveni şerrinin tercihi kaidesine tevfikan anı kabul etmek suretile bu meselenin hal ve tesviyesi lâzım geleceği mütaleasındayım. Binaberin evveelâ meclisi meb'usanın taşrada münasip görülecek bir şehirde in'ikadına maddeten imkân olup olmadığını ve bundan tevellüt edebileecek mehaziri münakaşa edeceğim: Meclisin İstanbuldan gayri bir yerde içtimaı halinde zuhuru melhuz olduğu beyan buyurulan başlıca mehazir temamen varit olmakla beraber bunlara ilâve edilebilecek birkaç mühim nokta daha vardır.

1 — Muhaberei cariyeden istidlâl olunduğu veçhile başta zatı hazreti padişahi bulunduğu halde hükûmeti merkeziye meclisi meb'usanın taşrada içtimaına şiddetle muhaliftir.. Şu muhalefete rağmen bu noktai nazarda ısrar olunursa ya meclisin içtimaına bilfiil mümanaat gösterilmek veyahut meclisin feshi hukuku padişahiden olmasına göre, fesih tariki iltizam olunmak melhuzdur. Binaenaleyh meclisi meb'usan ya doğmadan ölmüş olur veyahut ölü doğmuş addolunmk lâzım gelir. Bu ihtimale karşı ittihaz olunabilecek tedabiri zecriye Anadolunun payitahtla müşevveş bir vaziyete girmesine ve binnetice zaten müterekkibi fırsat ve müheyyayı taarruz olan ecanibin müdahalei cebriyesine sebebiyet verebilir.

2 — Ahvali hazırai fevkalâde icabınca hükûmetin sureti daimede kuvvei teşriiye ile temasta bulunması lâzım gelip nazırların İstanbulla mahalli içtima arasında bahusus kışın mütemadiyen seyrü seferde bulunması hemen hemen imkânsız ve komiser sıfatında bir nazırın temasa memur edilmesile iktifa olunması ve bu nazırın payitahttan telgrafla alacağı malûmat ve izahatı meclise tatbik eylemesi her halde gayri kâfi olacağı derkâr ve bu suretle meclisin salim ve seri iş göremiyeceği de aşikârdır. Bir de meclise tevdi edilecek levayihi kanuniyenin müdafaası için sureti daimede gidip gelecek memurinin külliyetli yekûna baliğ olacak harcirah ve yevmiyelerinin itasına istitaati maliyenin müsaadesizliği de nazarı itibara alınmak lâzım gelir.

3 — Zatı şevketsimatı hazreti padişahinin ve hükûmeti merkeziyenin muhalefetine rağmen meclisi meb'usanın taşrada içtimaı hususunda musır bulunulur ve merkezçe feshi iltizam edilmiyerek sükût olunursa evvel emirde âyanın gelmediği veyahut gönderilmediği takdirde kuvvei teşriiye kanun dairesinde müteşekkil addolunamıyacak ve mukarreratı âyandan geçerek iradei seniyeye iktiran edemiyeeceğinden mahiyeti kanuniye ve kıymeti ameliyeyi iktisap eyliyemiyecektir. Binaenaleyh mesaisi bisud kalacaktır.

4 — Şu vaziyette bulunacak olan meclisi meb'usan azmı kavi ile millet namına iş görebilmek için meclisi müessesan haline inkılâp eylemek lâzım gelecektir ki buna da esasen imkân göremiyorum. Çünkü evvelâ gelerek meb'uslar meb'us olarak intihap edilmişlerdir. Bunlarda kuvvei icraiyeye iştirak hakkı yoktur. Bir de sureti intihapları başka mahallerdeki müesseesan intihabına benzemez; çünkü meb'uslar bizde müntehibi saniler marifeteile intihap olunur. Müessesan ise doğrudan doğruya müntehibi evveller tarafından intihap o-

lunmak icap eder. Binaenaleyh toplanacak meb'usan hiçbir vakit meclisi müessesan şekline inkılâp edemez. Diğer taraftan meb'usların bilittifak bu şekle razı olmaları ve hattâ İstanbuldan gayri bir mahalde içtimaa muvafakat eylemeleri henüz tahtı temine alınmış bir keyfiyet değildir. Şekle, muktaziyatı kanuna, ihtilâfı efkâra bakılmıyarak meclisi meb'usanın meclisi müessesana istihalesi emri vaki kabul edilse bile hükûmeti merkeziyenin bu hale karşı alacağı vaziyet memleketi bir badirei uzmaya sürükliyebilir.

5— Şu mehaziri mühimmeye mukabil İstanbulda içtima halindeki mehazir nisbeten derecei taliyede kalır zannındayım. Orada düşünülecek ehemmiyetli noktaların birincisi, hürriyeti kelâmın temin olunamaması, ikincisi meb'usanın şahıslarının tahtı emniyette bulunmaması, üçüncüsü anasırı gayri müslimenin yaygaralarile meclisin dağıdılması tehlikesi, dördüncüsü düveli itilâfiye mümessillerinin ya doğrudan doğruya vükelâyı milleti toplayıp bir tarafa götürmesi veyahut hükûmete imali cebir ve nüfuz ile meclisi feshettirmesi gibi hususattan ibarettir. Bu halerin ademi vukuu ilcaatı hazıradan dolayı muhakkak olarak hiç kimse tarafından temin edilemezse de vukubulacağı da ihtimal derecesini geçemez. Şu ihtimale karşı da hükûmetten teminatı mümküne talep olunmak ve hükûmeti merkeziye tarafından düveli mütelifeye ve heyeti meb'usan tarafından düveli mezkûre mecalisi teşriiyesine ve zükûr ve inas ahali tarafından yine o devletlerin beledî heyetlerine ve kadın cemiyetlerine vazı tehdit ile değil, fakat hissiyatı medeniye ve meşrutiyetperveranelerini okşayarak müracaat olunduğu takdirde ihtimalâtı maruzanın kısmı küllisinin önüne geçilebilmesi kaviyen melhuzdur. Fikri âcizaneme nazaran hemen şimdiden bu teşebbüsata başlanmalıdır.

6 — Mahalli içtima İstanbul ve taşra olduğuna göre melhuz olan mehazirin derecei ehemmiyet ve kuvveti mukayese olunduğu takdirde görülür ki meclisi meb'usanın İstanbulda toplanması ehveni şer addolunarak tercih edilmek muvafıktır.

7 — Hilâfı memul olarak meclisi meb'usan ve âyanın taşrada içtimaına hükûmeti merkeziye muvafakat eder ve nüzzardan birkaçı bu meclislerle teması muhafaza etmek için memur tayin edilmek ve teferrüatı sairesi kararlaştırılmak suretile bir tarzı tesviye bulunursa ortada mesele kalmaz ve elbette ki bu şık tercih olunur. Olvakit yalnız İstanbuldan vazgeçildiği veyahut payitahtın başka mahalle naklolunduğu gibi bedbahan taraflarından ileri sürülecek müddeiyata karşı mahalli içtima olarak diğer bir şehrin intihabı esbabı mucibesile ve emsal gösterilerek dahili memlekette her tarafa ve İtilâf mümessileri marifetile eecanibe ilân ve ilâm olunmak suretile bu müddeiyat ve ifadatın da hükümden iskatı çarelerine tevessül edilir.

Bir de lâhıka olarak şunu arzedeyim ki: Avrupa matbuatında görülen Loid Corcun son nutkunda sulhu umuminin önümüzdeki kânunusani nihayetine kadar akdi kaviyen memul olduğunun beyan olunmasına göre her türlü ihtilâfı nazarın sureti seriada hallile meclisi meb'usanımızın bir an evvel temini içtimaı ve amal ve metalibi milliyenin vakit ve zamanında her türlü isma ve izharı vücubu kat'i tahtındadır.

İşte meclisi meb'usanın mahalli içtimaı ve teferrüatı hakkındaki mütaleatı zatiyei kasıranem bundan ibarettir efendim.

Sivas Valisi Reşit

Sivas Valisi Reşit Paşa Hazretlerine

Meclisi millinin, İstanbulda içtimaı hakkındaki maha-

zir ve mchaliki adide bildirilmişti. Kabine namına Amasyada Heyeti Temsiliye ile müzakerede bulunan Bahriye Nazırı Salih Paşa Hazretleri de mehaliki maruzeyi takdir ve hükûmetin bir gûna teminatı fiiliye veremiyeceğini itiraf ile meclisi millinin İstanbul haricinde emin bir mahalde içtimaı zaruretini bütün kanaat: vicdaniye ve dimağiyesile kabul eylemişti. İmzası tahtında olan bu kararı da heyeti aliyenize iblâğ eylemiştik. Fakat bu hakikate rağmen hükûmeti hazıra Meclisi millinin hariçte içtimaına razı olmayıp bu takdirde mebusan hariçte toplansa bile âyan gelmiyeceği cihetle hariçte meclisi milli halinde toplanmağa imkânı maddi kalmıyor.

Dersaadetin Işgal ve Itilâf devletlerinin tesiri altında bulunması mahzuru aziminden başka Rum ve Ermenilerin Istanbuldaki faaliyeti hazıraları vesair mahzurlar nazarı dikkate alınarak Heyeti Temsiliye emniyeti tamine husulüne kadar nizamnamemizin on birinci maddesine istinaden hariçte kalarak vezaifi milliyesine devam etmeğe karar vermiştir. Bu husustaki mütalealarının serian ış'arı rica olunur.

18 - 11 - 35

Heyeti Temsiliye namına
Mustafa Kemal

Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti heyeti muhteremei temsiliyesine

18 teşrinisani 335 tarihli tezkerei aliyeleri cevabıdır. Beyan ve tadat buyurulan mahazir ve mehalike karşı vaziyet tavazzuh edinciye kadar heyeti muhteremei Temsiliyenin hükûmeti merkeziye ve Meclisi Mebusan ile sureti daimede teması muhafaza etmek şartile Istanbula karip ve ezher cihet emin bir mahalde kalması muvafık olacağının arzına mübaderet kılındı olbabta.

20 teşrinisani 335

Sivas Valisi Reşit

Mustafa Kemal Paşa ve Heyeti Temsiliye ile Istanbul arasında cereyan eden müzakerat neticesinde Meclisi Mebusanın Istanbulda toplanması, Heyeti Temsiliyenin ise Anadoluda kalması kararlaştırıldı. Bir müddet sonra da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Sivasa nisbeten daha merkezi olan ve Istanbula daha yakın bulunan Ankaraya hareket ettiler. Vilâyet hududunu geçerken beni de şu telgrafla taltif buyuruyorlardı.

Vilâyetiniz hududunu geçerken Sivasta hakkımızda ibraz buyurmuş olduğunuz mihmannuvazlığa ve kıymettar muavenetlerine bir kere daha arzı minnettari eylemeği bir vazife addederek cümleten takdimi ihtiramat eyleriz.

Mustafa Kemal

18 - 12 - 35

*

Mustafa Kemal Paşa Sivastan ayrıldıktan ve Heyeti Temsiliye ile Ankaraya yerleştikten sonra hâdisatı ancak ana hatlarından takip edebiliyorduk. Meclisi mebusan, Istanbulda ilk celsesini 19 kânunusani 1336 da akdetmişti.. Fakat aradan iki ay geçmeden korkulan da başa gelmişti. 16 martta Istanbul Düveli Itilâfiye kuvvetleri tarafından işgali askeri altına alınmış, meclis dağılmış ve harekâtı milliyeye taraftar mebuslar takibata uğramışlardı. Bütün siyasi teşebbüsler, düşmanların sui niyeti ve onlarla teşriki mesai eden Istanbul hükûmetinin hiyaneti karşısında akim kalmışlardı. Artık istihlâsı vatan için Anadolu her şeyi kendinden ve yalnız kendinden bekliyecek ve yapacaktı. Mustafa Kemal Paşa hiç vakit zayi etmeden harekete geçti. Hâdisenin hemen ertesi günü Ankaradan şu telgrafı aldım.

Sivas Vilâyeti Celilesine

Atide arzolunan suretin gerek esası ve gerek tatbikinin tasvip edildiğini veyahut tadili münasip olan nukatın yarın vakti zuhra kadar iş'arını rica ederim.

Ve bu muvafakati aliyeleri alındıktan sonra tamim edileceği maruzdur.

Heyeti Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

SURET

İstanbul meclisi meb'usanı ve hükûmeti merkeziyeye, başta İngilizler olduğu halde, Kuvayı İtilâfiye tarafından resmen ve cebren vazı yed olunarak hâkimiyet ve istiklâli Osmaninin haleldar edilmiş olması devletin vaziyeti umumiyesinde esaslı bir tebeddül vücuda getirmiştir. Kanunu esasimizin tahtı sıyanetinde bulunması lâzım gelen, kuvvei teşriiye, adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvayı selâsei devlet bugün mevcut değildir. Binaenaleyh vaziyeti hazıranın İstanbulla rabıtası tamamen katedilmiş bulunan Anadoluda icap ettireceği tarzı idareye ait esasatı her milletin bu gibi zamanlarda müracaat ettiği ahvale tevfikan bir meclisi müessesan teşkilile tesbit etmek zaruridir. Ayni zamanda makamı hilâfet ve saltanatın masuniyeti istiklâlini ve makarrı hilâfet ve saltanat olan İstanbulun tahlisini istihdaf edecek mücahedatı milliyeyi meclisi müessesanın mürakabesi elzemdir. Bu meclisin şu ahvalde, şu usule göre müstacelen içtimaındaki ehemmiyet dahi aşikâr olduğundan meclisi millinin iştirakile meclisi müessesanın davetine imkânı maddi dahi gayri mevcut bulunduğundan berveçhi âti azanın nihayet beş gün zarfında Ankarada ekseriyet teşkil edecek surette içtima ettirilmesi heyetimizce karargir olmuştur.

1 — Meclisi müessesan Ankarada içtima edecektir.

2 — Meclisi müessesan azaları cesareti medeniye, kabiliyeti fikriye, salâbeti diniye ve milliye gibi evsafı haiz olmakla beraber yirmi beş yaşından ekal olmamak ve sui şöhret ashabından bulunmamak meşruttur.

3 — Meclisi müessesanın intihabında livalar esas ittihaz edilecektir.

4 — Anasırı gayri müslime intihabata iştirak ettirilmiyecektir.

5 — Her livadan beş aza intihap olunacaktır.

6 — Meclisi müessesanın müstacelen içtimaındaki zaruret, ârayı umumiyei milliyeye doğrudan doğruya müracaat suretile intihabatın icrasını mâni olduğundan intihabat, idare ve belediye meclislerinde temerküz eden ârayı milliyeye istinat ettirilmek tariki tercih edilir. Binaenaleyh intihabat her liva idare ve belediye meclislerile Müdafaai Hukuk heyeti merkeziyeleri tarafından ayni günde ve ayni celsede icra edilecektir.

7 — Meclisi müessesan azalığına her fırka, zümre, cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin bu mücahedei mukaddeseye filen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahallere ilâna hakkı vardır.

8 — İntihabata her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mesul olacaktır.

9 — İntihap,reyi hafi ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi âra meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından ve fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

10 — İntihap neticesinde umum azanın imza ve bizzat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihap olunan zata tevdi ve diğeri meclisi müessesana irsal olunacaktır.

11 — Meclisi müessesan azaları meclisçe aralarında vazedecekleri usul ve nizama tevfikan muhassesat alacaktır. Ancak azimet harcirahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabile takdir edeceği miktarı üzerin-

den mahalleri mal sandıklarınca ayrıca bir hesabı mahsus açılarak tesviye olunacaktır.

12 — İntihabat işbu telgrafnamenin vüsulünden itibaren nihayet beş gün zarfında ikmal olunarak azalar tahrik ve netice isimlerile iş'ar edilecektir.

17/3/36

K2 K Vekili
Mahmut

19 unda ise keyfiyet resmen tamim edildi ve bütün memlekette olduğu gibi Sivasta da verilen talimat dairesinde intihabat yapılarak mebuslar Ankaraya hareket ettiler.

22 nisan 1336 da umum vilâyetler meyanında Sivasa da şu haberi beşaret geliyordu :

Bimennihilkerim nisanın 23 üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi küşat edilerek ifayı vazifeye mübaşeret eyliyeceğinden yevmimezkûrdan itibaren bilûmum makamatı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclisi mezkûr olacağı tamimen arzolunur.

Heyeti Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Harekâtı milliyenin bidayetindenberi vatanının mukadderatına istikamet veren en esaslı ve müsbet adım Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması idi. Artık tariliten bir sayıfa çevriliyor, Türk milleti için yeni bir devir açılıyordu.

II.

den mahalleri mal sandıklarınca ayrıca bir hesabı mahsus açılarak tesviye olunacaktır.

12 — İntihabat işbu telgrafnamenin vüsulünden itibaren nihayet beş gün zarfında ikmal olunarak azalar tahrik ve netice isimlerile iş'ar edilecektir.

17/3/36

K2 K Vekili
Mahmut

19 unda ise keyfiyet resmen tamim edildi ve bütün memlekette olduğu gibi Sivasta da verilen talimat dairesinde intihabat yapılarak mebuslar Ankaraya hareket ettiler.

22 nisan 1336 da umum vilâyetler meyanında Sivasa da şu haberi beşaret geliyordu :

Bimennihilkerim nisanın 23 üncü cuma günü Büyük Millet Meclisi küşat edilerek ifayı vazifeye mübaşeret eyliyeceğinden yevmimezkûrdan itibaren bilûmum makamatı mülkiye ve askeriyenin ve umum milletin mercii meclisi mezkûr olacağı tamimen arzolunur.

Heyeti Temsiliye Namına
Mustafa Kemal

Harekâtı milliyenin bidayetindenberi vatanının mukadderatına istikamet veren en esaslı ve müsbet adım Ankarada Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılması idi. Artık tariliten bir sayıfa çevriliyor, Türk milleti için yeni bir devir açılıyordu.

II.